tarih VE toplum

6000 TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / OCAK 1991

İletişim Yayınları

85

İÇİNDEKİLER

tarih ve toplum

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

FARUK İLIKAN
Vatanı Seven Okusun
6

TAHA TOROS ARŞİVİ'NDEN
8

ROBERT ANHEGGER - CEMAL ÜNLÜ
Sözlü Taş Plaklar
9

TALAT TEKİN
Yazı Yazmak
22

TAHA TOROS
Amelelikten Fabrikatörlüğe: Seferoğlu
25

REŞAT D. TESAL
Atalar Diyarına Bir Gezi
27

NECDET SAKAOĞLU
Osmanlı Yazmalarından Seçmeler
31

İsmet İnönü'nün Sakarya Madalyası
38

ARSLAN TERZİOĞLU
Osmanlı Hastanelerinin Dünya Hastaneciliğine Etkileri
39

BERNARD LEWIS
İslâm Devrimi
47

KEVORK PAMUKCIYAN
Hacı Mardiros Efendi
52

KİTABİYAT

MUSTAFA DUMAN
Türk Halk Masalları

DAVUT DURSUN
Ortadoğu'yu Anlamak İçin Önemli Bir Kitap

ALİ BİRİNCİ
Bulgaristan'da Türk Gazeteciliği

NECDET SAKAOĞLU
Mekânı Zaman İçinde Algılamak; Ama...

ALAN RODRIGUE
Siyasette Bir Sefarad Hahambaşı
57

Kapak: Lokman Aşuri'nin *Zübdet-üt Tevarih*'inden Burçlar Kuşağı'nı gösteren bir minyatürden ayrıntı.

tarih toplum OCAK 1991 • CİLT 15 • SAYI 85

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay / **Görsel Tasarım ve Düzenleme:** Bora Çetinkaya

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Düzelti:** Fatih M.Öztan, Remzi Abbas / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Adil Şallı

PERKA A.Ş. **Genel Müdür:** Ahmet Asena / **Teknik Yönetmen:** Miray Yüzgeç / **Kamera:** Cemal Törün, Muammer Balta / **Montaj:** Ümit Ayar / **Dizgi:** Hüsnü Abbas, İsmail Abbas, Ersin Çalışkan / **Renk Ayrımı:** Çağdaş Yayıncılık ve Basın San. A.Ş. / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hürriyet Holding A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1990

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No: 306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 72.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık beliten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu OTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 6.000 TL.

OKUR MEKTUPLARI

Sakarya Madalyası

İsmet Paşa'ya verilen bir Osmanlı Harp Madalyasıdır. Haklısınız. Sakarya Savaşı dolayısıyla İsmet Paşa'ya verilen bu madalyanın bir benzerinin de, öncelikle, Atatürk'e verilmesi tarihsel mantık dolayısıyla gerekir. Fakat bu madalya neden yok olmuştur? Bilirsiniz, bu tür madalyalar bir başarıyı simgeleyen belgelerdir. Verilen kişi, veriliş nedeninde verenin iyiniyetinden kuşkulu ise, kişilik hakkına dayanarak madalyayı kabul etmeyebilir. Muhtemelen madalya verilmiş olabilir. Fakat Mustafa Kemal Paşa, böyle veriliş nedeni kuşkulu bir madalyayı almak istememiş olsa gerektir. Aksi halde, Sakarya ve Bab-ı Âli'ye karşı Millî Mücadele hareketinin lideri tutarsızlıkla suçlanabilirdi.

Peki İsmet Paşa neden kabul etmiştir? Çünkü, Saray ve Bab-ı Âli, İsmet Paşa'yı ne askerlikten tard etmiş ve ne de madalya ve nişanlarını geri almıştır...

Mustafa Kemal'in durumu benzer değildir.

1. Padişah buyruğu ile (Mehmet Vahdettin, Sadrazam Damat Ferit, Harbiye Nazırı Nâzım: 9 Ağustos 1919) Üçüncü Ordu Müfettişliğinden azledilmiş, askerlik mesleğinden çıkarılmış, sahip olduğu nişan ve madalyalar alınmış ve "uhdesindeki" fahri yaverlik rütbesi kaldırılmıştır.

2. Bu olaydan yaklaşık altı ay sonra, 4 Şubat 1920'de, yine Padişah Buyruğu ile (Mehmet Vahdettin, Sadrazam Ali Rıza, Harbiye Nazırı Cemal) "Mustafa Kemal Paşa askerlikten müstafi ve fakat tard edilmemiş olup nişan ve madalyaları iade edilmiştir."

... Yeni kabinenin içinde "Kuvay-ı Millîye'nin murahhası olarak Heyet-i Vükelâ'ya dahil olan" Harbiye Nazırı Cemal Paşa bulunmaktadır. Yeni hükümet, Kuvay-ı Millîye temsilcileri ile ilişkileri düzeltmek istemektedir. Ancak, Ali Rıza Paşa kabinesi Saray'a Heyet-i Temsiliye ise Millet'e dayanmaktadır.

3. ... [Ali Rıza ve Salih Paşa hükümetlerinden sonra] yeni hükümeti tekrar Damat Ferit kuracaktır. Bu kez, "Kuvay-ı Millîye unvanı altında çıkarılan fitne ve fesadın mürettip ve müşevviklerinden oldukları iddiasıyla, zanlı bulunan Mustafa Kemal ve beş arkadaşı" sıkıyönetim mahkemesince gıyaplarında "idamları"na ve "haiz oldukları rütbe-i askeriye ve mülkiye ve nişanlarla her çeşit resmî unvanlarının kaldırılmasına karar verilmiştir." (Mehmet Vahdettin, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Vekili Damat Ferit: 24 Mayıs 1920.)

Böyle tutarsız ve kararsız Osmanlı yönetiminin, Sakarya Savaşı nedeniyle verdiği madalyayı, Atatürk gibi bütün kararlarında ve davranışlarında çelişkisiz olan bir liderin kabul etmemesi normaldir. Nitekim, Mustafa Kemal Sakarya Meydan Muharebesi'ni üniformasız ve rütbesiz yönetmiştir.

SONUÇ OLARAK

Kurtuluş Savaşı, "sadece Yunan'a karşı değildi, aynı zamanda Osmanlı ile bir iç savaştı" iddiası, bir efsane değil tarihsel bir gerçektir. ... Millî Mücadele'nin en büyük yükünü Mustafa Kemal Paşa'nın tek başına omuzlarında taşıması, liderler kadrosunun zayıflığından gelmektedir. İşçiler kalifiye değilse, kalfalar yetersizse, mimar eserini daha mütevazı tutmak mecburiyetindedir. ... En derin saygılarımı sunarım.

HİCRET HÜRKAN/ANKARA

Değerli okuyucumuz mektubunun ekinde, Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları (Genelkurmay ATASE Yay., 1986) kitabından, değindiği, (1) ihraç dolayısıyla nişanlarının nez' ve fahri yaverliğinin ref'; (2) iade; (3) idam kararına bağlı olarak yeniden rütbe, nişan ve unvanlarının ref'ine ilişkin Padişah iradelerinin fotokopilerini göndermiş. Kendisine çok teşekkür ederiz.

Fakat ben, İstanbul'un Atatürk'le ilgili tutumunun sonuna kadar bu (3.) noktada kaldığını sanmıyorum.

Tevfik Paşa'nın 20 Ekim 1920'de kurduğu son Osmanlı hükümeti döneminde, daha bir ay olmadan 16 Kasım'da, Nemrut Mustafa Paşa'nın ve öteki sıkıyönetim yargıçlarının tutuklanarak 26 Aralık'ta çeşitli hapis cezalarına mahkum edilmeleri ve Kuvay-ı Millîyeciler aleyhinde verilen eski kararların nakzı arasında Atatürk vb. hakkındaki idam vb. hükümlerinin de kaldırıldığına benim şüphem yok.

Sakarya dolayısıyla İsmet Paşa'ya verilen Altın İmtiyaz Madalyası'nın niçin Atatürk'te de olmadığı konusunda ise, öncelikle, II. Abdülhamit'in 1884'te bu madalyayı ihdas eden emir metnine bakmak isterdim. Belki bu madalya sadece bir kere veriliyordur. Atatürk, 23 Eylül 1917'de aldığı Altın İmtiyaz Madalyası'nı, Cumhuriyet Mareşali üniformasının üstünde bile taşımaktaydı.

M.T.

OKURLARA MEKTUP

Yeni yılda bütün okuyucularımıza sağlık, mutluluk ve başarı dileriz. Bu (85.) yımızla 8. yaşımıza basıyor ve 15. cildimize başlıyoruz. Geçen ayın kapağındaki terslikten sonra, teknik servisimize benim hiç güvenim kalmadı, ama bu sayıdan itibaren yapmaya çalıştığımız biçimsel yenilikler, dilerim, hoşunuza gider.

Arkadaşım Uygur Kocabaşoğlu, bana yazdığı mektupta, "Bu kapak Millî Şef döneminde böyle basılmalıydı ki, olacakları görmeliydik" diyor; "Daha derginin piyasaya verildiği ilk gün, nasılsa bir işgüzar ya da jurnalci çıkar ve 'Bu Tarih ve Toplum'cular sizin madalyanızı baş aşağı asmak suretiyle sizin baş aşağı gelmenizi arzuladıklarını ihsas ediyorlar' diye bir şikayette bulunurdu ve sevgili dergimiz Matbuat Kanunu'nun 50'nci maddesi mucibince süresiz kapatılırdı."

Nitekim, bir okuyucumuz da madalyayı ters basma nedeninin ihmal mi yoksa kasıt mı olduğunu merak etmiş. İnkılâp Tarihi ulemasından ise, İsmet Paşa'nın Sakarya Madalyası'na ilişkin herhangi bir ses çıkmadı.İşlerine gelmeyeni görmezlikten gelmek, tarihçilerimiz arasında yaygın bir tutum galiba. Bense, Harbiye Nezareti'nin 1919-1923 arası beş yıllık evrak ve dosyalarına akmak isterdim. Acaba, Müdafaa-ı Milliye ve Erkân-ı Harbiye Vekâletleri (1920-1924), ondan ne kadar bağımsızdı?

Bu ay, Dr. Robert Anhegger ile Cemil Ünlü'nün hazırladıkları, içeriği hafif, ama toplumsal tarih açısından önemi büyük bir dizi yazının ilkini sunuyoruz. Sözlü mizah ses kayıtlarının bu denli gerilere gitmesi, birçok okuyucumuzu şaşırtacaktır. Yazarlarımız, gelecek sayılarda da aynı türden başka taş plâkları tanıtmayı sürdürecekler.

Taha Toros'un yaşam öyküsünü anlattığı Nikolaki Seferoğlu'nun adı, hâlâ Büyükada'daki köşkleriyle birlikte anılıyor. (Rumca tuhaf bir dil: "ka-ki" kütültme ekini -yani 'cik'i- çocuklar ve sevdikleri için kullandıktan başka, saygı bâbında muteber kişilerin adlarıyla birleştiriyorlar.) Pamukciyan dostumuz ise, biyografik nitelikteki yazılarının bu seferkini kendi dedesine ayırmış.

Prof. Talât Tekin, uğraşdaş ve soyaddaşı Prof. Şinasi Tekin'in daha önce dergimizde çıkan bir etimoloji denemesine (Yaz-mak), itiraz ediyor.

Yine bu sayımızda ünlü tarih Profesörü Bernard Lewis'en **New York Reviev of Book**'da yayınlanan "İslam Devrimi" adlı makalesinin ilk bölümünü okuyacaksınız.

Prof. Arslan Terzioğlu'nun Kırım Savaşı sırasında hastane örgütlenmesi hakkında yaptığı inceleme, uygulamalı tıp tarihine katkılar içeriyor. Necdet Sakaoğlu ise, erken dönem Osmanlı bilim tarihine ilişkin bir yazma eseri tanıtmakta.

Prof. Reşat Tesal'ın bu ay yayımladığımız Yunanistan gezisi izlenimleri, gelecek sayıda basacağımız, o ülkede geçen çocukluk anılarıyla eklemlenecek.

Kitabiyat sayfamızda beş yazı yer alıyor: Ali Birinci, Türker Acaroğlu'nun hazırladığı bir bibliyografya yapıtını; N. Sakaoğlu da, Cahit Kayra'nın İstanbul derlemesini eleştiriyorlar. A. Rodrigue, E. Benbassa'nın yayınladığı Nahum Efendinin mektuplarını; D. Dursun, Dikerdem'in Ortadoğu'da Devrim yılları kitabını; M.Duman, Pertev Naili Boratav'ın Fransızca Türk Halk Masalları'nı tanıtıyor.

Türkiye'de Solun Tarihi'nden sayfalarımızın yerine, bu kere Eğribozlu bir Müslüman Yurtseverin 1908'de yayımladığı bir risaleyi basmamız, benim iktida ettiğimi göstermiyor. Sadece çoğulculuk politikamızın bir sonucu. Özel uğraş alanımla ilgili, gün ışığı görmemiş belgeleri sunmayı ileriki aylarda da sürdüreceğim.

Dergimizin geleneksel, Yüz Yıl Önce Osmanlı Basını'ndan seçmelerinde ilginizi çekeceğini umduğumuz havadisler yer almakta.

Taha Toros Arşivi'nden aktardığımız fotoğrafı ise çok beğeneceğinize eminim.

Prof. S. Divitçioğlu'nun gönderdiği, kendi yazısıyla ilgili hata-sevap cetvelini bassak makaleleri maalesef düzelti yanlışları ile dolu diğer yazarlara karşı ayıp olurdu. Özür diliyoruz.

Gelecek aya barış içinde erişme dileğiyle, hepinize saygı, selam ve sevgiler sunarım.

METE TUNÇAY

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler
Kânûn-ı sânî Ocak 1891

MELİHA YETKİN

İCMAL-İ AHVAL

Senatoda Cumhuriyetçiler

Fransa'da meclis-i âyân âzâsının kısmen tecdidi [yenilenmesi] zımnında icrâ kılınmış olan intihabâtın neticesi dahi fırka-i cumhuriyye için yeni bir muvaffakıyyet olmuştur. Meclis-i mezkûr âzâlığına intihab kılınan cumhur tarafdarları krallık tarafdarlığına nisbetle gayet kesîr [çok] olup meselâ bunlardan altı meb'us intihab kılındığı halde ötekilerden altmış iki meb'us intihab olunmuş ise de asıl şâyân-ı nazar ve ehemmiyet olan cihet tarafeyn [iki taraf] meb'uslarının mikdarınca görülen bu tefâvüt [fark] azîm olmayacak cumhur tarafdarları evvelki intihabâtta ne kadar mevki kazanmışlarsa intihabât-ı âhirede kazandıkları mevâkiin bi'n-nisbe çok olmasıdır... (9 Kânûn-ı sânî 1891)

Sömürgeciler Arasında

Fransa ve İtalya matbuâtı bu aralık yine münakaşât-ı kalemiyyeyi tezyid eylediler. İtalya gazeteleri Fransa'nın gâh bazı yerlere hücum göstereceğinden ve gâh Fas ile Cezayir arasında tashih-i hudud icra ederek Fas'tan birtakım arazi alacağından bahs ile türlü türlü havadis-i kâzibe-i müheyyice [heyecan verici yalan havadis] neşriyle Fransa ile İspanya arasını bozmak için fevkalâde sây etmekte [çaba harcamakta] olduktan başka bir taraftan da İtalya'nın ittifak-ı müsellese girmesi yine Fransa'nın politikasından neş'et etmiş bir şey olduğunu beyan ediyorlar. Güya Fransa Hükümetinin bazı âmâlini İtalya Hükümeti husülden men etmek istese kendi kuvvetiyle buna muvaffak olamayacağından ister istemez ittifak-ı müsellese girmeye ve bu ittifaka istinâden Fransa'nın husûl-i emeline meydan vermemeye lüzum görmüş imiş.

Fransa gazeteleri bu gibi ifadâta mukabeleden geri durmuyorlar. Onların kavlince İtalya'nın ittifak-ı müsellese girmesi ittifak-ı mezkûr erkân-ı mütekaddimesinden Rusya'nın ittifaktan çekilmesi ve yeri boş kalması üzerine mümkün olabilmiş imiş... (21 Kânûn-ı sânî 1891)

DAHİLİYE

İhtarnâme Suretidir

Mürüvvet Gazetesi mugâyir-i usul ve kaide [kural ve usüle aykırı] harekete cür'et etmekte olduğundan tekerrürü takdirde mücâzât-ı şedîde [şiddetle cezalandırma] icrâsı mukarrer olduğu sahib-i imtiyazına suret-i katiyyede beyan ve ihtar olunur... (7 Kânûn-ı sânî 1891)

Kerbelâ Sancağı muhasebecisi Nuri efendinin hilâf-ı usul ve nizam harekâtıhdan dolayı hakkında muamele-i nizamiyye icrâ olunmak üzere azliyle yerine erbâb-ı iktidardan Muş Sancağı muhasebecisi sâbık Ferhat efendi tayın kılınıp bugün yarın mahall-i memuriyetine mütevecciihen Dersaadet'ten hareket ve azimeti mukarrer bulunmuştur... (9 Kânûn-ı sânî 1891)

Evvelki gün Büyükdere Caddesinde Sato'nun tuğla fabrikası amelesinden ve Avusturya devleti teb'asından Matiyo tuğla toprağı hafr etmekte [kazmakta] iken mahall-i mezkur münhedim olarak [yıkılarak] arka cihetinden tehlikeli surette mecruh olmakla [yaralanmakla] bera-yi tedavi hastahâneye nakl edilmiştir... (20 Kânûn-ı sânî 1891)

Hırsızlık

Evelki gün akşam üzeri Büyükdere Caddesinde tenekeci esnaafından ve millet-i Müseviyyeden Markadon'un dükkânında hıfz olunmak [saklanmak] üzere geşt ü güzâr eden [geçen] fanilâcı esnafından ve millet-i merkumeden Yako tarafından oraya bırakılmış olan yedi sekiz lira kıymetinde olan eşyasının leyle-i mezkûrede sirkat edildiği [çalındığı] ve mütecâsirinin taharrî edilmekte olduğu işitilmiştir... (20 Kânûn-ı sânî 1891)

İspanyol Savaş Gemileri

Muabbir-i meşhur [ünlü rüya tâbircisi] Ebü'l-Hâmis Hafız Ali efendinin garâib-i muamelâtı miyânında bazı kere gayet hoşahval-i hâtır-şinâsâneye de tesadüf edilmektedir.

Misâfir-i mahsus olarak Japonya'dan Dersaadet'e gelmiş olan sefîneleri görmek merakı herkes gibi Hafız Ali efendiye de ârız olmuş ise de mumâileyh gemilere eli boş gitmeyi muvâfık-ı şîme-i misaafirperverî [konukseverlik tabiatına, hasletine uygun] görmediğinden Ebü'l-Hâmis ünvanının alâmet-i bâhiresi olarak beş cins şekerden iki sepetlik bir hediye-i nâçizâne tedarikiyle evvelki Perşembe günü tam saat beşte gemilerden birisine gitmiş ve hediyesini takdim ile gemiyi dahi temâşâ ettikten sonra avdet eylemiştir. Ali efendinin hediyesi Japonyalı misafirlerimizce fevkalâde

mûcib-i mahzûziyyet olarak kendisine beyân-ı teşekkür edilmiş olduğu gibi takdim edildiği sepetlerin birisi de diğer gemiye gönderilmiş ve kendisine i'zâz ve ikram edilmiştir... (24 Kânûn-ı sânî 1891)

HARİCİYE

Hugo'nun Heykeli

Fransa şâir-i meşhuru (Viktor Hugo)'nun nâmına bir heykel rekzi [dizilmesi] için bundan evvel güşâd olunan [açılan] iâne sâyesinde ancak 115.000 Frank cem' edilmiş olup halbuki şair-i müşârünileyhin şânına lâyık bir surette mükemmel bir heykel rekzi bir milyon Frank cem'ine vâbeste [toplanmasına bağlı] bulunduğundan şâir-i müteveffânın bazı ehibbâsı [dostları] cem'-i iânât maddesine germî [sıcaklık] vermek üzere cemiyetler akd etmekte [kurmakta] imişler... (1 Kânûn-ı sânî 1891)

Çarlıkta Irkçılık

Rusya gazetelerinin beyanına nazaran Yahudiler aleyhinde neşr olunan evâmire zamime [emirlere, buyruklara ilâve, ek] olarak Kanûn-ı sânînin birinden itibaren şimendiferlerde müstahdem Lehlilerin ve hükümet fabrikalarında bulunan on bin kadar Almanyalı ve Avusturyalı amelenin hizmetlerinden çıkarılmasına karar verilmiştir... (4 Kânûn-ı sânî 1891)

"Karolin Adalarında İspanyollar"

Marşal adalarından Amerika'ya vürûd eden yolcular Karolin adalarında İspanyollar ile yerliler beyninde muharebe zuhur ettiğini rivayet etmişlerdir. İspanyalılar esliha-i cedîde ile müsellâh olduklarından ibtidâ yerlilere hayli telefât vermişler ise de yerliler çalılıklara çekilerek kendilerini takib eden İspanyolları zâyiât-ı külliyyeye dûçâr etmişler ve bunun üzerine mezkûr adalarda yerliler umûmen harbe kıyam eylemişlerdir... (17 Kânûn-ı sânî 1891)

"Bir Papazın Cinayet İle İthamı"

Papaz Gayrimeşru Çocuğunu Öldürmüş

Fransa'da (Bordo) şehrinde bir papazın ahvâl-i reziliyyesi halkın lisanına düşmüştür.

Merkum yeni doğmuş bir çocuğu öldürmüş olmak cinayetiyle itham olunup firar etmiş iken (Kilrog) karyesinde ahz ü girift olunmuştur.

İşin tafsilâtına gelince. Bir zaman merkumun hânesinde beyan ettiği bir kadın ile iki kızı sâkin olmakta imiş. Bu kadın hakkında elsine-i nâsda güft-ü gû [insanların dillerinde dedikodu] çoğalmış ve merkumeden bir çocuk doğup itlâf eylediği [telef ettiği, öldürdüğü] rivayet olunması üzerine papaz firar etmiş idi. Kadın tevkif olunup yedinde bulunan mektuplardan papazın kaçtığı mahal anlaşılmış ve o dahi tevkif kılınmıştır... (29 Kânun-ı sâni 1891)

MÜTENEVVİA

İlaç

Emrâz-ı cildiyyenin def'i için nev-icad haplar ve merhem.

Cemiyet-i Tıbbiyye-i Mülkiyye-i Şâhâne cânibinden me'zuniyet verilmiştir.

-Eczacı Feliks Tercüman'ın Tehyie-Gerdesidir-

İşbu haplar ve merhem emrâz-ı cildiyye için ve bilhassa ekzema yani tuzlu balgam ve mayasıl ve koltuk altlarıyla parmak aralarında ve vücudun sâir mahallerinde fesâd-ı demden [kan bozukluğundan] hâsıl olan emrâz-ı efrenciyyeden [Frengi ve benzeri hastalıklardan] maadâ alelumum cilt hastalıklarının devâ-yı hakikiyyesi olduğu ve müddet-i kalîle [az zaman] zarfında emrâz-ı mezkûrenin en muannid [inatçı] ve müzminlerini bile kâmilen def ederek iade-i afiyet ettirmekte olduğu vatanımızın etıbbâ-i hâzıka ve meşhurasının [uzman ve ünlü doktorlarının] tecârib-i adîdesiyle [birçok denemeleriyle] muhassenât-ı külliyyesi müsbet ve Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâneden dahi muayene olunarak zikr olunan mualecâtın [ilâçların] terkibinde vücud-ı insana mazarrat îrâs edecek bilcümle ilâçlardan ârî olduğu tasdik buyurularak îmaliyle füruhtuna dair olan ruhsatnâme mumâileyhe verilmiştir.

Mahall-i füruht ve istihsali [satış ve üretim yeri] Bâbıâli Caddesinde İran devleti sefarethânesi kurbunda [yakınında] Antuan Kaplanyan Eczahânesi ve deposu, Bahçekapısında Kasapyan efendinin eczahâne mağazası ve Galata'da Voyvoda karşısında mösyö Lefkiyan eczahânesiyle sâir eczahânelerde bulunur. Hapların kutusu yirmi ve merhemin kutusu on kuruştur.

İhtar-ı mahsus: Kırmızı mürekkeple imza ve mühr-i zâtiyyesini hâvî olmayan kutu ve kavanozların sahte olduğu ilan olunur... (3 Kânûn-ı sânî 1891)

İtfayeciler için

Belçika hüner-verânından birisi bu kere yüksek ebniyede [binalarda] yangın zuhur eylediği zaman adam kurtarmak üzere bir âlet-i cedîde icad eylemiştir. Alet-i mezkûre sandık gibi bir şey olup yukarısında aşağısında iki kapağı bulunmaktadır. Bu âlet yüksek binalarda pencerelerin yanına hâricen vaz' olunarak bir yangın zuhurunda aşağıya atlamak isteyenlerin âletin manivelasını tahrik edince derhal yukarıda ve aşağıdaki kapakları açılarak âletin bulunduğu irtifâdan zemine kadar bir torba sarkacak ve yangından firar etmek isteyen adam suret-i mahsusada mevcut bulunan iplere tutunarak torba içinden sâlimen aşağıya sıyrılacaktır. Bu suretle on dakikada on kişinin kurtarılabileceği bi't-tecrübe sabit olmuştur... (16 Kânun-ı sânî 1891)

وطنی سون اوقوسون

درسعادت
محمود بك مطبعه‌سی
١٣٢٤

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra aydınlar arasında memleketin ilerlemesi ve içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulabilmesi için çok çeşitli kitle tarafından çok çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Garpcılık, İslâmcılık, Türkçülük, Meslek-i İçtimâî, Sosyalizm gibi cereyanlar, bu fikirlerin mahsulüdür. Bunun yanında (herhangi bir fikir cereyanına tabi sayılamayacak) kendince çözüm yolu gösterenler de bir haylidir. Biz bunlardan birini tanıtmak istiyoruz. Ali İrfan Ağribozi(?) (Memişzade)nin 8 sayfalık "Vatanı Seven Okusun" adlı risalesi.

Çözümü; dine sarılmada, ahlâkı en üst seviyeye çıkarmada, ve çok çalışmada bulan yazar, garbın tahsilinden yararlanmaya açık, ama modalarına kapalıdır:

M. Seyfettin Özege kataloğundan tesbit edebildiğimiz eserleri ise şunlardır:

1- 2443 No: Birinci Kıraat, İst. Şems Matb., 1326, 91 s.

2- 3471 No: Çocuklara Talim-i Fezail-i Ahlâk, İst. Mahmud Bey Matb., 1312, 80, s.

3- 11985 No: Makalat-ı İrfan, İzmir, Âhenk Matb, 1317, 94 s.

4- 12096 No: Malümat-ı Diniye, 1.ks., İst., Şirket-i Mürettibiye Matb., 1329, 38+2 s.

5- 12673 No: Medhal-i Mantık, İzmir, Âhenk Matb., 1313, 15 s.

6- 13971 No: Mufassal Ahlâk-ı Medeni İst., Artin Asaduryan ve Mahdumları Matb. 1327, 347+2 s.

7- 14762 No: El Mülahhas Yahut Teshil-i Tahsil-i Arabi, 2. Nüsha 1. Defter, İzmir, Âhenk Matb., 1317, 159 s.

8- 16567 No: Rehber-i Ahlâk, İst., Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matb., 1318, 80 s.

9- 19039 No: Şiren Yanut Hatırat-ı Şebabım, İzmir, Âhenk Matb. 1315, 71 s.

10- 22383 No: Üçüncü kıraat, İst., Şems Matb., 1328, 148 s.

11- 22559 No: Vatanı Seven Okusun, İst., Mahmud Bey Matb., 1324, 8 s.

FARUK ILIKAN

(Meccanen ihda olunur)

Vatanı Seven Okusun

Vatanperver Ali İrfan Ağrıbozî

Rica-Allahını seven, vatanına can veren işbu hediyye-yi naçizeyi okuduktan sonra diğer vatandaşlarına ihda etsin ve herkese anlatıp dökmüş olan kanlarımızın galeyanına, durmuş olan kalblerimizin feveranına, sönmüş olan fikirlerimizin tenvirine, muattal bulunan vücudlarımızın faaliyetine hizmet etsin...

Dersaadet
Mahmud Bey Matbaası
1324

Vatanı Seven Okusun

Ey İhvan-ı Vatan!

Evvelce biz ne idik biliyor musunuz?... Bir kaç yüz çadırdan ibâret bir aşiret!... Sonra ne olduk?... Cihanı hükmümüze râm etmiş âlî bir ümmet!... Ya şimdi neyiz?... Âlemin muhakkar ve zebunu olmuş bir millet!... Evet! [Biz evvel âli himem-i erbab-ı ced ve içtihadız kim- cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten] fakat ne sayesinde? Şeriat-ı gara-yı Muhammediyyeye tamamiyle meyl ve muhabbet, arz-ı inkıyad ve itaat sayesinde... Ya şimdiki şu hal tedenni ve mezelletimize bais nedir? Şeriat gara-yı Ahmediyyeye adem-i riayet ve itaatdir... Evet basiret gözümüzü açdığımızda görürüz ki pek çok geriledik. Haysiyet ve itibarımızı zâyi ettik. Maddî ve mânevî kuvvetimizi mahv ettik. Zebun düştük. Hukuk-ı vataniye ve milliyemizi a'dâ ve ağyare gasb ettirdik. Diğer taraftan Cenab-ı Hak da kahd-u galâ tufan-ı belâya bizi mübtelâ eylemekde, başımıza musibetler yağdırmakda, ruhaniyet-i Peygamberîden istimdada yüzümüz dahi kalmamaktadır. İşte hep bu belâlar, bu musibetler, bu zilletler, bu sefaletler, bu tedenniler mücerred evamir-i İlâhiyye ve sin-i Peygamberîyi ifâ, ve hukûk-ı âbâdi edâ eylemediğimizden, tarîk-i selâmet ve saadetimiz olan şeriat-ı Muhammediyyeye sarılmadığımızdandır. Öyle ise gelin ey ihvan-ı din! Şeriat-ı Muhammediyyeye sarılmadığımızdandır. Öyle ise gelin ey ihvan-ı din! Şeriata sarılalım ve nice zillet ve sefaletler çekerek avn-ı Bâri ile istihsal etdiğimiz Kanun-ı Esasimîzin muhlafaza-i ahkâmına, idare-i meşrutamızın temin-i bekâ ve i'lâsına çalışalım, tashih-i ahlâk edelim, adâb-ı İslâmiyyeyi, adât-ı Osmaniyyeyi gözedelim, ibadât ve tâatde bulunalım, menhiyatdan artık vazgeçelim, şeriatımızla kâil ve âmâl olalım, Allahdan korkalım, Peygamberden utanalım, tenbelliğe, tenperverliğe nihâyet verelim, şirketler, cemiyetler te'sis edelim, yekdiğerimize emîn ve mutmain bulunalım, Avrupa darülfünun ve sanayiine gidelim, çocuklarımızı ve fukara-yı etfali, ezkiyâ-yı vatanı da gönderelim, mahasin-i terakkiyât-ı medeniyyeyi muazzez vatanımıza neşr ve ta'mim ile ma'mûr ve âbâdan eyleyelim, ma'mûlât ve sanayi-i dahiliyemize rağbet gösterelim, milyonlarımızı Avrupa'ya kapdırmayalım, soyulup soğana dönmeyelim, başımızın püsküllü belâsı olan modalardan artık yüz çevirelim, kadınlarımızı taht-ı idaremize alalım, şeriat dairesinde bulunduralım, tantanadan, debdebeden velhasıl mucib-i harabîmiz olan âlâyişden, israfatdan, sefahatdan vazgeçelim. Muhibb-i sadık bulunalım, kanaatkâr olalım. Bugün vatandan bezmetmek istemeğe hakkımız değil, vatanın bizden emek istemeğe hakkı olduğunu bilelim, evet mahz-ı seyyiat, atalet ve gafletimizle bugün bir harabeden hiç farkı bulunmayan vatan, mesâî-i ciddiyemize gayet muftekır bulunuyor, iki gözünü bize dikmiş bakıyor, yalvarıyor. Biz ise hâlâ vatanı soymağa çalışıyoruz. Keselerimizi doldurmağa bakıyoruz. Bilmem ki ne zamana kadar teskîn-i hırs ve tama edeceğiz, ne zaman doyacağız, ne zaman selâmet-i vatan uğruna hasr-ı vücud ve nükud edeceğiz, mesâî-i hamiyetperveranemizle ne zaman şu mukaddes vatanı Gülistan halinde göreceğiz?

Ey Vatanperveran! Çok çalışalım, çok kazanıp az sarfedelim, fazla kazancımızı vatanımızın selâmeti uğruna fedâ eyleyelim, artık nefsi, şahsı değil, birbirimizin menafiine, saadetine çalışalım, menafi-i umumiyemizi menafi-i şahsiyemize tercih edelim, komşularımıza gıbta edelim. Tefevvuka çalışalım, Masrif, sanayii, ziraat ve ticaretimizi ilerletelim.

Ey Muvahhidîn! Uyanalım, gözlerimizi açalım, diğer vatandaşlarımızın faaliyetinden, gayretinden, fedakârlığından utanalım da biz de onlar gibi çalışalım, daima çalışalım, eski şân ve şevketimizi bilcümle vatandaşlarımızla iadeye gayret gösterelim, kudret, kuvvet bulalım, zilletden, sefaletden kurtulalım. Velhasıl mal ve can verip nam alalım. Bakın Cenab-ı Mevlâ, Habib-i Kibriyya bizlere ne emir buyuruyorlar:

(Leyse lil insani illâmasaa ve ağrız anil cahilin. Vezkûruni ezkürküm-Utlubul ilme minel mehadi illellâhdi- Kâdel fakru en yekune kufren- Lâruhbaniyete fil islâm Küllükümrain ve küllüküm mes'ulun an raiyetihi) İnsan için mucîb-i saadet ve selâmet ancak sâidir. Sakının cehaletden, cahillerden, sakının zat-ı vahiyetimi zikr ve tehlîl ve evamir-i subhaniyyeyi edâ ve tecbil edin ki ben de sizi dâreynde mes'ud ve hurrem ve mustağrık niam eyleyeyim-Beşikten mezara kadar tahsil-i ilim ve marifet edin. Kör, cahil kalmayın. Fakr-u zaruret îyn-i zillet ve ma'siyettir. İslâmiyyette ruhbaniyet ve atalet kat'iyyen memnudur. Her biriniz vatanın çobanı yani selâmet ve saadetinin hâdim ve nigehbanı bulunduğunuz cihetle vatanın her halinden cümleniz mes'ulsunuz.) Rumûz-u hükm-ü amuzunu müstamel bulunan işbu tebligat ve tenbihat meâli gayâtle Allah-u Zülcelâl ve Peygamber-i zişânımız bizi tenbellikten men ve terhib ve menâhic-i saadet ve selâmete teşvik ve tergib eyliyor, eğer biz yine bu ve bu misillu âyat-ı celile ve ehâdis-i Peygamberinin ahkâm-ı munifesine adem-i tab'iyetle o meş'um ve menhus devr-i istibdatın bizi alıştırmak istediği munhiyâne tenbelliğe, kayıdsızlığa, uyuşukluğa, hamiyetsizliğe, vatanperversizliğe kapılacak olursak emîn hem pek emîn olalım ki vatanımızı, mevcudiyetimizi tehlikeye atarız, mahv oluruz. Hafazanallah-ı Teâli!

Lâkin kemal-i hamiyet ve vatanperverî ile mahmur, saf bir kalbin ta merkezinden kopup dökülen, hâmiyet yaşlarıyla yazılan şu nasâyih-i hayrhahane ve irşadat-ı vatanperverane karşısında hiçbirimizin bihis ve bikayd bulunacağımıza mümkün değil ihtimâl verilemez, zaten de milliyetimiz buna mani'dir. Şu halde gelin ey vatandaşlarım el birliğiyle çalışalım, çalışalım da mukaddes vatanımızı (Osmanlı) nam-ı müftehiriyetini î'lâ eyleyelim.

Allah aşkına, artık nefs-u hevamızı tırnaklarımızla parçalayalım, ayaklarımız altında çiğneyelim. Kâffe-i ahval ve ef'alimizde rehberimiz vicdan, mesleğimiz Kur'ân olsun.

Haydin ey kahraman vatan; çalışalım, gece, gündüz çalışalım, sevgili vatanımızın ma'mûr ve âbâdan, devlet ve milletimizin mes'ud ve şâdan olmasına çalışalım.

Veminallahu tevfik

Vatandaşlar, vatandaşlar

Artık hab-ı gafletden uyanalım, gece gündüz çalışalım, Haydi çalışalım. Düşmanlarımızın hukukumuza riayetkâr bulunmalarını, enzâr ve amal-i istilâcûyanelerini bizden kaldırmalarını istiyorsak, bir an fevt etmeyip kemâl-i gayret ve basiretle kuva-yi mâneviye ve maddiyemizi istikmâl edelim.

Maziyi unutalım âtîyi düşünelim. Cansiperâne, hüdapesendâne fedakârlığımızla mukaddes vatanımızı, muazzez mevcudiyetimizi te'min ve i'lâ eyleyelim.

Veminallehe eltesir vel tevfik.

İstanbul'da İlk Özel Otomobil[1]

TAHA TOROS ARŞİVİ'NDEN

Direksiyon başında, dönemin zengin aristokratlarından, (Paşayiğit)[2] ailesinin son temsilcisi İsmail Şefik Bey (1878-1949), yanındaki Fransız kökenli eşi ve önlerinde, çok genç yaşta ölen, tek çocukları. Otomobilin arkasında saçları itina ile taranmış, Fransız makine mühendisi (Otomobilin bakımı için, mukaveleyle Paris'ten getirtilmiş). Bunun sağında ve solundakiler, özel giysileriyle, Üsküp ve Tırhala'dan getirtilen, İsmail Şefik Bey'in muhafızları.

Otomobilin önünde ise, İstanbul'a getirtilen ilk bisiklet görülüyor. Bisikleti kullanan, Şefik Bey'in dayızadesi.

[1] İstanbul'a ilk iki otomobil, Saray için, Sultan Abdülhamid'in son yıllarında getirtildi. Ne var ki, Rotchkis Mercedes markalı bu otomobiller, Padişah tarafından kullanılmadı. Otomobilin, özel kişiler için, Türkiye'ye resmen girişi 1908 Meşrutiyet ilânından sonraki yıllara rastlar. Özetlenecek olursa, 80. yıl dönümündeyiz!

Bu arada askeri hizmetler için siparişler yapılmıştı. Özel izinlerle getirtilen otomobillerin çoğu ticari amaca yönelikti. İlk olarak Dâmâd Ahmet Zükâtül Paşa, 10 otomobil getirtmiş, bunlar için şimdiki Divan Otelinin bulunduğu yerde (Garage Ottoman) yaptırmıştı. Bu otomobiller kiralık olarak -taksi biçiminde- çalıştırılıyordu. Aynı dönemde Azaryan Efendi de otomobiller ithal ederek, Beyoğlunda (Pera Garage)ı te'sis etmişti. Muzika-i Hümâyun şefi -Yarbay- aynı zamanda mühendis Stravola da (İtala) marka 8 otomobille bu kervana karışmıştı.

Ancak -özel olarak- sırf kendileri tarafından kullanılmak üzere getirtilen otomobiller, yukarıda fotoğrafı bulunan Paşayiğit Zade İsmail Şefik Bey ile, Basralı Zübeyir Zade Ahmet Paşa'nın (Şeytan arabası)-dır.

[2] Paşayiğit, Osmanlıların Rumeliye ilk geçişlerinde, ordunun ileri gelen kahramanlıkları dillere destan olan bir Bey'dir. Bosna ile Üsküb'ün fatihi olarak tanınır. Hem Sultan I. Murad'ın, hem Yıldırım Beyazıd'ın dönemlerinde hizmet etmiş, Sultan Murad'ın şehadetinde, yanında bulunmuştur. İlk Bulgaristan seferine de katılmıştır. Asıl şöhreti, Üsküp Beyi olarak bilinmektedir. Paşayiğit, meşhur sad azam İshak Paşa'nın yetişmesine de âmil olmuştur. İshak Paşa, Paşayiğit'in kölesi ve evlatlığıydı. Bazı cemiler yaptırmış. Keşan'da kurduğu bir köy, hâlâ onun adını taşımaktadır. türbesi Malkara'dadır. (Âşık Paşa Zade Tarihi: s.61, 74-Hadikatülvüzerâ: s.12 -Solak Zade Tarihi: s.151-153- Tacüttevarih: s.117, 126, 269, 270 - Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülefa: S.1070, 1079, 1138-1139- Hammer "Paris'te basılan Fransızcası": s.280, 415'de (Paşayiğit) hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.

Not: Bizim tarihimizdeki (Paşayiğit) adı, Hammer'de (Yiğitpaşa) olarak geçmektedir.

Türk Sosyal Tarihi İçin Kaynak Olarak 1912-1932 Arasında Çıkan 78'lik Sözlü Taş Plaklar

Aşkolsun Ömer Efendi!...

ROBERT ANHEGGER - CEMAL ÜNLÜ

Taş Plaklarda Tipler

Metinlerini sunduğumuz plaklarda en fazla karşılaşacağımız belli başlı tipleri okuyucuya fikir vermek açısından ana hatlarıyla burda anmak istiyoruz. Yan tipleri veya işlevleri önemli olmayanları almıyoruz. Dil bakımından iki temel tip metinlerde yer alıyor. Ortak özellikleri Orta Anadolulu oluşlarıdır. Birincisi Kastamonulu'*dur ki helvacılık, manavlık yapar. (Karagöz ve Ortaoyunundaki Himmet Ağa, Hırbo tipinin bir benzeridir). Diğeri,* Kayserili Türk *veya* Karamanlı'*dır. Türkçe konuşan Rum'dur, ama dili bakımından tamamen Kayserili'dir. No 4'te sunacağımız taklitteki Ömer Efendi'nin nereli olduğu belirtilmez. Ama gözüküyor ki aynen Karamanlı Bakkallar gibi konuşmaktadır. Müslüman olduğuna göre, Kayserili Türk olarak kabul edeceğiz. İstanbullu Rum çok azdır (Kunduracı Doktor). Dili Türkçe olan Hıristiyan Karamanlı'lar için metinlerle birlikte bilgi verilmektedir.* Kürtler *bir taklitte (Kemahlı Odacılar) başrolü oynuyorlar. Belki bir başka yöreden bu taklitte yer alacak Türk tipi olabilirdi, âma Kürtlerin kültürel farklılıkları bu taklitte durumu kuvvetlendiren bir unsur oluyor, geri kalmışlık çelişkinin altını çiziyor.* Ermeni *tipi bizim sunduğumuz plaklarda işlevsel değildi. Özellikleri yok, (2, 6 nolu plaklar).* Yahudi'*lere gelince, plaklarda ayrı bir işlevle karşımıza çıkıyorlar. Ünlü Meddah Aşki, plaklarında durmamacasına Yahudi'lerin artık tarihe karışmış korkaklıklarını işliyor. Meddah Sururi ve Hazım Körmükçü ise Yahudinin bir başka özelliğini kullanıyorlar. Yahudi kimi zaman "Sivri dilli" diyebileceğimiz bir biçimde çarpıcı ve alaycı konuşuyor (Türkçeyi telâffuzu da buna elverir), ama bazen bu alaylı ve iğneli konuşması onun aleyhine dönmektedir. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi:*

"Vakti ile Sultan Murat Han-ı Gazi hazretleri, lalası ile bile derviş kıyafetinde tebdile çıkıp, ötede beride gezerek, layıkı ile def-i gam ve pek çok şeyleri tahkik ve tecessüs eyledikten sonra, memnunen Saray-ı hümayuna avdet ederler iken, Sultan Mehmet camii meydanındaki hokkabaz Yahudiye rast olmuşlar ve bera-i def-i gam bazı tuhaf sualler arasında. "Ulan Yahudi, Cennet hangi millete hastır?" deyü sual etmişler, hokkabaz dahi bunları adi derviş kıyası ile latife yollu "Ey Derviş babalar, Cennet Yahudilere hastır" demiş ise, Hünkârın hoşuna gelüp, "Ulan Hıristiyanlar ne yapacak?" demiş, o dahı "Hıristiyanlar penceresinden bakacaklar" demesinin üzerine İslâmlar için sual eylemiş, "İslâmlar! Derviş Baba, Cennetin haricinde çadır altında oturacaklar" dediği anda, Hünkâr gazaba gelip, "Madem ki Yahudiler zöyümünce böyleymiş, irade buyurdum, bundan böyle Yahudiler İslâmlar için çadır bedeli versinler" deyü hükm eylemiş.

İşte, o vakitten yakın vakite gelinceye değin Yahudiler bir hokkabazın sürc-i lisanı belâsı için çadır bedeli verirler idi" (Temaşa-i Dünya).

Meddah Sururi Yahudi tip alaycı ve çarpıcı konuşturarak muhavereyi canlı tutma yolunu yöntem olarak benimsemiş. Hazım Körmükçü de Sururi'yi izliyor, (Yankesici Monologu). Yahudi, Karagöz ve Hacivat muhaverelerindeki Hacivat'ın görevini plaklarda yerine getirmek üzere seçilmiş gibidir. Olayı, durumu, kişileri tanıtan, yorumlar yapan, olay akışını düzenleyen Osmanlı toplumunun becerikli ve sevimli bireyi, Yahudi'nin

görevi olmuştur (1A, 8, 11).

Günümüzde İstanbul sokaklarında dolaştığımızda Ortaoyununda ve Karagöz'de yer alan kimi taklitlerin örneklerine bir köşede rastgelmek pekala mümkündür. Yitip giden, ne kadar dolaşsak bulamıyacağımız tiplerden biri, kuşku yok ki Acem'dir (tabiî Karamanlılara, Arnavutlara raslamak da pek mümkün değil). Acemi konuşmasındaki abartılı, nükteli yanı Karagöz'ün, ortaoyununun, Meddah hikayelerinin demirbaş tipleri yapmıştır. Bu atıp tutan tipi, yakın zamana değin gelen "Meşhedi" tipiyle anımsıyoruz. (20-25 yıl önce "palavracı" Acem fıkralarıyla Muzaffer Hepgüler'in radyo programlarına, İran yetkilerinden sert tepkiler geldiğini de biliyoruz.)

Biz burada andığımız tipleri sadece 15 plaklık inceleme konusuna giriş önlemlerine göre ele aldığımızı belirtmiştik. Son iki önemli tip'e kısaca değinelim. Karagöz ve Hacivat biraz değişik de olsa (artık görüntülü değil sestirler çünkü) taş plaklarda yer alırlar. Hacivat iyice silkelenmiş, zamanın darlığı Hacivat'ın alehine işlenmiştir. Karagöz ise bilinen çizgisini sürdürür. Başına türlü haller gelir, ama bir yolunu bulup kurtulur.

Bu genel değerlendirmeden sonra Meddahların tek tek tutumları ve izledikleri yol üzerine kısa bir iki söz ekleyelim. Sururi'nin meddahlık geleneğinden geldiğini biliyoruz. Muhtemelen daha önce anlattığı hikayeleri, kısaltarak ve gramofon tekniğine uydurarak plak yapmış. Bu nedenle hikayelerin anlatımda çokça raslanan dil sürçmelerine, karışıklıklara raslıyoruz. No 2'de orda olan olmayan birçok kimsenin adının Mustafa olması gibi, akıl karıştırıcı olmaktan öte işe yaramıyor. (Diğerleri dip notlarda gösterilmiştir.) Plaklar sanki bir kez okunmuş ve yapılan yanlışlıklar düzeltilmeden piyasaya verilmiş. Sururi'nin yanlışlığını firma yetkililerinin, teknisyenlerin fark etmemesi, pek kabul edilir bir kusur gibi görünmüyor. Sururi'de en çok kullanılan iki tip, Kastamonulu ve Kayserili (Karamanlı)lar oluyor. Sıralamalardaki tipleriyse aşağı yukarı aynı. Plaklarının çok basılması ve yirminin üzerinde plak yapması Sururi'yi Taş Plak meddahlarının yıldızı yapıyor. Ele aldığı konular, tiplemeleri, espri ve zekice tasarlanmış duygusu veren taklitleriyle de bunu tartışmasız hakediyor. Meddah Aşki de taklitlerinde çok başarılı ve usta. İşlediği metinlerdeki hafiflik, konumuz kapsamına girecek bir taklid olmayışı onu yeteri kadar anmamızı engelledi.

Sururi'nin ve Şair Ömer Efendi'nin etkisinin izlerini taşıyan Hazım Körmükçü, plaklarının içeriğiyle güncel Atatürk Devrimlerinin ve Cumhuriyet ilkelerinin yanında yer alır. Ustalardan aldığı muhaverelere, meddah metinlerine ve taş plaklardaki taklitlere hiç de yadırganmıyacak önemli yenilikler, çağdaş, bakış açıları getirir. Medeni Kanunu, din sorunlarını, Dil Devrimini, yeni yeni kazanılmakta olan Kadın Haklarını konuları arasına katar. Didaktik olmayı becerir. Kadın haklarına alaylı göndermeler yaptığı hissi uyandırsa da, bu tavır duyduğu kuşkudan değil de, konunun tazeliğinden ve bakış açısındaki hicivden, Karagöz'ün alaycılığından kaynaklanır. Metin seçimlerinde son derece titizdir. Taklitler yerli yerine oturmuştur. En iyi örnekler sayılabilinir. Dil sürçmeleri yok denecek gibi. Akıcılığıyla kısa plak süresine epey diyalog sığdırmayı başarır. Karamanlı Rum (İstanbul'lu), Acem ve Yahudi taklitleri son derece başarılıdır. Ayrıca iyi bildiği müziği de yerli yerinde ustaca taklitlerinde kullanır, çeşitlilik katar.

Tek plağını aldığımız Meddah Mazlum (Şakrak) da başarılı bir taklitle ustaların yanında yer alır. O da geleneksel sıralama yöntemini kullanır ve Sururi'nin plaklarındaki yapıyı andıran başarılı bir tiplemeyi kusursuzca sergiler. Orta Anadolu'lu, Ermeni Karamanlı tipler epey başarılıdır.

Bu incelemede konumuz kapsamına giren plaklardaki konuşmaları metin haline getirirken, günümüz Türk abece'sini ve Yazım esaslarını kabul ettik. Söylenişlerine sadık kalarak, yazıya geçirdik. Unutmamak gerekir ki bunlar gerçek şiveler değil, birer taklittir.

(.....) parantez içindeki noktalı yerler hiç anlaşılmayan sözlerdir. Metindeki kelime ölçüsünü esas alarak, anlaşılmayan sözcükler kadar gösterdik.

[ ] "Köşeli parantezler", bizim koyduğumuz ilaveleri gösterir. İzleyiciye yardımcı olacağını düşündük.

Parantez içinde ve (?) işaretli olanlar kesin olarak anlayamadığımız, tereddütlerimizin olduğu hallerde kullanıldı; veya kelimelerin bugünkü Türkçe anlamlarını koyduk.

Karamanlılar

Ana dili Türkçe olan Rumlar, Karamanlı[1] diye anılıyorlardı. Merkezleri Orta Anadolu olup Anadolu'da ve İstanbul'da yaygın olarak yaşıyorlardı. Bir kolları Adalar'da, bir kolları Güney Balkan'da olduğu gibi, Odesa'da da bulunuyorlardı. 30.1.1923 tarihli Türk- Yunan Mübadele Anlaşması din'i esas olarak aldığı için Karamanlılar Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldılar. İstanbul'da kalanlarsa, yavaş yavaş Yunanlaştılar yahut göç ettiler. Taş plaklardaki sıralamalarda pek sık rasladığımız bu Karamanlılar İstanbul'da çeşitli meslekler icra ediyorlardı. Yukarıda örneğini gördüğümüz gibi doktorluk, tüccarlık, zanaatkârlık yapıyorlardı, ama her şeyden önce bakkaldılar. "Karamanlı Bakkal" yaygın bir tabirdi. "Yuvan Usta" çok bilinen bir tipti. Bu Karamanlı Bakkallar çalışkan, fakat cimri denecek kadar tutumlu, menfaatperest, midelerine de düşkün olarak çizilir (No 6'daki Karamanlı Hasta'ya bakınız). Musahipzade Celâl "İstanbul Efendisi 1913" bize böyle bir bakkalı tanıtıyor.[2]

Bir diğer örnek de aşağıda metnini bulacağınız Hazım Körmükçü'nün plağıdır. Gerçi plak etiketinde "Yankesici Monolog" yazıyorsa da, plak Yahudi ile Bakkal Yuvan arasında geçen bir "Muhavere" dir. Bu plağın piyasaya veriliş tarihini kesin olarak söylemek

çok zor. Tahmini olarak (Etiket Latin harfleriyle basıldığına göre, 1928'den sonra) ve Körmükçü'nün diğer plaklarına bakarak 1930'lu yılların başı diyebiliriz. Plakların üzerine tarih konulmaması ya da konulsa bile şifreler halinde olup satın alanların bunu anlamıyacağı bir biçimde düzenlenmesi ticarî bir amaca yönelik olsa gerektir.

Metinden de kolayca anlaşılacağı gibi gerek Yahudi tipi olsun gerek Karamanlı Bakkal Yuvan Usta için olsun Hazım Körmükçü açıktan bir eleştiri getirmiyor ve olumsuz bir tavır takınmıyor. Belki de Hazım Körmükçü Şehir Tiyatrosu'nda pek sık oynadığı M. Celâl'in oyunlarında yakınlık kurduğu bu tipi plak yaparak ölümsüzleştirmek istemiştir. Bir yanı ile bırakıldığında plak, gerek Yuvan Usta gerekse Yahudi tipinin kusursuza yakın bir olgunlukta konuşturulduğu önemli bir belge niteliğindedir (C.Ü.). Plakları dinlettiğimiz yaşlıca bir Rum dostumuz, Hazım'ın söyleyişinin gerçek Karamanlı konuşmasına çok benzediğini söyledi. Muhaverenin sonunda konuşmaya katılan polisin hem Yahudi'ye hem Yuvan'a olan tavrında nazik bir tutum görmekteyiz. Hazım Körmükçü diğer meddah plaklarında olmayan bir şeyi gerçekleştirmektedir. En çok Aşki olmak üzere, azınlıklara yaygın bir davranış biçimi plaklarda açıkça görülüyor. Yahudiyi alaya almak başlıca eğilimlerden biridir. Bunun değiştiğini, Hazım'ın (gelenin Polis olması da etkendir) daha nazik bir davranış biçimini yeğlediğini söyleyebiliriz.

Selâhattin Enis 1924 yılında yayımlanan Bataklık Çiçeği[3] *kitabında "Lambo Usta" isimli öyküsünde böyle bir Karamanlı bakkalın, maddî başarısını ve onunla gelen hissî yenilgisini önümüze seriyor. Karikatürcülerin de konularından biri olmuş Karamanlı Bakkallar, örneğini Ahmed Fehim Münif'in 1923'te Akbaba dergisinde çizdiği karikatürlerde görmek mümkündür. (Karamanlıların şişmanlıkları da şöhretlerinin bir parçası idi. 1970 yıllarında yaşlı bir kadın İlber Ortaylı'ya Kuzguncuk'tan İsrail'e göç eden bir adamın "Karamanlı bakkal kadar şişman" olduğunu anlatmıştır.)*

[1] Karamanlılar hakkında *Tarih ve Toplum* dergisinde R.Anhegger'in ve Turgut Kut'un makaleleri çıkmıştır. Ayrıca bknz. R.Anhegger, "Das Temaşa-i Dünya des Evangelinos Misailidis (1871/1872) als Quelle zur karamanischen Sprach- und Kulturgeschichte adlı baskıdaki makale bu araştırmalarda Karamanlılar üzerine gerekli literatür bulunmaktadır.

[2] İkinci baskı, Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.

[3] Aynı öyküyü Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman* adlı eserinde yeniden yayınlamıştır. Almanca bir özet için bknz. Robert Anhegger, "Nachträge zu Hurufumuz Yunanca, Ein Beitrag zur Kenntnis der Karamanisch-türkischen Literatur in Anatolica", 6.10.1983, s.151 vd. Burada karikatürler ve Karamanlı halk şairleri (âşıklar) üzerine bazı bilgiler verilmiştir.

MEDDAH SURURİ

Meddahlık geleneğinin son büyük ustalarındandı. 1874 yılında İstanbul'da doğdu. İdadi öğrenimi gördü, ustası Meddah İsmet'e çıraklık ettikten sonra, Kavuklu Hamdi'nin yanında ortaoyunculuğuna başladı (1900).

Sonradan Monologlar ve güncel hikâyelerden oluşan bir repertuar ile meddahlık yaptı, çok ilgi gördü; plakları çok sattı, yinelendi. 1927-28 yılları arasında İstanbul'da yayınlanan haftalık *Büyük Gazete*'de yazılar yazdı. 1934'de Bursa'da öldü.

HAZIM KÖRMÜKÇÜ

1898'de İstanbul'da doğdu. Kabataş Lisesi üçüncü sınıftan tiyatroya girebilmek için ayrıldı. Karagöz oynatır, ayrıca müzikle uğraşırdı. Plaklarından, filmlerinden müzik konusundaki büyük yeteneği hemen fark edilir. 1915'te operetlerde oynamaya başladı. 1917'de Darülbedayi'ye geçti. Bir çok oyunda rol aldı. Operetlerin parlak dönemi 1927-1940 arasında, bir çok operetin yıldızıydı. Muhsin Ertuğrul'un yönetmenliğini yaptığı *Karım Beni Aldatırsa* (1933), *Leblebici Horhor* (1934), *Kahveci Güzeli* (1941) vb. filimlerde oynayıp halkın çok sevdiği bir sanatçı oldu. Oynadığı operet ve filmlerin şarkılarından yaptığı plakların yanısıra, Meddah ve Karagöz plakları okudu. 1 Nisan 1944'te İstanbul'da öldü.

MEDDAH MAZLUM (ŞAKRAK)

Şehir Tiyatrosu kayıtlarına göre doğumu 1309/1307 (1891) Rumi İstanbul'dur. 30 Eylül 1960'ta Şehir Tiyatrosuna girişine kadar Monolog ve tuluat sanatçısı olarak piyasada çalışmıştır. *Büyük Çınar* (1960), *Sinekler* (1961), *Hülleci* (1964), *Hamlet* (1965) oyunlarında oynamıştır. Ayrıntılı özgeçmişini elde etmek mümkün olmamıştır.

Komik Kağıthane Âlemi ve İstanbul Lokantalarında adı altında Homocord T 28087 nolu eski bir plâğı mevcuttur. 1930 dolaylarında yapılmış olma olasılığı kuvvetlidir.

(1A) Yahudi ile Muhavere

(Ali Askar) / Meddah Sururi

Columbia - 12435

ALİ ASKAR (ACEM): Salomon Efendi, bu çalgılar ki çalınır, ne vardır?

SALOMON (YAHUDİ): Pınar başında pehlivan güleşi var, onu ilân ediyorlar ki herkes işitsin gitsin yörsun. Bana bah hemşeri. Sizin Tahran'da pehlivan var mı?

ALİ ASKAR: Tehran halkının hamisi (hepsi) pehlivandır, hatta özüm de pehlivanam. Günde onsekizyüz kişi yenerem ha.

SALOMON: Maşala, maşala... Başlama fırlatmağa be, martavalcıoğlu martavalcısı.

ALİ ASKAR: Gede[1], yalan danışmirem, Tehran'ın pehlivanlarının boyları sekiz metredir, yeddi metre galınlığı vardır. Gel gidelim görelim nemene tür pehlivanlardır onglar.

BİR SES (ANLATAN): Pınar başında.

ALİ ASKAR: Salomon Efendi, bu güleşen pehlivanlar kimdir?

BAŞKA SES: Aah bilader, o sarı bıyıklıya, Salomon Efendi, şey derler, Hasan Pehlivan, İnebeyli.

GÖÇMEN: A ba ahretlik ba. Bu Hasan Pehlivanın üstüne hiç pehlivan yoktur bee. Bir kere adamı tuttu mu büle kıvırır.

SALOMON: Valla, geçen sene bir adam kıvirdi, dört parça yapti bir adami.

ALİ ASKAR: Gede men bilirem O Hasan Pehlivan'ı tanıdım. Yanındaki bu küçük boylu kimdi?

SALOMON: Ona Malebici[2] Galip Pehlivan, derler. Çok büyük pehlivandır.

ALİ ASKAR: O Galip Pehlivan Tehran'a geldi.

SALOMON: Ne vakit geldi?

ALİ ASKAR: Çoo oldu geleli. O vakit çocuhtu.

SALOMON: Ey, nasil orada güreş yapti mi?

ALİ ASKAR: Şahın bir pehlivanı vardı, ismine Hurşid-i Mellâ, diyeler. Hurşid-i Mellâ'ya Şah ferman eyledi ki, Galip Pehlivan ile güleşecekti. Hurşid-i Mellâ ellerini şaklattı, yeddi yerden temennah kıldı. Bu Galip Pehlivana parmağın havale eyledi. Bahırlar Galip Pehlivan yok, semavata getmiştir. Onyeddi gün sonra telgraf geldi. Salim Pehlivan[3], Galip Pehlivan'la beraber -bre- Bursa'ya gelmişti, ha...

SALOMON: Maşallah, maşallah be. Demek parmağı vurdu, Galip Pehlivan Bursa'ya gitti, öyle mi?

ALİ ASKAR: Beli, yalan danışmirem, serareten (sarahaten) gardaş.

SALOMON: Aşk olsun, aman Haci Efendi dikkatli vursun pehlivan parmağini. Sizin bu memlekette artik şimendifere lazimlik kalmadi, otomobile de lazimlik kalmadi. Hangi bir adam gidecek Paris'e çağir Hurşid Pehlivan'ı bassin parmağı, doğru Paris'e. Hangi bir adam gidecek Avrupa'ya, çağır vur parmağı gitsin Sibirya'ya. Ama bak, dikkat et, iyi tenbih edin yavaş vursun parmağı, belki ahrete götürür.

[1] Gede: Azeri dilinde "lan" "ulan" küfürlerinin daha hafif bir biçimi. Daha çok köksüz, karaktersiz kişi anlamında. Derleme Sözülüğü'ne göre s. 1960 "Çelimsiz, zayıf, yoksul, dilenci. Anadolu'nun bir çok yerinde "Gidi" ahlâksız, pezevenk anlamında kullanılmakta (D.S. s.2074)

[2] Malebici: belki Muhallebici. (1B)'de Tahran'a giden Türk güreşçisi, Mihalıçlı Hasan'dır. Buaradaki Malebici. aslında Mihaliç, bugünkü Karacabey olmasın?

[3] Salim Pehlivan: Metinde geçmeyen ve mantıklı bir izahı da bulunmayan bu Salim Pehlivan büyük olasılıkla bir "Sürç-i Lisan" olmalı. Belki telgrafta "Salimen Bursa'ya geldi" biçiminde yer alacaktı.

Ali Askar Ağa'nın Bursa Seyyahati

(1B) Meddah Sururi

Parlophon - ?

Meddah Sururi'nin belli bir metne bağlı bulunmadığını Giriş'te vurgulamıştık. İşte bir örnek: Konu birdir, işlenişi başka.

ALİ ASKAR (ACEM): Bana bah, Sururi Efendi. Davullar ki çalınır ne vardır gardaş, düğün vardır?

SURURİ: Valla bilmiyorum Ali Askar. Bir kere sorduralım. Garson...!

GARSON (BURSA'LI GÖÇMEN): Efendim?

SURURİ: Bak davullar çalınıyor oğlum şu nedir öğreniver.

GARSON: Efendi dayı, Pınar başında pelivan güleşi va da o nişten (için, o yüzden) çalıyolar.

SURURİ: Ali Askar, pehlivan güreşi varmış, pınar başında. İran'da pehlivan var mıdır ve İran halkının ne dereceye kadar pehlivanlığa merakı vardır?

ALİ ASKAR: Sururi Efendi, saraten yalan danışmaram. İran'da her kişi pehlivandır, hatta özümde pehlivanam ha.

SURURİ: Maşallah.

ALİ ASKAR: Beli!

SURURİ: Öyleyse gidelim de seninle, Türk Pehlivanlarını, Türk Aslanlarını seyredelim.

ALİ ASKAR: Gidelim, men çok nice severem pehlivan güreşi.

BİR SES (ANLATAN): Pınar başında.

SURURİ: Ali Askar Ağa.

ALİ ASKAR: Ne vardır, Hacı Sururi Efendi.

SURURİ: Bak bu ufak pehlivanlara, bunlara deste güreşi derler.

ALİ ASKAR: Beli, o desteler Tehran'da da vardır.

SURURİ: Hah, bak şimdi daha büyükleri çıktı. Bunlara küçük orta, derler.

ALİ ASKAR: Bilirem ağa, küçük ortayı da bilirem.

SURURİ: dikkat et başpehlivanlar çıkıyor. Bak gördün mü, o sarı pehlivanı, sarı bıyıklıyı?

ALİ ASKAR: Görmüşem.

SURURİ: O kim biliyor musun?

ALİ ASKAR: Yoh, bilmirem.

SURURİ: Ona meşhur, Mihaliçli[2] Hasan Pehlivan, derler. Onun daha kolunu bükecek kainata kimse gelmemiştir. O karayağız olan da İnkaya'lı İbraam Pehlivan.

ALİ ASKAR: Onlar pehlivandır?

SURURİ: Elbette.

ALİ ASKAR: Sururi Efendi, ne diyesen gardaş. Onlar çocuktur.

SURURİ: Neler?

ALİ ASKAR: Onlar.

SURURİ: Yok canım, çocuk olur mu? Yaptığın şeye bak Ali Askar, onlar hep, en namdar pehlivanlardan.

ALİ ASKAR: Sururi Efendi, o sarı bıyıklı pehlivanı gördün.?

SURURİ: Evet.

ALİ ASKAR: Hasan Pehlivan, diyesen.

SURURİ: Evet.

ALİ ASKAR: O Tehran'a geldi.

SURURİ: Ne vakit?

ALİ ASKAR: Ço oldu geleli.

SURURİ: Eee.?

Polydor firmasının plak kabı.

ALİ ASKAR: Şahın bi pehlivanı vardı, adına Hurşid-i Mellâ diyeler.

SURURİ: Eee.?

ALİ ASKAR: Günde onsekizyüz kişi yener gardaşım(?). Hatta Şah ferman eyledi ki bu Hurşid-i Mellâ ile Hasan Pehlivan güleşsin. Meydana çıktılar, ellerini şaklattılar. Hasan Pehlivan'ın sekiz metre boyu vardı, yedi metre galınlığı vardı ha... bu Hasan Pehlivan'a parmağın havale eyledi, bahırlar (bakarlar) Hasan Pehlivan yok. Semavata gitmiş. On yedi gün sonra telgraf geldi. "Hasan Pehlivan salimen Bandırma'ya vasıl olmuş" diyeler.

YAHUDİ: Aşkolsun Haci Efendi. Maşallah be. Sizin memlekette artik otomobile, şimendüfere lazımlik kalmadi. Birisi Paris'e gidecek, çağir pelivani vursun parmağı. Birisi Londra'ya gidecek çağir pelivani vursun parmağı. Ama bak dikkat et, yavaş yavaş vursun, belki ahrete yötürür.[3]

[1] Plağın numarasını tesbit edemedik. Elimizde ses bandı olarak bulunmaktadır.

[2] Bursa ilinin sonradan Karacabey olarak değiştirilen Mihaliç kazası.

[3] Bu taklidi Özdemir Nutku *Meddahlık ve Meddah* (T.İş Bankası Kültür Yay., 179) kitabının 361-363 sayfalarında hangi plaktan alındığını belirtmeden (Parlophon'dan alındığı anlaşılıyor) yayınlamıştır. İki metin esas itibariyle aynı olmakla birlikte bizim tesbitlerimizden epey farklılık göstermektedir. (Karşılaştırmak için adı geçen kitaba bakınız.)

İlk metinde (1 A'da) Sururi Acem'in karşısına bir başka renkli tip olan Yahudi'yi koymuş. Yahudi burada daha önce sözünü ettiğimiz bir işlevi yerine getiriyor. Pişekâr'ın yahut Hacivat'ın görevine benzer bir görevle olayın ve durumun ilerlemesine yardımcı oluyor, gereken açıklamaları yaparak Acem'i konuşturuyor. İkinci metindeyse doğrudan doğruya (1 B)'de Meddah'ın kendisi Yahudi'nin işlevini üstlenmek üzere Ali Askar'a Bursa seyyahatinde eşlik ediyor. (1 A)'nın ilk plak olma olasılığı daha fazla, ama kesin piyasaya çıkış tarihlerini saptayamadık.

Mahalle Kahvesinde Mebus İntihabı

(2) Meddah Sururi

Orfeon Record
10328 - X 558

SURURİ: Eee mahalleli, arkadaşlar. Allah emsal-i setiresiyle[1] müşerref etsin. Yine kağıtlar geldi mebus intihab edeceez. Lakin geçen seneki gibi hot zot mebusları yapmıyalım değil mi ya? Ne dersin sen, Osman Ağa? Helvacı Dayı?

OSMAN AĞA (KASTAMONULU): Efendim bana kalırsa, geçen senekiler hiç bi şeye yaramıyor, sen biliyi misin? Bu sene oturalım, gonuşalım, düşünelim de adamakıllı bi mebus edelim be. Vallaha gunahını çektin (çektiğin) adam akıllı olsun be.

SURURİ: Peki, Kanun-i Esasi mucibince yeniden mebuslar intihap oluyor. Kimi intihap etsek acaba, ne dersin?

OSMAN AĞA: Efendi, madem ki Kânun-i Sani öyle diye, bizim Helvacı Şaban Usta'yı yapıverelim.

SURURİ: Helvacı Şaban Usta'yı mı?

OSMAN AĞA: Haa.

SURURİ: Yok ulan, o mebusluktan ne anlar?

OSMAN AĞA: Lan bı dukkanı çeviriyo be. Bı dukkanın halvasını, tablasını, çırağını, ustasını, tezgahtarını hepsini ayrı ayrı gumanda ediyo be. Oraya çıkıp da herif iki lakırdı söyleyemez mi? Sen divane misin be?

SURURİ: Olmaz, olmaz öyle saçma şey, olmaz. Mestan Ağa, sen ne dersin bu işe?

MESTAN (GÖÇMEN): Efendim bana kalsa, bu işi yapsa yapsa Çoban Mustafa yapar be.

SURURİ: Çoban Mustafa mı?

MESTAN: Neye be?

SURURİ: Ulan bir çoban mebusluktan ne anlar?

MESTAN: Üle süleme bee. Altıyüz davarı katıyo önüne istediği yere götürüye bee. Divane misin sen? Büle (böyle) şeyleri it başları yapar be.

SURURİ: Hadi, saçma. Mustafa Bey, sen ne dersin bakayım?

MUSTAFA (TULUMBACI): Valla Beybaba, Hoca efendi annadın mı? Bunu yapsa yapsa bizim dairenin[2] ağası yapar annadın mı? Herif vaktiyle çekirdekten tulumbacı. Dört takımı bi kere önüne kattı mı sandığın tepeliği.

M: Düzde ediyor be.[3]

SURURİ: Ulan öyle saçma şey olmaz.. Mişon, sen ne dersin?

MİŞON (YAHUDİ): Efendim bana kalırsa, anladın mi, bu işi yapsa yapsa Harunaki'nin oğlu yapar anladın mi? Başka kimse yapamaz. Annadin, zengin adam, parası var, mebus da olour, hepsi de olour.

SURURİ:Yanlış düşündün bezirgan. Bu zenginlikle olmaz, mebus intihabı. Annadın mı. Mebuslar okumuş, yazmış akıllı adamlar olurlar.

ERMENİ: Efendim, kabildir ki Ermeni'lerden olsun (.....)[4] Samatya'da o Sandıkburnu'nun mezartaşı sol tarafında kal.

SURURİ: Nece o?

ERMENİ: Efendim, Ermenice laf ettim, ağızımdan fırlattım. Türkçesinin ibaresini anlatayım, değil mi?

SURURİ: Türkçesini söyle.

ERMENİ: Mıgır Dayı'nın damadı yoktur bu Langa'da. O ne mebus kişidir ki o, akşamları ellibeş bine, sarhoşa lakırdı anlatoorsa, yukarda hıp[5] diye, orda dört lakırdı edemez, he?

SURURİ: Saçma, olmaz. Sen ne dersin Musta Bey.

MUSTA BEY (İSTANBUL'LU AYDIN): Efendim ben (.....)[6] Hoca Efendi.

SURURİ: Ee oğlum.?

MUSTA BEY: Fecr-i Ati'den birisini getirmeli. Zira Fecr-i Atidekiler lâyıktırlar mebusluğa.

SURURİ: O da olmaz, o da olmaz. olmaz vesselam.[7]

Orfeon plaklarının kabı.

[1] 'Setiresiyle' de anlaşılabilir, fakat doğrusu 'kesîresiyle': "Allah emsal-i kesiresiyle müşerref etsin" bayram kutlamak için kullanılır. Sayın Dr.Gudrun Schubert bana bu tabirin Kelekian, Dictionnaire Turco-Français (İstanbul, 1329/1911)'de bulunduğunu bildirdi. Teşekkürler.

[2] Dâire: *Tulumbacı takımlarına verilen isim. "Birinci Dâire'liler-Üsküdar Daire'liler" gibi.*

[3] Tepeliği düzde etmek: Sandığın tepesindeki âlameti hızla koşarken sağa sola sallamak. Dümdüz koşmak tulumbacılığın övünülecek, takdir edilecek yanıdır. (R.E. Koçu, *İstanbul Tulumbacıları*- Ana Yayınevi 1981, İst.)

[4] Anlaşılmayan Ermenice sözler: Danıştığımız Ermeni dostlarımız da anlayamadılar.

[5] Hıp: Birden bire, ansızın. Prof. A. Tietze'nin mektubunda belirttiği üzere, günümüz edebiyatında da kullanılmaktadır. (Bknz. Latife Tekin *Sevgili Arsız Ölüm* (İstanbul: 1983), s.89: "...akan suların hıp diye duracağını...")

[6] Anlaşılmayan Fecr-i Ati'cinin sözleri.

[7] Meddah Sururi'nin S.Sesi AX 1231 Katalog nolu "Belediye İntihabı" ile M. Hayri'nin S.Sesi AX 1293 nolu "Mahallede Tahrir-i Nüfus" (Sayım) plaklarına ulaşamadık. Bir benzer konu Memduh Şevket Esendal'ın "Mebus Olursa" öyküsünde ele alınmıştır. Bknz. (*Hikayeler* 1, Ankara 1965, s. 16-23) Öyküler 1920-1923 yıllarında kaleme alınmıştır.

(3) Çanakkale Muhaveresi

Meddah Sururi

Orfeon Record 12853

HOCA EFENDİ: Ee.. Hadi bakalım çocuklar, buraya niye toplandıktı?

KÜLHANBEYİ: Hoca efendi be, dünyada külhanbeyi uşağı kalmadı, alayı mort oldu. Bu Çanakkale alayını yedi be.

HOCA E. : Ne yapalım?

KÜLHANBEYİ: Ne mi yapalım?

Galata'lı Hamdi Reis'i gönderelim oraya. Bi nara attı mı valla, haşmetinden korkar alayı cızlam[1] eder.

KASTAMONU'LU: Ulan sen ne söylüyosun be. Öle (öyle) bağırmadan filan korkuyo mu herifler. Helvacı uşaklarını göndermeli mavlaklan[2], çalsın sopayı. Ne yapacak tüfeği, müfeği?

GÖÇMEN: Ee be kardeşim be, ne sülirsin (söylersin) büle be manav be. Urumeli'nde ne kadar mandacık varsa hepsini getirmeli, kakmalı o suya. -Satayım anasını- Ali aga'mı da bindirmeli ufak bir vapura, vermeli üğendireyi eline. Kaksın o mandalar iyice. Gitsin o mandalar, vursun gemileri, delik deşik etsin, hepsi gömülür suya be.

ACEM: Cede bana bah. Hoca Efendi, bunlar saçma lakırdı. Bunların kolayı mende. Getsinler böle moloz eşeekleri karda(?) molozları varsa götürsünler, döksünler oraaya, tıhasınlar. Gelip giremiir bu gemi hemşerim.

YAHUDİ: Aforun (aferin) be. Toprak dolduruyor. Hoca Efendi, sakin ha inanma. Ne kadar peynir tenekesi, yoğurt tenekesi varsa hepsin, toplamali. Uç-beş tane Yahudi bulmali, lehimletmeli. Karşıdan karşıya uzatmali. Geldi mi kafası çarpacak, traak edecek, teneke ses verecek. Nöbetçi duyacak, uykudan uyanacak, basacak ateşi, kaçıracak onları.

ARNAVUT: Ah bre Hoca Efendi, bu boş kafalı adamlar (...).[3] Almalı yarin (yarım) okka pırasa tohumi. Bre Hoca Efendi, var mi Çanakkale Boğazi dört buçuk arşın, genişliğinden.?

HOCA E.: Ziyade oğlum.

ARNAVUT: Ee olsun bre, beş.

HOCA E.: Daha fazla.

ARNAVUT: Altı olsun bre, daha fazla olur mu bre boğaz.

HOCA E.: Ee, peki... Ne olacak?

ARNAVUT: O pırasalar çıkar, kamışları.?

HOCA E.: Eee.?

ARNAVUT: Arnavutlar yatar o kamışların arkasında. Karadan tabancası, barut (korkaşum?). - Anasını satayım- vallahi görsün geliyor. Brouuvv, bu kaptan... Brouuvv, bu dümenci... Brouuvv bu lostramo,[4] hepsi batırır, anasını satar vallahi.

16.4.1923 tarihli Akbaba'dan "Darülfünun şerh-i mütun müderrisi" [Bir Darülfünun hocası].

KÜRT: Ulan sen ne ediyisin Arnavut, sen ne ediyisin? Bak hele, koca denizin içine pırasa dikecek de vay anam vay. Hoca Efendi, ne kadar Divrik'lu işbulur hamallar varsa ahan hepsini galdırmalı, getirmelü.

HOCA E.: Nereye?

KÜRT: Aha o bağozın içüne, yarısını çıkartmalı Settülbahir'in tepesüne, yarısını da getirmeli Kumkale'nin aha oraya goymalı.

HOCA E.: Eee?

KÜRT: Ellerine de arkalukları vermeli, kemerlerü..

HOCA E.: Ee?

KÜRT: Bahtın ki geli (geliyor) yukardan aşağı, direğine, bacasına, kemiğüne ahan adamına, kaptanına çalmalı arkalığu. Hepsi denizin dibine gider, vallahi de gider billahi de gider.

HOCA E.: Canım böyle boş lakırdıynan boş (paçaynan?) olmaz. Bunu, biz dua edelim de hepimiz amin desek de Hakkın inayetiyle elbette giderler olmaz mı?

SESLER: Hay hay efendim... İyi olur... Pekala olur efendim.

[1] Cızlam etmek: (Argo) kaçmak, korkmak.
[2] Mavlak: Kastamonu yöresinde leblebicilerin nohutun kabuğunu ayırmak için kullandıkları düz altlı, dâire biçiminde bir âlet (Bk. DS s. 3137)
[3] Büyük olasılıkla Arnavutça olan, anlaşılmayan sözler.
[4] Lostromo: Gemilerde tayfa reisi.

Mebus İntihabı (No.2) ve Çanakkale Muhaveresi (No.3) Plakları

İki plağın konusu, belirli tarihî olaylardır: 1912 seçimleri (sopalı seçimler) ve Çanakkale Savaşı (19.2.1915-9.1.1916). Plaklarının piyasaya veriliş tarihi ise kesin olarak bilinmemektedir. Girişte belirttiğimiz gibi, plaklardaki 'gizli' sayı, plakların sırasını gösteriyor ve piyasaya çıkış tarihi hakkında bazı ipuçları veriyor. Buna göre -Hugo Strötbaum'un bildirdiği gibi-

Mebus seçimi plağının 1912 dolaylarında, Çanakkale Muhaveresi'nin ise ancak 1920 yıllarında satışa çıkarıldığı tahmin edilebilir. Her iki plakta 'Sıralama yöntemi' kullanılarak konuşturulan kişiler aşağı yukarı aynıdırlar. Sururi iki tasvirde de dil yanlışlarından, tiplerden, doğal çatışmalarından, toplum içinde gelenekselleşmiş kimi özelliklerinden yararlanıyor. İkisinde de, ileri atılan her görüş yahut önerinin ötekileri yadsıyıp kendisini öne çıkartma gayreti belli oluyor. Mebus intihabında Osmanlı toplumu için henüz pek yeni olan seçim kavramı konuşanların temelsiz ve çıkarcı görüşleriyle bir ölçüde buluşup kesişiyor. Bu nedenle de "Kanun-i Esasi"yi "Kânun-i sânî" sanan Kastamonu'lu ile Fecr-i Âti'cinin görüşleri esasen birbirinden farklı olamıyor. Sururi o zamanın çıtkırıldım bir İstanbul aydını gibi konuşturduğu bu Fecr-i Âti'ciyi açıkça eleştiriyor.[1]

Çanakkale Savaşı gibi birçok Türkün öldüğü bir savaş sanki salt bir gülmece malzemesi gibi ele alınmış izlenimini veriyor. Gemilerin boğazı tehdit ettiği bir zamana denk düştüğü anlaşılan günlerde getirilen tüm çözümler saçma ve mantık dışı... Çok uzak bir savaştan söz ediliyormuşçasına, insanlar olaya yabancı; konuşma sıradan bir kahve sohbeti gibi sürüp gidiyor. Konuşan tipler yalnızca geleneksel özellikleriyle (klişeler halinde de diyebiliriz) konuşuyorlar. Kürt arkalığı, Arnavut pırasası, Kastamonu'lu mavlağıyla salt gülmece malzemesi işlevlerini üstleniyor.

Sururi'nin her iki plakta işlediği konulara ne tür bir bilinçle ve eleştirisel gözle yaklaştığı açık değil. Mebus İntihabı'nda olsun hele Çanakkale Muhaveresi'nde olsun Sururi'nin tutumu kolay kolay anlaşılmamaktadır.

[1] Fecr-i Âti bildirisinin tarihi üzerine bilgiler çelişkilidir. A.Özkırımlı. Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, c.2, (İstanbul: Cem Yay., 1982) s.92 vd. 24 Şubat 1909 tarihini veriyor. AnaBritannica Ansiklopedisi ise 24 Şubat 1910 gösteriyor.

(4) Aşkolsun Ömer Efendi

Meddah Sururi

Parlophon 21079 - Odeon 202038

(İki plak da aynı kalıptan basılıp çoğaltılmış. Metinler, konuşma vurguları tamamen aynıdır.)

ÖMER EFENDİ: Bugün başıma ne geldi uşaklar, Biliyonuz mu?
BİR SES: Ne geldi kapıtan?
ÖMER EFENDİ: Telefonu etmişler, fıkranın karargâhına vardım. Gumandan beğen çadırına girdim, temennahı çaktım. "Ne oluyon Ömer Efendi" dedi, banga. "Sen ne oluyon, beğem?" dedim. "Seni imtihan edeceğez de kıdemine koyucağız" dedi. "E koyun beğem"[1] dedim. Çadırın direğinden dürülü bi harita çıkarttı, masanın üstünge yaydı. "Bunga ne derler, Ömer Efendi?" dedi, banga. "Haritadır, beğem" dedim. "Eşk olsun Ömer Efendi" dedi, banga. "Bu nokta nokta cızgılar ya ne ki?" dedi. "Kara papurdur,[2] beğem" dedim. "Eşk olsun[3]

Ünlü Odeon firmasının plak kabı.

Ömer Efendi' dedi, banga. "Şu uzun kızıl cızgıları bilebilin mi?" dedi. "Huduttur, beğem" dedim. "Eşk olsun Ömer Efendi" banga. "Şu kenarındaki mavi boyayı bilin mi?" dedi. "Dengizdir, beğem" dedim. "Eşk olsun Ömer Efendi" dedi, banga. Kalhtı, arnımdan şabadanak öptü. "Bura nire?" dedi. Barnağınlan gösterdü. "Fastı fas, rusu rusu rus, Farus'tur[4], beğem" dedim. "Ya bura ne?" dedi. "Elif sinli sinis, tanlısı tanlıs, tan bollusu bol, Istanbol" dedim. "Beğem". "Bu Paris'ten Istanbol'a ne gadar vakitte giden?" dedi. "Üç saatte giderin a, bi hemşeri çıkarır (çıkar), yolda kayfe neyi ısmarlar, dört saatte varırım beğem" dedim. "Neynem giden dört saatte?" dedi. "Eşşeknen giderem, beğem" dedim. "Eşk olsun Ömer Efendi" dedi banga. "Şu alt yanındaki nımarayi (numarayı) bilin mi?" dedi. "Bilirim, beğem" dedim. "Bu nımara ne ki?" dedi. "O gadar okumam yazmam yok, yirmiikiye kadar karalarım, beğem" dedim. "Vay, sen mektepli zabit değel miydin?". "Alaylıyım beğem" dedim. "Amanın ben seni mektepli zannettimdi" dedi. Kalktı, arnımdan bi daha şabadanak öptü ve "Eşk olsun Ömer Efendi" dedi, banga. Duydung mu ağalar? Artık siz de gidin bir yol imtihan olun, annıyo musunuz?[5]

[1] Beğem, telaffuzu beğam/beğem arasında, bknz. plak no.9.
[2] Kara papur: (Kara vapur) Tren, demiryolu.
[3] Bu plakta olduğu gibi Aferin. Mükemmel. Anadolu'nun kimi yerlerinde Aşk yahut Eşkolsun hâlâ övmek anlamında kullanılıyor. Bugün genellikle kınama, kadınlar arasında sitem etme, ayıplama anlamında yaygındır.
[4] Farus: Eski harflerle yazılmış olan "Paris" kelimesini Ömer Efendi "p" değil "f" okuyor. Anlaşılan onu imtihan eden komutan da yapılan bu yanlışı kavrıyamıyor.
[5] Meddah Sururi'nin "Alaylı Yüzbaşı Ömer Ağa'nın İmtihanı" plağını (S.Sesi AX 1231) elimize geçiremedik. Kısaltılmış ve bizim sunduğumuz metinle yer yer farklılıklar gösteren bir örneği Özdemir Nutku'nun adı geçen kitabında bulduk (s.381). Hangi plaktan aldığı bildirilmemiş.

Askerliği konu alan bir başka plak tanıtmak istiyoruz şimdi. Meddah Sururi'nin Orfeon Record firmasınca piyasaya çıkarılmış olan "Asker Talimi".

Sururi burada Çanakkale ve Mebus intihabı plaklarındaki sıralama yöntemine benzer bir yöntemle ve çok kullandığı tipleri canlandırarak Topçu ve Piyade talimini iki ayrı bölüm halinde seslendiriyor. İki bölüm olarak ve iki ayrı mekânda geçen ender plaklardan biridir.

(5) Asker Talimi Meddah Sururi *Orfeon Record (?) ÖZET:*

Kastamonulu Türk tipi olan Hasan Çavuş koğuşta sırasıyla Ermeni Karabit'i (Karabet), Yahudi Mişon'u ve Rum Nikoli'yi top talimine çağırmaktadır. Karabet gönülsüzdür, Mişon ayağının ağrıdığını ileri sürer, Rum Nikoli de talime pek yanaşmaz, ama Hasan Çavuş "Askerlik bu kalkın bakalım" diye topu ellerine tutuşturur. Karabet topun çok ağır olduğunu, kollarının ağrıdığını söyler. Hasan Çavuş aldırış etmez. Onlara nişan almasını, nasıl ateş edeceklerini öğretmeye çalışır. Tulumbacı Memet de talime sonradan katılır. Yahudi, dini inancı gereği cumartesi günü ateşle, barutla uğraşmak istemez, ama Hasan Çavuş "ulan askerlik senin cumartesini, ateşini, barutunu dinler mi?" diye çıkışmaktadır.

Piyade Bölüğünde: Hasan Çavuş'a benzer bir tip olan Onbaşı, Yahudi "Devit"i nöbete göndermek için gece yarısı uyandırır. Yahudi "Erzak ambarı" nöbetine gideceğini öğrenince korkup yalvarmaya başlar. "Ayağını öpeyim beni oraya gönderme, erzak ambarı karanlık" demektedir. Onbaşı "Askerlikte karanlık olur mu tüfeğin var?" diye yanıtlar. Yahudi "Tüfeği atmasını bilmedikten sonra ne işe yarar" diye nöbete bir başkasını göndermesi için yalvarmayı sürdürür.

İki plak yapısı ve anlatılış biçimi yönünden farklılıklar göstermektedir. Ömer Efendi metni bir öykü anlatımıdır ve tek tipin aldığı "monolog" tanımına uyacak yapı özelliği taşır. Buna karşı "Asker Talimi"nde olsun, "Mebus İntihabı"nda ya da "Çanakkale Muhaveresi"nde olsun ve ileride No(6)da inceleyeceğimiz "Bir Hastanede Sabah Muayenesi"nde tiplerin anlatılışında "Sıralama yöntemi" uygulanmaktadır. İki plağın ortak amacı eğlendirici olmak ve dinleyicilerini güldürmek. Temeldeki amaç kabaca bu. Asker Talimi'nde yüzeysel bir alay ve güldürü anlayışı vardır. Yahudi tipinin bilinen korkaklığıyla alay etme eğilimi yalnızca, Cumartesi günü Musevilerin iş görmeme gelenekleriyle ilgili olarak değişip başka bir boyut kazanır. Askerlikte "kaytarmanın" hele azınlık askerlerince "ağırdan almanın" yeni bir durum olmadığı muhakkaktır. Karabet'e Karabit yakıştırması örneğine benzer bir güldürmece anlayışı taşımaktadır.

"Ömer Efendi'nin imtihanını" konu eden monologta ise uzun süren "Alaylı" - "Mektepli" tartışmalarına bir gönderme söz konusudur. Sadece eğlenceye ve güldürmeye yönelik olmadığı bir eleştirisellik taşıdığı gerçektir. Dikkatle dinlediğimizde "Alaylı" olsun "Mektepli" olsun, ikisiyle de ince bir alay görmek mümkün. En azından imtihanı yapan komutan, Ömer Efendi'nin sınavı geçmesi konusunda çabalayıp durmakta, Ömer Efendi'nin yanlışlıklarına ya bilerek göz yumup ses çıkartmamakta ya da kendisi de bir "Alaylı" olduğu için ancak Ömer Efendi kadar bilmektedir. Ömer Efendi bir halk deyimi olarak yerleşmiş olan "Çarıklı Erkânıharp" tipine bulunmaz bir örnektir.

"Aşkolsun Ömer Efendi" hem bir güldürme, hem de anlayan içintoplumsal bir eleştiridir. Alaya alınan, azınlıklardır.

(6) Bir Hastanede Sabah Muayenesi

Komik Monolog Mazlum Bey

Homokord
T. 4-28137
Baskı tarihi:
16/12/1928
Piyasaya veriliş
tarihi: 22/2/1929

BİR SES (Yahudi): Doktor bey yeliyor, aman yatın. Kimse ayakta kalmasın. Sonra karışmam ha. Hepinizi dışari çıkarir.

DOKTOR: Nassın oğlum iyi misin?

HASTA BAKICI (Kürt): Ağam begfendi, Allah ömür versin.

DOKTOR: Nasıl hastalara bakıyor musun?

HASTA BAKICI: Eksik olma efendim. Nasıl hastalara bahmamak olur mu? Vazifamız budur.

DOKTOR: Nen var oğlum senin, nasılsın bakayım?

HASTA (Yahudi): Efendim Allah ömür versin, dünden beri kolların ağrir, başin ağrir -efendime söyleyeyim- karnımın içerisinde bir sıtma, bir sallama, bir titreme, bir üşüme. Gece sicak, gündüz soğuk. Hem bacağin ağrir, hem kulağin ağrir.

DOKTOR: Ne biçim hastalıktır bu? Neyse sana bir tendürdüyot, bir sulfat. Senin nen var?

HASTA (Acem): Menim kellemde bozugluk var.[1] Gözlerim gararır, başım ağrır, öyle midem dolanır.

DOKTOR: Pekala sana da sülfat, bir tendürdüyot. Senin nen var?

HASTA (Ermeni): Efendim, hıpte, enseden kulunçtur nedir? Bir şey girdiyse kafamı ne sağa çeviriorum ne sola. Öyle hırtım pırtımı bir şey olour. Gözlerimin önünde de bir dumandır, nedir. Öyle karmakarışık bir şeydir.

DOKTOR: Sizin zaten hastalığınız hepsi karmakarışık. Sana da bir sulfat bir de tentürdüyot. Senin nen var?

HASTA: (Orta Anadolulu): Afandım benim garnım cımbıldıyı, yürek durgunluğu var. Önüne doğru bir şey çıkıyi. İstifla (İstifrağ) edeceğim geliyi. Dünyada çıkaramayım.

DOKTOR: Pekala. Nasıl, iştahın var mı? Yemek yiyor musun?

HASTA (Orta Anadolulu): Afandım yemek o gadar yiyemayom bir bakır fasulya ile, efendime söyleyeyim yanımızdaki akradaştan da bi çanak tekrar kumbil (patates) çorbası içtim afandım.

DOKTOR: Pekala... Nasıl dışarı çıkıyor musun?

HASTA: (Orta Anadolulu): Afandım onu hiç sorma. Burada hizmet eden bi hademe var, dünyada dışarıya -babası olsa- goyuvermeyyi (Koyuvermiyor).

DOKTOR: Peki, nasıl? Oğlum, anlamıyorsun sen lakırdımı. Yani nasıl söyleyeyim? Amelin var mı?

HASTA (Orta Anadolulu): Elhamdürillah (Elhamdülillah) dinim de var imanım da var afandım.

DOKTOR: Oğlum öyle değil, yani abdest bozuyor musun?

HASTA (Orta Anadolulu): Bozu-

Sahibinin Sesi plaklarının kabı.

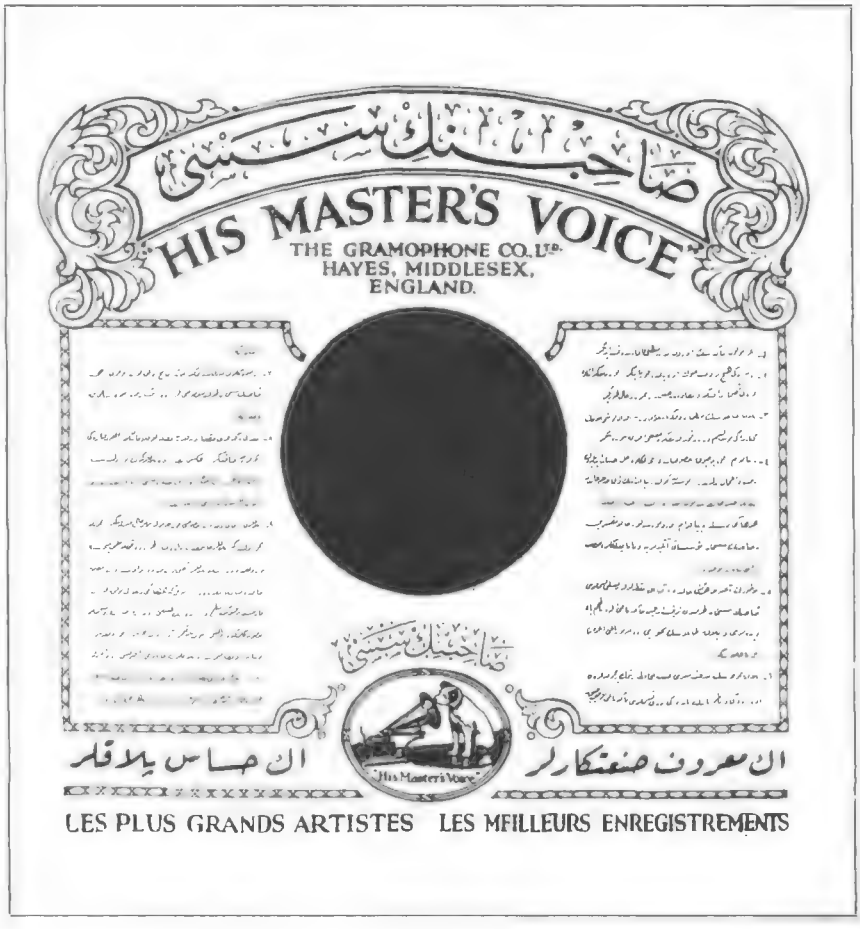

lursa tazeliyok afandım.

DOKTOR: Oğlum öyle değil, yani sürgün oldun mu?

HASTA (Orta Anadolu): Bi defa Gonyaya kadar bürdüler, geriye geldük afandım.

DOKTOR: Oğlum, yani yapıyor musun?

HASTA (Orta Anadolulu): Onu yapıyok afandım. Sizin lakırdınızı bi türlü anlayamayok. Ya sizin diliniz gubat, ya benim dilim gubat (kötü).

DOKTOR: Neyse sana da tendürdüyot, sulfat. Senin nen var oğlum?

HASTA (Karamanlı Rum): Di bakalım beifendi. Allah ömrünüzü çok etsin efendim. Benim hiç bi şeyim galmadı a. Biz az yiyeceğem, istesim vaar. İki kemik pirzolaylan bir tabak maalebi (muhallebi) olursa, di bakalım. Bizim balık pazarındaki balçınkaları[2] hatırlatırsın, te Garamanlı işi malum a. Yemeği çok güzel yedi mi, amanın hastanede değel ya, nerede olursa adama cennet gibi geliy. De ehsik olmayın efendim, sağolun.

DOKTOR: Peki oğlum, sana da sulfat, bir de tentürdüyot.

[1] Hırtım pırtım'ı sözcük ve deyim olarak bulamadık. Ama anlamı açıktır: Enseye kuluç girince, insan başını sağa sola çevirirken, ağrı duymaktan başka, "hırtım pırtım" benzeri sesler çıkar. "Hırt," sert bir şeyin kesilip yırtıldığını anlatır (Bknz. *Okyanus* Ansiklopedik Sözlük, İst., 1978).

[2] Balçınka: Büyük olasılıkla bir balık türü olsa gerektir. Aslına başvurduğumuz yerlerde raslayamadık.

Daha geç dönemin sanatçısı Meddah Mazlum (Şakrak) Sıralama yöntemini ustaca ve Sururi'yi andıran biçimde "Bir Hastanede Sabah Muayenesi" plağında uyguluyor. Gerek hastaların garip konuşmaları diğer taraftan doktorun tutumu tipik bir mizah "gülmece" örneğidir. Hastane taklidinde "Ömer Efendi" monologunda olduğu gibi toplumsal eleştiri, mizah örtüsü altında gizleniyor, daha doğrusu eğlendirici olmanın ötesinde kaygular taşıyor. Bu ne biçim bir doktordur ki hastalıkları ne olursa olsun tüm hastalara aynı ilacı, "sülfat" ve "tentürdiyot" veriyor. Plağın piyasaya sürüldüğü günlerde doktorlardan ne tür bir tepki geldiğini bilemiyoruz. Oysa 1950'li yıllarda zararsız bir "Doktor Civanım" şarkısını protesto eden doktorlar olmuştu.

Nedense insanlar halkın ağzında olumlu yönleriyle değil de, olumsuz yönleriyle anılır. Doktorların merhametinin altını çizen bir tek fıkraya raslıyabildik. Doktor, yoksul Bektaşiye ayağındaki nasırı iyi etmesi için iki domates hediye eder, ama domatesler Bektaşiye rakı mezesi olur.[1] *Yoksullara bakmayan "acımasız doktor" çok işlenen bir konudur. Aşık Müdami'nin anlattığı Öksüz Vezir hikayesinde olduğu gibi.*[2] *Aynı konuyu toplumsal bir eleştiri getirmeye çalışan Hasan Tatar'ın "Doktor" plağında görüyoruz (Kral Plak). Abdullah Papur ise (Can Plak MS 22) "Param yok ki, doktor bakmaz yavruma" diye şikayet eden bir tutum takınıyor. Geçenlerde Ali Rıza Özcan, Aşık Ali İzzet Özkan'dan duymuş olduğu bir türküyü nakletti. "Hastaneler fakirlere kapandı/Doktor para ister, derman tükendi."*

Doktorları dolaylı yahut dolaysız olarak konu eden plakları ileride göreceğiz. Hazım Körmükçü'nün "Kunduracı Doktor" (Columbia 18615) ve aşağıda özetini vereceğimiz Meddah Sururi'nin "Rumelili ile Kayserili Doktor" (Orfeon Record ?) plağıdır.

[1] Dursun Yıldırım. *Türk Edebiyatında Bektaşi Tipine Bağlı Fıkralar*, (İnceleme-Metin) Kültür Bakanlığı, Halk Edebiyatı Dizisi (Ankara, 1976), s.180, No.278

[2] Ö.Nutku, *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, s.67, Müdami için s.18, 82 vd. 122 ve 150 ye bknz.

(7) Rumelili ile Kayserili Doktor

Meddah Sururi *Orfeon Record (?) ÖZET:*

Karnı ağrıyan Rumelili hemşerisi Tahir Ağa'ya baş vurur. "Evvelsi gün" Körgözlü Mehmed Ağa'nın orada yanlışlıkla bir şey içmiştir. Tahir Ağa'nın tavsiyesiyle içilen sinameki işe yaramaz. Yüksekkaldırım'daki Karamanlı doktora giderler. "Sabahın hayırlı olsun be Çorbacı" diye doktorun kapısını çalarlar. Doktor sinamekinin para etmediğini öğrenince, keten tohumuyla sabunlu sudan oluşan tenkiye hazırlar "İntikal" edeceğiz demektedir. Karamanlı doktorun (bağırsaktan su verme işlemi olan) "ihtikan"a dili dönmemiştir. Üstelik Rumelili hasta bunu yanlış anlayıp "intikam" sanarak "Al intikamını be ya" diye kendisini doktorun ellerine terk etmektedir. Tenkiye netice verir ve hastanın Körgözlü Mehmed Ağa'nın takma gözünü yuttuğu anlaşılmıştır. Hasta kıvranırken bir üçüncü gözün kendisine bakmakta olduğunu gören doktor "Üç gözlü oldun" diyerek hastasını alaya almaktadır.

Bu plakta kaba bir mizah anlayışıyla dinleyicileri güldürmek amacı hemen fark ediliyor. Kayserili doktor da bilgili değildir. "İhtikan" yerine "İntikal" diyerek tıbbî yanlışlıklar yapıyor. Hasta doktora azınlıklara bir hitap şekli olan "çorbacı" diye sesleniyor. Zaten metinde "Karamanlı Doktor" diye geçiyor. Doktorun anadili Türkçe olan Ortodoks'lardan olduğu anlaşılıyor.

(8) Yankesici Monologu

Hazım Körmükçü

Sahibinin Sesi - AX 1284

YUVAN: Aman of of.

YAHUDİ: Yuvan Usta. Hey Yuvan Usta, böyle koşa koşa nereye yidiyorsun?

YUVAN: Aman İsak Efendi, bittim, başıma gelenleri sorma.

YAHUDİ: Hayrola be, çocuklardan biri mi öldü?

YUVAN: Keşki hepsi gebereydi de, bu başıma gelmeseydi yavrum.

YAHUDİ: Anlatsana ne oldu be.?

YUVAN: Ne olacak, para cüzdanımı kaptırdım.

YAHUDİ: Aman sahi mi söylüyorsun?

YUVAN: Hah şaka etmenin sırası ya.

YAHUDİ: Ee böyle koşa koşa nereye yidiyorsun?

YUVAN: Ne yaptığımın farkında mıyım, kardeşim? Dükkana girdim, elimi cebime neyime sohtum, parayı goydunsa bul. "Acap" dedim "göğüsümden aşaa, şalvarın içinden düştü mü" diye ha bire karıştırırım, karıştırırım, yok. Hırsımdan bütün etimi butumu çimçikledim. Aman İsak Efendi kederimden bi tarafıma damla inecek, yavrum.

YAHUDİ: Dur canım, telâş etme dur. Ne oluyorsun? Dur...

YUVAN: Nasıl telâş etmeyeyim kardeşim. Az para değel ki, altı bin kayme yavrum.

YAHUDİ: Sen meraklanma, bulunur. Bulunmazsa gene kazanırsın, sanın sağolsun.

YUVAN: Bırak Allahaşkına, alay mı ediyorsun kuzum? Çıraklığımdan beri onları ben metelik metelik biriktirdim. On yaşında memlehetten Istanbul'a geldim. Çırak oldum. Rahmetli ustacığım yortu günleri "Hadi Yuvan, git ye" diye cebime bir yirmilik atardı da yimezdim. Garnım acıktı mı gelir dukkanda yerdim. Dişimden çırmağımdan arttırdım, oğul. Bu para böyle birikmiş. Nasıl yanmam, İsak Efendi?

YAHUDİ: Hakkin var, hakkin var ama ne yapalım, olmuş bi kere.

YUVAN: Şimdi bana bir akıl öğret bakalım. Ben needeceem (ne edeceğim)?

YAHUDİ: Sen bana anlat bakalım. Bu paraları nerede kaptırdin? Sizin kuçuk çıraktan şüphen yok mu?

YUVAN: Aman İsak Efendi, ne söylüyorsun. Bu çocuk bizim memlehetli, hiç yapar mı canım?

YAHUDİ: Darılma ama Kayserili bir, Yahudi iki, babasına bile külah yeçiçir. (Geçirir).

YUVAN: Canım hakın var. Orası öyle. Hatta bir gün memlehette ihtiyar bi eşeğemiz var ıdı, boyayıp babama yutturmuşdum. Fakat benim bu çırakta feraset denilen şeyden eser yok yavrum. Dört metelik kaç kuruş eder desen, bilmez.

YAHUDİ: Ne çıkarsa, o salaklardan çıkar.

YUVAN: Yoh yoh dime. Ben onu kaç gere tecrübe ettim, yapmaz.

POLİS: Baksanıza, Yuvan Usta'nın dükkanı nerede?

YUVAN: Yuvan? aa? Yuvan Usta benim oğul, dukkanım da şu köşedeki.

POLİS: Acık merkeze kadar gel.

YUVAN: Aman oğul, hayırdır inşallah?

POLİS: Müjde. Paran bulundu.

YUVAN: Ne dedin, para bulundu mu? Amanın Hristos parayı bağışladı, yavrum.

YAHUDİ: Eee yözün aydin Yuvan Usta. Yözün aydin.

YUVAN: Hay ömrüne bereket yavrum.

YAHUDİ: Affedersiniz ama, acaba parayı çalan kimmiş?

POLİS: Yuvan Usta'nın çırağı.

YAHUDİ: Nasıl, yördün mü? Yuvan Usta aptal çırağı yördün mü?

YUVAN: Suuss. Suuss aman suuss. İt oğlu it, tecrübe için kaç kere meydana para da bıraktımdı. Meğer donguzun gözü toplu parada imiş.

POLİS: Yuvan Usta, ben gidiyorum. Çabuk gel.

YUVAN: Geliyorum yavrum geliyorum. Aman İsak Efendi seviçten belki bi şey olurum.

YAHUDİ: Hay hay beraber gidelim. Eee artık suratı düzelt be. Güler yüzlü gidelim.

YUVAN: Güler yüzlü ne demek, oynaya oynaya gideceem... Kekliği düz ovada avladım[1]... amanın amanın...

YAHUDİ: Hadi yürü bakalım, yürü...

[1] Çok yaygın bir Silifke türküsü.

Yazı Yazmak "Günah İşlemek" Değildir

TALAT TEKİN

***Tarih ve Toplum* dergisinin Haziran 1990 tarihli 78. sayısında meslektaşım ve soyaddaşım değerli Türkolog Prof. Şinasi Tekin'in "Bilin Bakalım Yazı Yazmak Nereden Geliyor?" başlıklı bir yazısı yayımlandı. Dergi'nin "etimolog dostumuz" diye tanıttığı sayın Ş. Tekin bu yazısında "yazı yazmak" anlamındaki yaz- eyleminin "hata etmek günah işlemek" anlamındaki Eski Türkçe yaz- eylemi ile bir aynı olduğunu ileri sürüyordu.**

"Hata etmek günah işlemek anlamındaki bir eylemin nasıl olup aynı zamanda "yazı yazmak" anlamını kazanabileceği sorusuna da, Ş. Tekin İslâmî inançla ilgili şöyle bir açıklama ile yanıt veriyor: "Hepimizin bildiği gibi İslâm dininde insanların işledikleri ameller bir melek tarafından yazılır, kaydedilir, defter hâline getirilir: 'defteri dürüldü' dediğimiz zaman o kişinin öldüğünü kasdederiz, çünkü artık o kimsenin bu dünyada işleyeceği bir amel kalmamıştır. Bu ameller, davranışlar ya iyi olur ya kötü. İyi olanları 'sevap' kötü olanları 'günah' olarak adlandırılır. *İlm-i Hâl* adı verilen bir Müslümanın toplum ve Tanrı karşısındaki durumunu belirleyen, nasıl hareket edeceğini anlatan kitaplarda hep günahlardan bahsedilmektedir; 'müzd' adı verilen sevaplardan fazla lâf edilmez. Onun için meleğin yukarıda kaydettikleri daha çok günahlarımızdır. Bütün bu bölük pörçük bilgileri bir solukta ardarda sıralamamızın bir sebebi var; yani şunu demek istiyoruz: 'günah işlemek, hata etmek' kavramı 'günahların kaydedilmesiyle' yakından ilgili olan 'yazı yazmak' kavramı ile birleşmiş olmalıdır ilk Müslüman Türklerin kafasında."

Ş. Tekin "yazı yazmak" anlamındaki *yaz-* eyleminin kökeni ya da çıkışı ile ilgili görüşünü yalnızca İslâm dinindeki "günahların bir melek tarafından deftere kaydedilmesi" inancına dayandırmıyor, "iştikak"ını desteklemek için dilbilimsel kanıtlar da getiriyor. Bu kanıtlar da şunlar: 1. "Yazı yazmak" anlamındaki *yaz-* eyleminin Eski Türkçede bulunmaması (orada yalnızca *biti-* vardır); 2. Bu eylemin ancak XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından ve "Oğuzca" olarak kaydedilmiş olması.

Sayın Ş. Tekin *yaz-* eyleminin kökeni ile ilgili açıklamasını şöyle bitiriyor: "Bunca dolambaçlı lâflardan sonra insanın aklına bir de şu geliyor: Acaba biz Oğuz Türkleri, az okuyup çok yazdığımız için mi 'hata etmek' ile 'yazı yazmak' bir fiilde birleşmiş? Kim bilir?!". Ş. Tekin'in bu nükteli son cümlesi kendi cümlesi kendi etimolojisine kesinkes inandığını gösteriyor. Ama, acaba gerçek böyle midir? Başka deyişle, "yazı yazmak" anlamındaki *yaz-*eylemi gerçekten "hata etmek, günah işlemek" anlamındaki *yaz-* eyleminin Türklerin İslâm dinini kabullerinden sonra kazanmış olduğu bir "ek anlam" mıdır?

Yazık ki bu soruya olumlu bir yanıt verme olanağı yoktur. Çünkü sayın Ş. Tekin'in görüşünü kabul etmemize dilbilimsel bir engel var. O da şudur: "Yazı yazmak" anlamındaki eylem Ana

Türkçede kısa *a* ile olduğu halde, "hata etmek, yanılmak, yoldan sapmak" anlamındaki eylem uzun *a* ünlüsü ile idi. Bunun böyle olduğunu Ana Türkçedeki aslî ya da birincil uzun ünlüleri hâlâ koruyan Türkmence ile Yakutça verilerden anlıyoruz. "Yazı yazmak" anlamındaki eylem Türkmencede kısa *a* ile *yaz-* biçiminde söylendiği halde "hata etmek, yanılmak, yoldan sapmak" anlamındaki eylem bu dilde uzun *ā* ünlüsü ile *yāz-* biçiminde söylenir; *akılından yāz-, başga tarapa yāz-*, vb. gibi. Bu eylemden yapılmış Eski Türkçe *yazuq* "hata, yanlış, günah" kelimesinde (bizdeki *yazık* ünlemi) Türkmencede uzun *ā* ile *yāzık* biçiminde söylenir. Türkmence *yāz-* eyleminin Yakutçadaki karşılığı da "sapmak, hedefe isabet etmemek" anlamlarındaki *sīs* eylemidir. Bilindiği gibi Ana Türkçede kelime başındaki *y*-sesi Yakutçada *s*'ye değişir; bunun gibi kelime sonundaki *z* sesi de Yakutçada *s*'ye çevrilir; son olarak Ana Türkçenin ilk hecedeki *a* ünlüsü de birçok kelimede Yakutçada *ı* olarak karşımıza çıkar (örneğin *al-* eylemi Yakutçada *ıl-* olmuştur). Bu ses değişimleri dikkate alınınca Yakutça *sīs-* eyleminin Ana Türkçe **yāz-* eyleminden geldiği anlaşılır.

Öyle anlaşılıyor ki Ş. Tekin Türkçede aslî ya da birincil uzun ünlüler bulunduğuna inanmıyor. Ama bu bir dinsel inanç sorunu değil, Türkolojide doğruluğu çoktan kanıtlanmış bilimsel bir gerçektir? Ana Türkçede aslî uzun ünlülerin bulunduğu gerçeği Türkiye'deki bazı Türkologlar, Ş. Tekin'in deyimi ile söyliyelim, "bizim ulemalar" dışında bütün dünya Türkologlarınca kabul edilmiştir. Aslında bu yalnız Ana Türkçenin yapısı ile ilgili teorik bir sorun da değildir. Ana Türkçedeki birincil uzun ünlüler bugün üç Türk dilinde (şivesinde değil!), Türkmencede, Yakutçada, Halaççada yaşamaktadır. Kaldı ki, Ana Türkçedeki birincil uzun ünlüler hiçbir Türk dilinde yaşamıyor olsaydı bile, biz yine teorik olarak bu durumu kabul etmek zorunda kalırdık. Çünkü aksi halde, Eski Türkçe (Uygurca) metinlerdeki yazımlarına göre eşsesli olduğu sanılabilecek birçok kelime çiftinin Oğuz grubu Türk dillerinde niçin farklı gelişmeler gösterdiğini bilimsel olarak açıklayamazdık. Bunu Ş. Tekin için değil, konuya yabancı genel okuyucular için örneklerle açıklayalım: Eski Türkçe *qap-* "kapmak", *at* "beygir", *uç-* "uçmak", *aq-* "akmak" ve *kök* "kök" kelimelerinin sonundaki *p, t, ç, q* ve *k* sesleri Oğuz gurubunda kelime sonunda ve iki ünlü arasında yine böyle kaldıkları halde (Türk *kapar*, Azeri gap-ar, Türkçe, Azeri *atı, uç-ar,* Türkçe *ak-ar*, Azeri *ah-ar*, Türkçe, Azeri *kök-ü*) bunlarla eşsesli gibi görünen *qap, at* "isim, ünvan" *uç, aq* "ak, beyaz" ve *kök* "mavi" kelimelerinin sonlarındaki *p, t, ç, q* ve *k* sesleri Azeride yalın halde, öbür dillerde de iki ünlü arasında yumuşayarak sırasiyle *b, d, c, ğ* ve *y* olur: Türkçe *kabı*, Azeri *gab*, Türkçe, Azeri *ad*, Türkçe *uc-u*, Azeri *uc*, Türkçe *ağar-*, Azeri *ağ*, Türkçe *göğ-ü*, Azeri *göy*. Türkmencede ise, hem uzun ünlüler korunmuştur hem de ünlülerarası durumda aynı yumuşama görülür *gāp, gāb-ı; āt, ād-ı; üç, üç-ı, āk, āğar-; gök, göğ-i.*

Şimdi de Ş. Tekin'in, görüşünü güçlendirmek için ileri sürdüğü dilbilimsel kanıtlara gelelim. Bu eylemin Eski Türkçede bulunmadığı ancak XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından "Oğuzca" olarak kaydedilmiş olduğu doğrudur. Ama bu neyi kanıtlar? Eski Türkçede, daha doğrusu bugüne kadar yayımlanmış Uygurca metinlerde Türk dillerinde yaygın olarak kullanılan birçok kelime bulunmamaktadır. Örneğin *bak-* ve *ek-* eylemleri de, bildiğim kadarıyla, Eski Türkçe metinlerde şimdiye kadar tesbit edilmemiştir; bunlar da ilk olarak Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünde geçiyor. Ama buna bakarak "bu eylemler Oğuzcadır, başka Türk dillerinde bulunmaz" diyebilir miyiz? Diyemeyiz, çünkü arkaik özellikler gösteren Çuvaşçada bile bu ey-

يَزْدِي yazdı: Çözdü. "اُلْ تُكُونْ يَزْدِي ol tügün yazdı = o, düğüm çözdü"; "اُلْ بِتِكْ يَزْدِي ol bitik yazdı = o, kitap yazdı". Oğuzca. "اُلْ سُوزِنْدَا يَزْدِي ol sözinde yazdı = o, sözünde yanıldı"; "اُلْ اَنِى اُرُو يَزْدِي ol anı uruyazdı = o, onu döğe-yazdı"; "اُلْ كِيكْنِى يَزْدِي ol keyikni yazdı = o, ava atışta yanıldı". Şu sav-da dahi gelmiştir:" يَزْماسْ اَتِمْ بُلْماسْ يَنْكِلْماسْ بِلْكَا بُلْماسْ yazmas atım bolmas, yanğılmas bilge bolmas = şaşmadık atış olmaz, yanılmadık bilgin olmaz",(يَزْاَرْ- يَزْماق yazar - yazmak).

Kâşgarlı Mahmut üç ayrı yaz- *eylemini bir madde toplamış: 1.* yaz- *"çözmek", 2.* yaz- *"yazı yazmak", 3.* yaz- *"şaşmak, yanılmak". Sonuncu eylemi* elif *ile yazmamış olması bu eylemdeki uzun* a *ünlüsünün o dönemde kısalmağa başladığını gösterir.*

lemleri *pıh*-ve *ak*- "ekmek" biçimlerinde buluyoruz. "Yazı yazmak" anlamındaki *yaz*- eylemi de yalnızca Oğuz grubu Türk dillerinde değil, Kıpçak ve Çağatay gruplarına giren Türk dillerinde de bulunur: Tatarca *yaz*-, Başkırtça yadh- (peltek *d* ile), Kırgızca *caz*-, Kazakça *jaz*-, Özbekçe *yåz*- (yuvarlaklaşmış *a* ile), Yeni Uygurca *yaz*-, vb. Bu eylemin bütün bu Türk dillerine Oğuzcadan geçmiş olduğu ileri sürülebilir mi? Sürülemez tabii. Çünkü, *yaz*- eylemini, Ş. Tekin'in de belirtmiş olduğu gibi, Çuvaşçada da *śır*- biçiminde buluyoruz. Çavuşcadaki biçim eylemin çok eski olduğunu gösteriyor. Bu *śır*- biçimi, hiç süphesiz ki, daha eski bir **yır*- biçimine, o da en eski bir **yar*- biçimine gider. Dahası da var: Eski Çuvaşçada *yır*- biçiminde olan bu eylem VIII. yüzyıldan önce Eski Macarcaya da geçmiş ve **yır-*> **yir-*> *īr*- biçiminde gelişmeye uğrayarak bu dilde bugün *ír*- biçimini almıştır.

Burada, yeri gelmişken, Ş. Tekin'in eylemin, "yazı yazmak" anlamındaki eylemin, Çuvaşçadaki şekli üzerine düştüğü notta söylediklerine de değinmek isterim. Şöyle diyor Ş. Tekin: "Bizdeki z'ler Çuvaşçada *r* olur". Ş.Tekin'in değindiği sorun, hem Türk dilbiliminin hem de Altay dilbiliminin en büyük ve en önemli sorunlarından biridir. Bu konu üzerinde durmuş bir araştırıcı olarak şunu belirtmek isterim ki, bence Ş. Tekin'in söylediğinin tam tersi doğrudur; yani Türk dillerindeki *z* Çuvaşçada *r* olmamış, tam tersine İlk Türkçede bulunan bir tür *r* sesi Ana Türkçede *z*'ye değişmiş, Çuvaşçanın atası olan Ana Bulgarcada ise normal *r* sesine dönüşmüştür. Bunun böyle olduğunun en güçlü kanıtı Türk dillerindeki *z*'li kelimelerin yalnız Çuvaşçadaki değil, Moğolcadaki ve Tunguzcadaki karşılıklarında da hep *z* yerine *r* bulunmasıdır. Nitekim, söz konusu *yaz*- (Çuvaşça *śır-*) eyleminin Moğolcası *ciru-* Mançucası da *niru-* (<**ciru-*) biçiminde *r*'lidir. Mançuca *niru*- eylemi Moğolcadan alınmış olabilir; ancak Moğolca *ciru*- eyleminin bu dile başka bir dilden geçmediği, Moğolcanın öz kelimesi olduğu öbür anlamlarından anlaşılır. Bu eylemin Moğolcadaki anlamları arasında "çizmek, resim yapmak, tırmalamak, kaşımak, (kibrit) çakmak" da vardır. Bu anlamlar "yazı yazmak" anlamının "çizgi çizmek, çiziktirmek, katı bir cisim üzerine sivri uçlu bir aletle kazıntılar yapmak" gibi bir ilk anlamdan çıkmış olduğunu açıkça göstermektedir.

Ş. Tekin söz konusu eylemin çıkışı ile ilgili yazısında eski Türkçe *yalgan* "yalan", *yangıl*- "günah işlemek" ve bundan türemiş *yangluk* "günah" ve *yanglış* kelimelerinin de bir ve aynı saydığı iki *yaz*- ("günah işlemek", "yazı yazmak") eylemi ile köktaş olduklarını ileri sürüyor. Bu etimolojilere de katılmak zordur. Çünkü, bu Eski Türkçe kelimelerin Türkmencedeki şekilleri olan *yalan*, *yangıl*- bundan türeme *yanglış* kelimeleri kısa *a* iledir.

Şimdi bütün söylediklerimizi özetleyelim:

1. "Yazı yazmak" anlamındaki *yaz*- eylemi Eski Türkçe "hata etmek, günah işlemek" anlamındaki *yāz* eyleminden gelemez; çünkü eylemlerin birincisi kısa ünlülü olduğu halde ikincisi uzun ünlülüdür!

2. *yaz*- eyleminin Çuvaşçası olan *śır*- (*şyir*- değil!) *yaz*- eyleminden bozma olmayıp Eski Çuvaşçadan Macarcaya geçmiş çok eski bir eylemdir;

3. Eski Türkçe *yalgan* "yalan", *yangıl*- "yanılmak" ve bundan türemiş *yanglış* "yanlış" kelimeleri ne *yaz*- "yazı yazmak" ne de *yāz*- "hata etmek, sapmak" eylemi ile köktaştır.

Uzun sözün kısası, *yazı yazmak* "günah işlemek" demek değildir!

Yine de *bu bitigig bitiyü neçe yazıntımız yangıltımız erser kşanti bolzun!*

ЯЗМАК I 1) писáть, запúсывать; написáть; **гөчүрнп** ~ списáть; **ири харплар билен** ~ писáть крýпными бýквами; **протокола** ~ записáть в протокóл; **тәзеден** ~ написáть зáново, переписáть; 2) писáть; сочинять; **гошгы** ~ писáть стихй; **макала** ~ написáть статью.

ЯЗМАК II 1) расстилáть, стлать; **сачак** ~ расстилáть скáтерть; 2) разглáживать (*складки*); 3) бéгать; убегáть; **Гүммүрди чыкан вагты, мен арканлыгына яздым** (А. Говшудов) Как тóлько послúшался грóхот, я побежáл назáд; ◇ **аягыны** ~ немнóго отдохнýть; потянýться, размя́ться; **дызыны** ~ отдыхáть, вытянув нóги вперёд; **ере** ~ свалúть (*в борьбе*), победúть; **өйкесини** ~ успокóить; смягчúть обúду.

ЯЗМАК [я:] 1) расстёгиваться; **көйнегиниң илиги языпдыр пýговица на его рубáшке расстегнýлась**; 2) слóмать(ся); **онуң оңургасы** ~ у негó перелóм позвонóчника; 3) менять (*напр. тему разговора*); 4) сработать (*о капкане, ружье и т. п.*); ◇ **акылындан** ~ потерять ум, рáзум; сойти с умá.

ЯЗУВ 1. *и. д. от* язмак I; 2. письмó, пúсьменность; || пúсьменный; || пúсьменно; **арап** ~**ы** арáбская пúсьменность; ~ **хүнәрн** искýсство письмá; ~ **хүнәрн гадым вагтдан бәри белли** искýсство письмá извéстно с дрéвних врéмён; ~ **әсбаплары** пúсьменные принадлéжности.

ЯЗЫК [я:] винá, простýпок; **менде** ~ ёк я не винóвен; ~ **өзүңде** ты сам виновáт; **онуң языгы нәме?** в чём он виновáт?; **бир** ~**дан ар өлмез, хич языксыз әр болмаз** *посл.* от одной винý не умрёшь, а безвúнного вообщé не найдёшь.

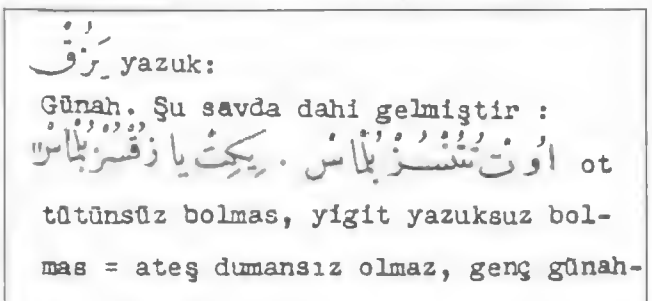

Kâşgarlı "şaşmak, yanılmak, günah işlemek" anlamındaki yazuq *"günah" kelimesini de madde başı olarak* elifsiz *yazmış. Ancak, örnek olarak verdiği atasözünde "günahsız" anlamındaki* yazuqsuz *kelimesinde* elifi *ihmal etmiş! "Ateş" anlamındaki uzun* o'*lu* ot *kelimesini de* elif vav *ile yazmış! Bu atasözünün yazı çevrimini* at tütünsüz bolmas, yigit yazuqsuz bolmas *şeklinde yapmak gerekir.*

Genel editörlüklerini N.A. Baskakov, B.A. Garriyev ve M.Y. Hamzayev'in yaptıkları Türkmence-Rusça Sözlük*'ten (Moskova 1968) bir parça. Türkmencedeki ikisi kısa* a*'li biri de uzun* a*'li üç eylem doğru olarak ayrı madde başları yapılmış: 1.* yazmak *"yazı yazmak", 2.* yazmak "yaymak, doşemek (sofra örtüsü vb.); açmak (kıvrım vb.); koşmak, kaçmak", 3. yazmak *"çözülmek, yerinden çıkmak (düğmenin ilikten çıkması vb.); kırılmak (omurga vb.); değişmek (sözün konusu vb.); kurulu bir şey (kapan, tüfek vb.) boşalmak".* Yazuv *"yazı",* yazıcı *"yazar" kelimelerinin kısa* a *ile, üçüncü yaz- eyleminden türemiş* yazık *"günah" kelimesinin ise uzun* a *ile olması dikkati çekiyor.*

Bir Dönemin Ünlü Sigara Kâğıtçısı

Seferoğlu

TAHA TOROS

"Kayseri"nin toprağından mıdır? Yoksa suyundan, havasından mıdır?" diye, zeki, becerikli iş adamı Kayserililer için söylenen bir söz vardır. Bu söz, işçilikten patronluğa yükselen kişiler için olduğu kadar, bu yöreden yetişen ilim ve siyaset adamları için de tekrarlanır. Yunanistan'da Venizelos kabinesinin İktisat Bakanı Pesmezoğlu için de bu söz geçerliydi... Pesmezoğlu, Kayseriliydi.

Geçmişte bu tür sözü, hakkıyle üstlenmiş olan kişilerden biri de Seferoğlu idi.

Kayseri'nin bir köyünde doğan Seferoğlu, bir dönemin ünlü sigara kâğıdı imalâtçısı ve Osmanlı imparatorluğu hududları içerisinde bu işin âdetâ kralı idi.

Okuma yazma bilmeyen, Rum kökenli Nikolaki Seferoğlu, Rumca da bilmezdi! Orta Anadolu Türkçesinden başka bildiği bir dil yoktu!

Nüfus kaydına göre, 1858 yılında Kayseri'de doğmuştu. Malı mülkü olmayan bir babanın ilk evlâdı. Sultan Abdülaziz döneminin son yıllarında -yaya olarak- Kayseri'den kalkıp İstanbul'a uzanmış...

Eminönü semtinin Küçük Pazar'ında ameleliğe başlamış. Sonra işportacılık ve seyyar satıcılık yapmış. Biriktirdiği sermaye ile küçük bir dükkân kiralayıp perakendeciliğe, daha sonra işini geliştirerek toptancılığa başlamış.

Zeki ve çalışkan, herkesle dostluk kurmaktaki meziyetiyle, çevreye kendisini çok sevdirmiş.

O yıllarda tütün içenler çoğalmış. Seferoğlu, sigara kâğıtçılığına başlamış. Büyük kâr sağlamış ve bu işin fabrikasını kurmuş. Servet üstüne servet yapmış.

İran ile halı ve mücevherat ticaretini de eline almış. Milletlerarası bir üne kavuşmuş. Ama, Nikolaki *Seferoğlu'nun okuyup yazması yok. İmza atmasını da bilmiyor... İmza yerine, kâğıda parmağını basıyor!*

Kazandıklarını, zengin ve lüks semtlerdeki gayrimenkullere ya-

Amelelikten fabrikatörlüğe yükselen Seferoğlu (sağda önde duran) Büyükada'daki köşkünde ailesiyle birlikte.

tırmış. Büyükada'da, çok sayıda taşınmaz satın almış. Bunlar arasına, bir dönemin ünlü plaj otelini de katmış. Yörükali Plajından Viran Bağ'a kadar tüm araziyi satın alarak, göçmenlerin işletmelerine ve hayatlarını kazanmaları için onlara terketmiş.

O kadar gayrimenkul edinmiş ki, 1908 Hürriyet İlânı sırasında, adı (50 anahtarlı adam) a çıkmış!

Bütün taşınmazlarının vergisi devede kulakmış. Cumhuriyetin ilânından sonra, Maliye Seferoğlu'ya büyük vergi koymuş ve mallarını satmış...

Her halde biraz hileli işleri de olacak ki, Seferoğlu Mısır'a kaçmış. Orada sıfırdan işe başlamış. Büyük çapta altın ticareti yapmış. Bu arada eski işi olan sigara kâğıtçılığına devam ederek, bir fabrika kurmuş. İkinci kez zengin olan Seferoğlu, Mısır'daki işlerini tasfiye ederek İstanbul'a dönmüş. İlk işi Büyükada'da tekrar mülk almak olmuş. Adanın en büyük köşkü olan Azaryan'ın 26 dönümlük arazisini satın almış. Hayli ilâveler yaparak bu ihtişamlı köşkte oturmuş. Zevk ve safa içerisinde sürdürdüğü yaşamı bu görkemli köşkte 4 Haziran 1928'de noktalanmış. Kız kardeşleri ve yeğenleri ona süslü bir mezar yaptırmışlar, bir de büstünü eklemişler.

Nikolaki Seferoğlu, hiç evlenmemiş. Mirası kızkardeşleri ve yeğenlerine kalmış. Büyük köşkte, kızkardeşi Vasilaki tek başına oturmuş. Atatürk, bir ada gezintisinde, merak ettiği bu köşkü ziyaret etmiş ve Madam Vasilaki'nin elinden kahve içmiş.

Kayseri'den yetişmiş nâdir zekâlardan olan ve eski deyimle tamamen ümmî olan Seferoğlu, 1908 Meşrutiyetinin ilânı üzerine, o günlerin coşkusu içerisinde, bir (Hürriyet Marşı) hazırlamış. Kendisine göre bestelemiş. Bu marşı, sigara kâğıtlarının reklamında kullanmış! Marş, ilkel bir marş olmakla beraber, ilginç bir buluş.. Marşın güftesiyle bestesi ve Seferoğlu'nun firmasının renkli kâğıdı, yandadır.

Beşaret Beşaşet

İstanbul'da (SEFEROĞLU) Yıldız Han

Constantinople

Beşaret Beşaşet

MARQUE DEPOSEE

Becharet Bechachet

N.SEFEROGLOU

Istanbul

5 Kutchuk Yıldız Han No: 5

(Beşaret: Müjde), (Beşaşet: Güler yüz) anlamına gelmektedir.

SEVİNÇ VE MÜJDE KÂĞIDI

Hürriyet Marşı

Ah neler oldu neler
Otuz iki seneler
Kâffesini yazmasına
Kadir değil kalemler

Nakarat
Hep bizim kusurlarımız
içindir bu olanlar.

Çünkü umum insanlar
Doğruluktan şaştılar
Rabbi hiddetlendirip
Cezaya uğradılar

Nakarat aynen

Malum ki biraderler
Çektik çok siyasetler
Feda ettik çok mallar
Nakarat: Allahtan
buldular.

SEFEROĞLU

Seferoğlu'nun sigara kağıtlarının kapağı ile kapakta yeralan Hürriyet Marşı'nın güfte ve bestesi.

Atalar Diyarına Kısa Bir Geziden Notlar...

REŞAT D. TESAL

Bu diyar, komşumuz Yunanistan'dır. Okuyucu belki hatırlar. Geçmiş yazılarımda, ceddimin Anadolu'dan göç ederek, önceleri, kısmen Eğriboz'da, sonra da, mübadeleye kadar, Tesalya ve Makedonya şehirlerinde mekân tuttuklarını belirtmiştim. Anavatana kesin dönüşten bu yana, 60 yıldan fazla oldu. Ama, eski anılar ve hele, birçok aile buyüğünün oralarda kalan toprakları, insanı ne de olsa çekiyor. Öte yandan, evlâtlara, torunlara kadar uzanan çocukluk arkadaşlıkları da, dostluğu, oralarla ilişkiyi sürdürme vesilesi oluyor. Bu nedenle, Yunanistan'dan Türkiye'ye, hem de pek kalabalık gelenler olduğu gibi, arasıra bizler de oralara gidip hasret gideriyoruz.

Bu defaki ziyarete daha çok kızım vesile oldu. Ne zamandır, doğduğum, çocukluğumu yaşadım yerleri görmek istiyordu. Gönlünü kırmadım. Kalktık, damadın arabası ile, Kavala üzerinden Selânik'e (Yunancadaki adı Thessalôniki) oradan da, Tesalya'da Lârisa (eski adı ile Mora Yenişehir) ve Volos (biz bu kente de Golos derdik) gittik. Volos'tan vapurla, Adalar denizindeki (şimdi nedense bu denize Ege diyoruz!) Skiatos'a kadar da uzandık.

Herşeyden evvel, görebildiğim bölgeleri kadarı ile Yunanistan'ı, geçmiş yıllara oranla, çok daha gelişmiş, düzene girmiş bulduğumu belirtmek isterim. Sınır kapısından başlayarak geçtiğimiz, kaldığımız her yerde, şoselerin, şehir içi yolların temizliği ve bakımlı hali dikkati çekiyor. Tesalya'nın bazı deprem görmüş yerleri hariç, bakımsız köy, kasaba ve şehre rastlamadık. Sefil, perişan kılıklı insan, duvarı çökmüş bina görülmüyor. Türk asıllı nüfusunun yoğunluğu nedeni ile, ihmal edilmiş olması beklenen Batı Trakya'da dahi bir hareketlilik ve özenli temizlik var. Bu durum, ülke içinde ilerledikçe gelişiyor. Hele ilk durağımız Kavala'ya vardıkta, çok daha ferah bir hal alıyor. Doğal manzarası kadar kuruluşu da güzel olan ve eskiden kalma, şanlı tarih yadigârı kalesinin kucağında büyük gelişmeye ulaşmış görünen bu liman kentte, kıyı şeridi zengin yapılı oteller, lokanta ve kahvelerle süslü. Kara ve deniz trafiği de mükemmel.

Kavala'dan sonra yol daha da cazip hale geldi. Kıyılarda turistik tesisler, kırlarda, modern tekniğe uygun biçimde sulanan zengin ekim alanları ve geniş, düzgün asfalt şosede devamlı bir motorlu araç trafiği göze çarpıyor.

Thessalôniki'nin çok uzun bir banliyösü var. Sanayi kuruluşlarından, antrepolardan, deniz ve kara ulaşım merkezlerinden oluşuyor. Bu kenar bölgeler, şehrin içine doğru uzanan çeşitli yollara ulaşıyor. Ve sonunda, kentin deniz kesimine kavuşuyorsunuz. Osmanlı devrinde, Gelemerye, Vardar Kapısı diye anılan giriş bölgelerinden sonraki ana yollar, geniş bulvarlar halinde zenginleştirilmiş. Çocukluğumda, kentin merkezini oluşturan ama caddenin, bizlerce kullanılan adı Sabri Paşa Caddesi idi. Birinci Cihan Savaşı sırasındaki büyük (ve bir iddiaya göre, işgalci kuvvetler tarafından, muhtemel Alman sal-

dırısında şehir içi savaş müdafaasını güçlendirmek amacı ile, kasten genişletilmiş ve Türk mahallelerine yöneltilmiş) yangından sonra, harap yerlerde, bu tek ana caddeye ve Moloz Boyu denen sahilden Beyaz Kule'ye doğru uzanan rıhtım boyuna paralel olarak en azından üç, dört geniş cadde açılmış. Zengin ve Avrupaî çarşılarla süslü bu caddeler, şehre büyük bir hayatiyet veriyor.

Kente, tarihî bir Yunanlılık havası aşılamaya çalışan yönetim, bunda henüz tam bir başarıya ulaşamamış. Aslında bu iş pek kolay da değil. Selânik yüzyıllar boyu koca bir İmparatorluğun Batı'ya açılan önemli kapısı olmuş, uyanış akımları ülkeye bundan girmiş, Jön Türkler Meşrutiyeti burada hazırlamışlar. Sinesinden Atatürk'ü çıkaracak aydın kuşak, tüm ülkenin en zengin fikir, kültür ve yayın hareketini burada geliştirmiş. Devlet de en önemli bilim, san'at ve kültür kuruluşlarını burada yaratmış. Selânik bu mirası, Yunanlı olduktan, Thessalôniki adını yeniden aldıktan sonra da, burada kalan bir avuç Türk azınlık aydınının himmeti ile yaşatmayı başarmış. Ve şimdi Yunan idaresi bu kalıntıları, kısmen tarihî eser olarak saklamak zorunluluğuna karşın, millileştirmeye uğraşıyor. Bunda Yunanistan'ı eleştirmeye kimsenin hakkı yoktur. Aynı şeyi belki biz de Türkiye'mizde, tarihe, fikir ve san'ata saygı göstermek kaydı ile, yapmak durumundayız. Yalnız bir nokta dikkatimizi çekti. O da, Türkiye'den mübadil olarak göçen Rumlardan veya çocuklarından rastladığımız bazılarının hâlâ o eski dönem hasretini çeken söz ve tutumlarıdır. Mübadil yerleştirilmiş veya bunlar için özel olarak kurulmuş semt, köy, hatta kasabaların çoğuna verilen ve geride bıraktıkları, bizim yerlerimizi anımsatan isimler bu izlenimi daha da kuvvetlendiriyor. Demek, bütün gayretlere karşın, geçmiş bir türlü unutulamıyor.[1]

Thessaloniki'nin, özellikle (Yalılar) ve (Depo) sahil şeridi, tâ (Küçük Karaburun) a kadar, yine eskisi gibi, çok mâmur ve bakımlı. Beyazkule'nin ardından, sahil, güzel lokantalar, tavernalar, spor tesisleri ile dolu. Abdülhamid'in hapsedildiği (Alatini Köşkü) bile duruyor. Beyazkule karşısındaki büyük meydanda bir sergi alanı var. Üstünde, asansörle çıkılan lokanta bulunan bir kule ile süslü bu yerdeki yıllık sergi, biz oradayken açıldı. Açılışa Başbakan Miçotakis geldi. Bu yüzden şehirde alınan aşırı tedbirler dikkati çekiyordu. Sergi zengin ama, bizim İzmir Fuarı kadar değil Beyazkule tarihî heybetini koruyor. Tepesine çıkıp güneşin, mitolojide büyük yeri olan (Olimpos) dağının ardından batışını seyretmek pek şairane oluyor.

Selânik'te, bizim dönemin Sultanisi ile İttihad ve Terakki okulu, Hastahane ve oradan Cemaat-

Osmanlı döneminde Sabri Paşa Caddesi diye bilinen bugünkü Egnatia Caddesi'ndeki zafer kemeri. Dipte görünen eski camiin minaresi halen tamir gormektedir.

Selânik'teki Sabri Paşa Caddesi'ndeki Hamza Bey Camii'nin bugtinkü durumu. Bu camii Osmanlı döneminde ibadete açık olan en büyük camilerimizden biriydi.

Kavala'da İstanbul istikametini gösteren bir trafik levhası (üzerinde İstanbul yerine Kostantinopolis yazmaktadır).

ı İslâmiye'ye ve Atatürk'ün çok iyi muhafaza edilmekte olan evine ulaştıran ana yolun başındaki meydanda, temiz bir otelde kaldık. Otelin tam karşısında, zamanımızda Hamidiye Çeşmesi diye anılan ve bugün dahi musluklarından bol sular akan anıtlaşmış çeşme bulunuyor. Buna atıf yapılarak meydana Şadırvan Meydanı deniyor. Otelin pecerelerinden, şimdi Selânik Üniversitesi'ni ve şehir hastahanesini oluşturan binalar ve bunların arkasındaki mezarlıkları çerçeveleyen yine bizim Şeyhsuyu diye belledğimiz çamlık ve sulak mesire yeri görülüyor.

Selânik'te gidişte iki, dönüşte de bir gün kaldık. Oradan Volos'a gittik. Yol yine çok güzeldi. Ve enteresan tarafı Olimpos dağının eteklerinden geçiyordu.

Volos'tan önce, ana tarafından yakınlarımın memleketi, bugünkü adı Lârisa olan Mora Yenişehir'e uğradık. Burada, minaresinin şerefesine kadar muhafaza edilmiş, kendi de müzeye çevrilmiş bir camiden başka, Türklüğe ait bir şey göremedik. Ancak, Türkçe konuştuğumuzu duyarak yanımıza gelen ve hasretini Türkçe olarak çok kuvvetle dile getiren bir yaşlı mübadilin yakınlığı bizde tatlı bir anı bıraktı.

Volos'a da, Selânik'teki gibi, sanayi mahallelerinden geçerek girdik. Bu kent, iki ana bölümden oluşur: Eskiler ve Yeniler. Türklerin çoğu, Eskiler bölümünde otururdu. Malvarlıkları da bu bölümdeydi. Bizim emlâkimizin bir kısmı da buradaydı. Bunlar, ufak tefek değişikliklerle yine ayakta duruyor. Yalnız, annemin babası Derviş Bey'in güzel evi, şimdi otele dönüştürülmüş. Bizim oturduğumuz 3 katlı ev ve karşısındaki şehrin tek camii ise, büyük depremde harap olmuşlar. Evden kalan tek hatıra, bulunduğu meydandaki asırlık, beli bükülmüş çınar ağacı ile, kırık dökük meydan çeşmesi. Geçmişte göklere şahlanan bu ağaçta, emekdar sütbaba tarafından kurulan kolan salıncağında sallanan çocuk Reşad'ı yaşlı gözlerle anımsamaktan kendimi alamadım.

Volos'un, Eskiler semtinin bu acıklı haline karşın, Yeniler'de ve daha ötesinde, çok gelişmeler var. Paraliya denilen rıhtım kesiminde, yine güzel oteller, çok iyi servis yapılan kahvehane, lokanta, pastahane ve eğlence yerleri göz dolduruyor. Halk, kordon boyunda akşam gezintileri yapıyor. Mevsim sıcağı dolayısile kentte uzun bir öğle tatili uygulanıyor. Halk da bunun acısını, akşam yemeklerini geç yemek ve ileri saatlara kadar gezip eğlenmekle çıkarıyor. Eskiden de böyleydi. İlk akşam, Plâtiya'nın sonundaki Ayakonstantin kilisesinde bir de düğün merasimi seyrettik.

Yaz tatilleri nedenile, Selânik'teki Yunanlı tanıdıkları göremeyiştik. Bunun acısını Volos'ta çıkardık. Hem de fazlası ile. Fabrikatör, doktor, hukukçu, teknisyen, irat sahibi, bütün eski çocukluk arkadaşı veya bunların evlâ-

Yunanistan'da meydanlarda ve yollarda sık sık rastlanan Kıbrıs'ı anma tabelalarından biri.

Volos'u çevreleyen Pilyon dağları eteğindeki Ano Volos sayfiye köyünde Osmanlı döneminden kalma hayrat çeşme ve kitabesi.

dı dostlar, bizi yarış edercesine bir misafirseverlikle ağırladılar, ayrılırken de değerli hediyelere boğdular.

Volos'taki ikinci günü, buranın sayfiyelerini oluşturan ve Pilion dağlarını süsleyen Portarya, Makrinitza ve Ano Volos'ta geçirdik. Buraların, bol su kaynakları, güzel köy ve sayfiye evleri, Volos'a ve onu kucaklayan Pagasiyon koyuna hâkim manzaralı lokanta ve kahvehaneleri var. Biz de, buralarda nefis kuzu çevirmesi yedik, mis kokulu reçina şarabı içtik. Oturduğumuz yerlerden birinin bitişiğindeki, suyu ile meşhur çeşme, bir Osmanlı Paşasının, Silâhtar Mehmet Paşa'nın hayratı imiş. Çeşmenin mermeri üzerinde bunu belirten eski yazılı kitabe hâlâ duruyor. Çeşmenin suyundan içip Paşa'ya rahmet dilediğ.

Volos'tan, körfez dışında, Adalar Denizi'ndeki Sporades adalarından Skiatos'a gittik. İki gün geçirdiğimiz bu ada, tipik yapıları, bol yeşilliği ve turizme açılış şekli ile bizi hayran bıraktı. Ada, Volos'a ve diğer kentlere ve özellikle Atina ve Pire'ye, saatta bir sefer yapan lüks feribotlar ve çok sür'atli deniz otobüsleri ile sıkı sıkıya bağlanmış. Ayrıca, birçok uçak şirketi tarafından, dünyanın her yanı ile hava irtibatı da sağlanmış. Saat geçmiyor ki, bir yolcu uçağı gelip gitmesin. Ve bu kolaylıklar ve çok cazip ve konforlu düzen sayesinde Ada, onbinlerce turistle dolup taşıyor. Gece sabahlara kadar, müzik sesleri, kahkahalar, piyasa ve horolar sürüp gidiyor. Beyaza boyalı, balkonları, pencereleri, bahçeleri renk renk çiçeklerle süslü evlerinin hemen de tamamı otel ve pansiyon. Bu hali görüp ve Yunanistan'ın elinde bu türden daha yüzlerce adalık bir turizm potansiyeli olduğunu düşünüp, bizim aslında doğa güzellikleri açısından çok daha zengin olan dört buçuk tanecik Adamızın, ihmal yüzünden çok geri kalmış halini üzüntüyle anımsamamak elden gelmiyor.

On gün süren bu gezinin dönüşü de aynı iyi şartlar içinde geçti. İpsala'dan itibaren başlayan yamalı asfaltın ve bakımsız kasaba ve köylerin oluşturduğu acı gerçeğe ulaşıncaya kadar...

* * *

Tamamen geçmişi anma niteliği taşıyan bir gezinin anlatımına ilişkin bu yazıda, aslında çok az karşılaştığımız politik kökenli tatsızlıklara yer vermemeye bilhassa özen gösterilmiştir. Bizim dileğimiz, yıllarca, bugün onlara ait topraklar üzerinde yaşayıp değerli anılar ve ecdat kemikleri bıraktığımız Yunanistan ile Türkiye'mizin, sağlam ve sürekli bir dostluğa yeniden kavuşmalarıdır. Kanımızca bu, tarihî, siyasî, sosyal ve ekonomik bir zorunluktur. Her vesilede söylediğimiz gibi, iki ülke, bir çok açıdan birbirlerini tamamlar durumdadır. Yunanlılar için biz, tükenmez bir besin kaynağı, karadan ve denizden etraflarını saran muhtemel tehlikelere karşı sağlam ve mert bir müttefik, aynı zamanda da, zengin ve kalabalık bir ticaret pazarıyız. Yunanistan da, Türkiye'nin, özellikle denizden Batı'ya açılmış penceresidir. Bu nedenler, sakat görüşlü ve ihtiras sahibi politikacılar ne kadar isteksiz görünseler, hayalî idealler peşinde koşmaktan ne derece yılmasalar bile, iki ulusu gerçeğe mutlaka ulaştıracaktır. Türkün civanmertliği, Yunanlının filotimo'su dostluğu sağlayacak en şaşmaz unsurlardır.

Dileriz, bu dostluk, daha fazla zarara uğranılmadan, en kısa zamanda gerçekleşsin.

[1] Yunanlıların millileştirme gayretlerinin tuhaf örnekleri var. Tüm dünyanın Türk Kahvesi diye adlandırdığı kahvemizi Yunan Kahvesi, beyaz peyniri, *feta* diye tanımlıyorlar. Türk mutfağının yüzyıllar boyu millî yemeği olan musakkayı, kendi yemekleri diye sürmek için bir acaip şekilde sunuyorlar. Ancak en büyük çaba, İstanbul'un adını, genelleşmiş olan şekli ile kabullenmeyerek onu Konstantinopolis olarak anmaya, ısrarla devamda toplanıyor. Hatta, Kavala'dan çıkarken rastladığımız bir yol gösterme tabelâsında bu adla da yetinilmemiş, Konstantinopolis kelimesinin üstüne bir de, kartallı Bizans arması konmuş. Onların bu hassasiyetine karşı biz, Yunan vizesi alabilmek için, doğum yerimiz eski kent isimlerinin bugünkü Yunanca adlara, hem de pek kolayca çevrilmesinde, hiç bir mahzur görmüyor, bu ısrarları hoşgörü ile karşılıyoruz.

Osmanlıca Yazmalardan Seçmeler

Dürr-ü Meknun'da Evren, Cennet, Cehennem, Dünya, Kıt'alar, Denizler...

NECDET SAKAOĞLU

Peşin yargılarla dudak bükülen bir eserdir Dürr-ü Meknun. Unutulmuş bu 15. yüzyıl kaynağının kütüphane raflarındaki mahkûmiyeti kimbilir daha ne zamana kadar sürer? Medreselerin dışladığı bu kitabı, "Osmanlı Türklerinde İlim" yazarı Adnan Adıvar da saçma sapan bulmuş. Oysa Dürr-ü Meknun, 15. yüzyıldaki evrene ve dünyaya bakışları veriyor. Thales'den Ahmed Bîcan Efendi'ye ulaşabilen bilgi ve deneylerin atladığı engel salt "zaman" değildir. Dinler, inançlar, kanlı savaşlar, göçler, felâketler, rejimler... İnsanlığın mirası birikimleri yok edememiştir.

Osmanlılığın merak uyandıran alanları bitecek gibi gibi değil. Örneğin, devleti yönetenler, kitap okumaya, genel kültürlerini geliştirmeye istek duymakta ve zaman ayırabilmekteler miydi?... Ümmîliği bilinen Osman Bey, acaba kitap okutup dinlemiş miydi? Sultanlarımız, vezirlerimiz, ülemâmız, ozanlarımız, ilmihâl, akaid, fetva mecmuası, kanunnâme, divan, tezkire vb. dışında hangi türden kitaplara ilgi duymuşlardı? Bizde ötedenberi, okuması gerekenlerin okumadığı kitapları da o alanda kitap okumaması gerekenlerin okuması gibi garip bir gelenek olduğuna göre, kıtalara, ülkelere hükmedenler, tarihten coğrafyadan uzaydan canlılar âleminden hepten habersiz, kılıç ve at bilgisiyle mi yetinmekteydiler? Çoğununki uydurma portrelerini edinmekten mutlu olduğumuz padişahlarımızın iç dünyaları, merakları, kültürleri konusunda ne biliyoruz? Otuzaltısının, 622 yıllık zaman boyutunda kitapla, kültürle ilişkilerinin, özel meraklarının, yaşam felsefelerinin delilleri Topkapı Sarayı'ndaki koleksiyonlarla kanıtlanabiliyor. Zamanın uzunluğuna, hükümdarların sayısına bakıldığında takdir duygularımızı ölçülü tutmamız icap eder.

Osmanlı yüksek zümresinin genel kültür kaynaklarından ve bir 15. Yüzyıl eseri olan *Dürr-ü Meknun*'u (:Saklanmış İnciler) Gelibolulu Yazıcızâde Ahmed Bîcan Efendi (ölm. 1455'e doğru) yazmış[1]. Adnan Adıvar; "Osmanlılarda Coğrafya" makalesine atıfta bulunarak F. Taeschner'in, Dürr-ü Meknun'u bir coğrafya eseri saydığını vurguluyor ve "masal cinsinden ayrıntılarla dolu" diyor[2]. Oysa F. Taeschner, Osmanlı aydınlarının, Evliya Çelebi'ye bile küçümseyerek baktıklarını, Osmanlılar'da, coğrafya biliminin yeterince gelişme ortamı bulamadığını, İlkçağ ve Ortaçağ kaynaklarından aktarılma birçok eski mâlûmatın 15. ve 16. yüzyıllarda yazılan tarih/ coğrafya eserlerinde yer aldığını, bu açıdan değer taşıyan bu kitaplar üzerinde sağlıklı çalışmaların yapılması gerektiğini bunun için de öncelikle filolojik incelemelere ihtiyaç duyulduğunu, doğal ve fizikî coğrafyaya ise eski Osmanlı araştırmacılarının sıcak bakmadıklarını vs. açıkladıktan sonra şunu ekler: "Onlara göre coğrafya, eskilerden aktarılagelen bilgilerin tekrarından ibarettir. Bunların yanına, arasıra, bir bağ gözetilmeksizin pek yeni bilgiler de ilâve edilir. Bundan dolayıdır ki bütün coğrafya eserlerinin arkasında Batlamyos'un (Klaudios Ptolemaios M.S. 100-170) eseri klâsik bir örnek olarak mevcuttur. Yine ilk Osmanlı eserlerinde, Ortaçağ'ın bir

yaklaşımı gereği, genel tanımlamalara, evreni anlatan kozmoğrafyaya, Yaratıcı'dan başlayarak bir sıraya göre gökbilimine, insan topluluklarına, hayvanlara ve bitkilere, madenlere bölümler ayrılır."

F. Taeschner, bundan sonra sözü Ahmed Bîcan'a getirir: "Eseri elimizde bulunan en eski Osmanlı coğrafyacısı Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan'dır... Edebî gâyelere dönük eserlerden başka birşey beklenilmediği bir zamanda, Osmanlı eserleri arasında, coğrafî malûmat bakımından pek zengin olan Arapça kaynaklardan istifâde suretiyle yazılmış eserler vardır. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan tarafından 857 (1453) tarihinde telif edilen Acaibü'l-Mahlûkat adındaki küçük kozmoğrafya risalesi, Kazvinî'nin aynı isimdeki eserinden iktibasen vücuda getirilmiş Türkçe bir özettir. Ahmet Bîcan, Dürr-ü Meknûn unvanı altında, Ortaçağ gökbilimcilerinin klâsik eserlerine nitelikçe pek az uyan özel bir kozmoğrafya telifine girişiyor. Meşhur Hacı Bayram Velî'nin pek hararetli bir dervişi olup kardeşi Mehmed ile beraber Türkçe tekke edebiyatında büyük bir mevkii olan Ahmed Bîcan, konuyu pek dinî ve esatirî cihetten kavrıyor. Yerde mevcut şeylerden ziyâde uzayı, cehennemin tabakalarını, evrenin yaratılışındaki aşamaları, kendinden bir sonrakini veli eden peygamberleri, kıyamet günündeki olayları ele alıyor. Dünyadan, ilm-i süflîden bahseden kısmında da acaip hikâyeleri oran gözetmeksizin anlatıyor."

"Ahmed Bîcan Efendi, bu kozmoğrafya risalesini de şeyhinin (Hacı Bayram Veli: Ölm. 1429) delâletiyle yazdığını söylüyor. Fakat Acaibü'l-Mahlûkat'ın yazılması şeyhin vefatından çok sonradır."

Bu paragrafta dikkatle okunmazsa gözden kaçacak bir hususa parmak basalım: Dürr-ü Meknun, Ortaçağ gökbilimcilerinin klâsik eserlerine nitelikçe pek az uyan özel bir kozmoğrafya telifi sayılmaktadır. F. Taeschner'in bu değerlendirmesi ile merhum Adnan Adıvar'ın "masal cinsinden ayrıntılarla dolu" değerlendirmesi yanyana getirilirse ortaya savunulması güç bir durum çıkmaktadır.

Fotoğraf: Fatih M.Öztan/İMBA

1729'da yayınlanan Atlas Carolo Sexto'da Doğu ve Batı yarımküreler.

Ahmed Bîcan Efendi'nin *"Pes bu kitâbı cem'itdüm. Onsekiz bâb üzerine ve her bâbda bin ni'met kodum. Tâ ki mütaleâ idenler kangı ni'metden dilerse gıda-yı rûh idüb Hakk'un kudretin anlayalar"* diyerek önsözünde belirttiği üzere kitap, uzayı, yeryüzünü, canlıları, insanlığın gelişimini özetleyen bir kültür ansiklopedisidir. Osmanlı yüksek zümresinin, taşralarda da tek tük yetişen aydınların, bu önemli kaynağa değer verdikleri kuşkusuzdur. Çünkü, kültürel iletişimin sınırlı olduğu yüzyıllarda, Dürr-ü Meknun'un uzay ufuklarını açması, okyanusları, kıtaları anlatması az şey değildir. Doğaldır ki bunu ve benzerlerini okuyanlar edindikleri bilgilerin etkisinde kalmaktaydılar. Fatihler, Kanunîler, İbn Kemaller, Ebussuudlar, Lutfî Paşalar, birer kitap tiryakisi olarak kişiliklerini kültürel seçkinlikle de öne çıkarırlarken meczup ya da çocuk padişahlar, okur yazar bile olmayan, hamakat örneği vezir-i âzamlar, zorbalıktan gelme eyalet paşaları, Dürr-ü Meknunları ne gördüler, ne okudular. Hem bu fark, hem öncekilerin o ülke senin bu ülke benim seferlere çıkmaları, dünyayı tanımaları yüzündendir ki eski padişahlar 7-8 kuşak sonraki torunlarından daha aydın, öngörülü ve benlikliydiler.

Basımı yapılmamış olan Dürr-ü Meknun'un yazma bir nüshası da kitaplığımızdadır[3]. *"Hazâ Kitâb-ı dürr-ü Meknûn ve Bihi Nesta'in"* başlıklıdır. Kapsadığı "Kişiyi bilgiyle donatmaya yönelik" 18 konu şunlar: "Gökler, Arş, Kürs, Uçmak (cennet), cehennem, yeryüzü, Hendese bilimi, iklimler, gün ve saatler, Dağlar, Sular ve adalar, şehirler, mescidler ve tapınaklar, Süleyman Peygamber ve tahtı, Belkıs, ömürler, batan kentler, otlar ve yemişler, insan yüzleri, Simurg-ı Anka, cifir simgeleri, kıyamet belirtileri, Allaha münacaat, halk, kişi, beylik ve uhrevî işler...

İlk altı bölümden alıntılarla Ahmed Bîcan Efendi'nin, evrenle,

Fotoğraf: Fatih M.Öztan/İMBA

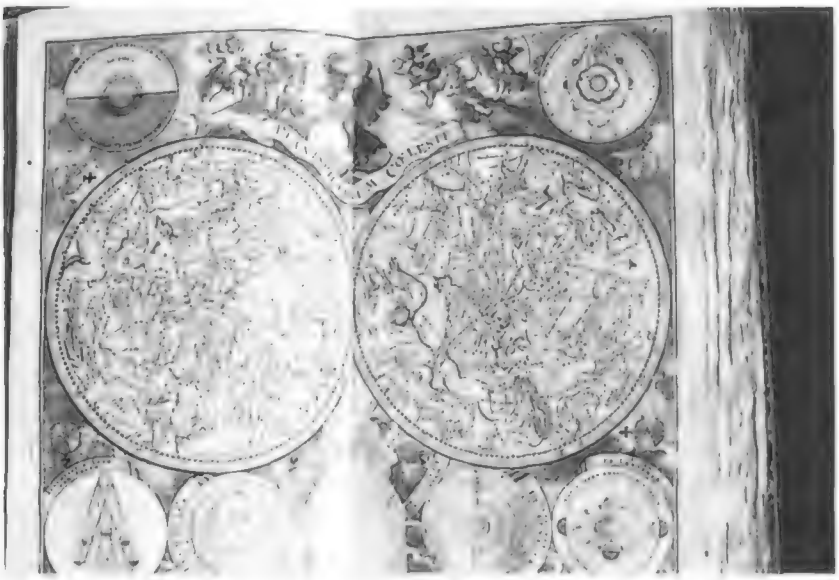

Atlas Carolo Sexto'da kuzey ve güney gök küreler.

dünyayla ilgili saptayabildiği bilgileri, inançları okuyucularımıza sunacağız.

"Bilgil-kim, Hakk süphane ve tealâ bu â'lemleri halk itmek diledi. Evvel bir taş cevher yaratdı. Ululuğu yerlerden ve göklerden yüce idi. Bes diledi-kim yerleri gökleri yarada. Ol taşa heybet ile nazar eyledi. Ol taş Hakk hazreti heybetinden harekete gelüb eridi. Su oldu. Çalkandı, mevclendi, köpüklendi. Duhanı (duman) ve buharı çıkdı, hevâya gitdi. Yeller peydâ oldı. Hakk tea'lâ ol buhardan gökleri yaratdı. Biri biri üzerine yedi kat eyledi ve ol köpüği dondurdı, yerleri yaratdı. ve Ol mevcleri (dalgalar) dağlar, dereler, depeler eyledi. Ve ol yelleri cem' eyledi suyun altına kodı..." (Vrk:6/a-b)

Evrenin oluşumunu "Büyük Patlama" teorisine[4] çok yakın bir açıklama ile veren, boşluğu dolduran gazların varlığını da imâ eden bu bilgiye yazarın nasıl ve hangi kaynakta ulaştığını araştırmak başlıbaşına bir konudur. Şu kadarını söyleyebiliriz ki 15. yy'da, evrenin oluşumu hakkında, mantık dışı sayılmayacak bir takım Antik çağ düşüncelerinden haberdar aydınlarımız vardı[5]. Oysa aynı dönemde Avrupa'da dünya bir tepsi gibi tasarlanmaktaydı. Dürr-ü Meknun'un birinci bölümünün sonraki bahislerinde Levh, Kalem, Arş, yıldızlar, melekler vb. için verilen ölçüler, dünyasal boyutların çok çok üstünde, tasarlanması güç uzunluklar ve büyüklüklerdir. Örneğin Arş için şöyle deniliyor: *"-Tefsirde gelür, Resulullah (S.A.) eyitdi. Arş'ın altında yüzbin kandil asılıdur. Eğer yerleri ve gökleri ve bunlarda nekim vardır, ol kandilin birine koysalar, bahr-i ummana (okyanus) bir yüzük bırakmışça gelmeye... Arş'ın üçyüz altmış bin ayağı vardır. Her ayağının arasında üçyüz altbış bin a'lem, her a'lemin içi dolu ferişte dür..."* (Vrk. 7/b, 8/a)

Bîcan Efendi'ye göre dünyayı boynuzları arasında taşıyan öküz de gözümüzde canlandıramayacağımız azmanlıkta bir uzay varlığıdır: *"Önünden kıçına beşyüz yıllık yoldur. Ânın kırkbin boynuzu ve kırkbin gözü ve kırkbin kulakları vardur."* (Vrk 20/b) Cennetlerin çekiciliği, biz fânileri özendirecek betimlemelerle verilmiş. Ama ya cehennem? Dante'nin tasarladığından farklı... Yakıtı kibrit taşı imiş. Yedi tabakasının her biri yetmiş bin şehir, her şehir yetmiş bin mahalle, her mahalle yetbiş bin ev, her evde yetmişbin kuyu, her kuyuda yetmişbin tâbut, her tâbutta yetmişbin akrep, her akrebin bin kuyruğu varmış... (vrk. 25/b, 26/a) Cehennemin betimlemeleri, bir hâyâl zenginliğinin ötesinde koşulları çok ağır, dağları, dereleri, derin vâdileri, çukurları, korkunç yaratıkları olan bir yıldızı, uyduyu düşündürüyor. Bîcan Efendi'nin cenneti cehennemi, Alphonse Daudet'nin "Cucugan Papazı" öyküsündeki gibi enti püften, uydurma bir düşle aymazları kandırıp günah çıkartmaya, temizlenmeye, çamaşır yıkamaya yöneltecek türden de değildir!

Kitabın üçüncü bölümünde, dünyanın yaratılışı konu ediliyor. Hz. Muhammed'in bir hadisine dayanılarak yedişer bin yıllık evreler, toplam yetmiş bin yıllık yaşam anlatılıyor. Oysa Tevrat'a ve İncil'e göre altı günde yaratılan evren ve dünya ile birlikte tüm canlılar da yeryüzüne dökülmüşlerdir. Bu yaratılış için bir de tarih veirilir: İ.Ö. 4004 yılının 23 Ekim günü!...[6] Bu gülünç belirlemeyi unutmadan, Bîcan Efendi'nin -Darwin'in 1870'lerde ortaya attığı evrim kuramını da hatırlatan- dünya yaşamına ilişkin açıklamalarını okumakta yarar var: *"-Dünya, Adem'e gelince(ye kadar) ıssuz kalmadı. Her devir ki yedibin yıldur. Bir mahlûk gelürdi. Hakk tealâ, anlara emr ü nehyi bildürürdi. Sonra i'syan üzere olıcak anları tebdil edib bir mahlûk dahi getürürdi derler. Ol kavmün ba'zısına âdemü bıncıkı (بنی جنّ) derlerdi... Âhir Hakk tealâ cin tâifesin yaratdı. Bu mahlûk gelürlerdi. Evler hanlar itmezler imiş. Mağaralarda olurlar idi."* (Vrk: 28/a-b)

Ya şu izostasi[7] kuramının mantıksal ve net açıklamasına ne demeli?...

"Bu rubu' meskûn (karalar) su yüzünde şol gemi gibi çalkanurdu. Bir yerde karar itmezdi... Su yüzünde karpuz gibi, mahlûkat içün olmuş ola. Evler, hanlar yapmağa yaramaz idi. Halk hayvan derisin

giyerler idi. Pes Hakk tealâ bu yerlere teskin (durgunluk) vermek için dağlar yaratdı. Bu â'lemde altıbin altıyüz yetmişüç dağ vardır. Pes bu yerler anunla dahi sâkin olmayub harekâtın komadı... Sevha'il nâm melek, Firdevs-i â'lâ derelerinden lâciverd renginde bir gök taş çıkardı... sırça parmağına yüzük gibi geçürdü. Getürüb bu yerün etrafına kodu. Taş bu yeri ihata eyledi. Ve hareketin gine komadı. Bu kez Hakk tealâ buyurdu. Ol taşın çevresine Âyete'l-kürsî yazdılar. Andan sonra bu yer sâkin oldu." (Vrk: 28/b)

Tâ 1695'te bir jeolog (Woodward) tortul kayaların varlığını açıklarken "Büyük Nuh tufanı sırasında yerkürenin bütün karaları parçalanıp selerde erimiştir. Tufandan sonra seller çekilince geriye kalan tortular katmanlaşarak tortul kayaları oluşturmuşlardır" diyebilecek;[8] Buffon ise 1750'lerde "dünyadaki dağların ve vadilerin ikincil nedenlerden meydana geldiğini ve bu nedenlerin bütün kıtaları, tepeleri ve vâdileri günün birinde yok edip yerine yenilerinin geleceğine, tüm dağların, vadilerin görüldüğü gibi yaratıldığına, denizlerle karaların da bugünkünün tıpkısı olarak dağıldığına" inanacaktır.[9] Demek ki, bizim Bîcan Efendimiz, Woodward'dan 250, Buffon'dan 300 yıl önce dünyasal dengeleri, oluşumları hem de daha mantıklı düşünebilmiş ya da bu konulara ilişkin olarak elde ettiği Antik Çağ bilgilerini kitabına koymaktan çekinmemiştir. Onun, Firdevs derelerinden getirtildiğini söylediği, dünyayı dıştan kapsayan, yaşam olanağını sağlayan lâcivert taşın da atmosfer olduğunu belirtmek gereksiz... *"Firdevs-i â'lâ derelerinden bir gök taştır"* dediği ve kitabında sık sık sözünü ettiği Kaf Dağı'nı da şöyle tanımlıyor: *"...İmdi bu Kaf Dağını görmüş kimse yokdur. İllâ dört kişi gördü. Anlardan rivayetdür. Zira ıssuzdur ve sarblukdur. Bir tarafı derya-yı ummandır (okyanus) ve bir tarafı kar ve zemheridir (kutup)"* Akla Antartika gibi bir yer geliyor. Burayı görenler de Cebrail'in eşliğinde dünyaya gelen Hz. Adem, peygamber Süleyman, İskender-i Zülkarneyn ve Hz. Muhammed imiş. (Vrk: 29/a)

Fotoğraf: Fatih M.Öztan/İMBA

Zamanımızdan 250 yıl önceki Akdeniz havzası haritası.

Dünyaya ayak basan ilk uzaylı gibi gözüken Hz. Âdem'in cennetteki yaşamı anlatıldıktan sonra *"Pes Âdem'den evvel cin tâifesi bu dünyayı dutmuşdu. Âdem dünyaya gelicek melekler Hakk'un emriyle gelüb cin tâifesini cezirelere* (ada) *sürdüler.* (Vrk: 32/a) *kâh kâh gine eski vatanların anub gelürler. Ağaçlar dibinde ve sular ve pınarlar yanında mekân dutarlar. Ayazma deyü halk i'tibar eder"* (Vrk: 32/b)

Nuh'un tufanı bir feyezandır: *"... Vakti gelicek evvelce Nuh aleyhisselâm tennurundan (tandır) su çıkdı. Gökden indi. Nuh'un ümmeti gemiye girdiler. Su â'lemi dutdu. Kırk arşın (30 metre) yerden yukarı oldu. Hatta dağlar başından yüksek oldu. Cümle â'lem garka vardı Nuh aleyhisselâmın gemisi altı ay su yüzünde (vrk: 33/b) turdu. Âhir su yere yatıcak halk çıkdılar. Gemi Cudi dağına indi... Seksen âdem idi(ler)"* (vrk: 34/a) Şimdiye kadar bellediklerimizden farklı, gerçekçi bir anlatım. Gemiye hayvan türlerinden birer çiftin alındığı, yeryüzünde hiçbir canlı kalmadığı vs. de yok.

Devlerin, cinlerin soyut varlıklar oluşu ise şöyle tanımlanmış: *"...Zirâ anlarda can vardur amma â'dem gibi ten ve kan yokdur. Bir tütün (duman) gibi bir delikden sığar çıkar. Öldürmeğe kaabil değildür. Meğer ferişteler (melek) şihâb (yıldırım) ile yakalar. Amma, periyi öldürmek mümkündür. Zirâ anlar âdeme munis (adamcıl) olur..."* (vrk 36/b)

Bîcan Efendi, kendisinden iki yüz yıl sonra yaşayacak Evliya Çelebi'ye üslûp ustalığı da yapmıştır. Örneğin, Süleyman peygamberin, yirmi ya da kırk yıl süren dünya gezisinin duraklarından İspanya'da iken Okyanus kıyısında gördüğü balinalar, Evliyâ Çelebi'nin yutturmacalarını bile geride bırakan hayâl ürünleridir: *"...Ol bahrün içinde balıklar gördü. Otuzüçbin arşun (25 km.) uzunluğu var idi... Ve dahi canavarlar gördü, başı bir ulu kal'adan büyük..."* (vrk: 37/a)

Sedd-i İskenderî adıyla eski Doğu kaynaklarında sıkça geçen ve Çin Seddi olduğu sanılan savunma duvarlarının anlatımında ise;

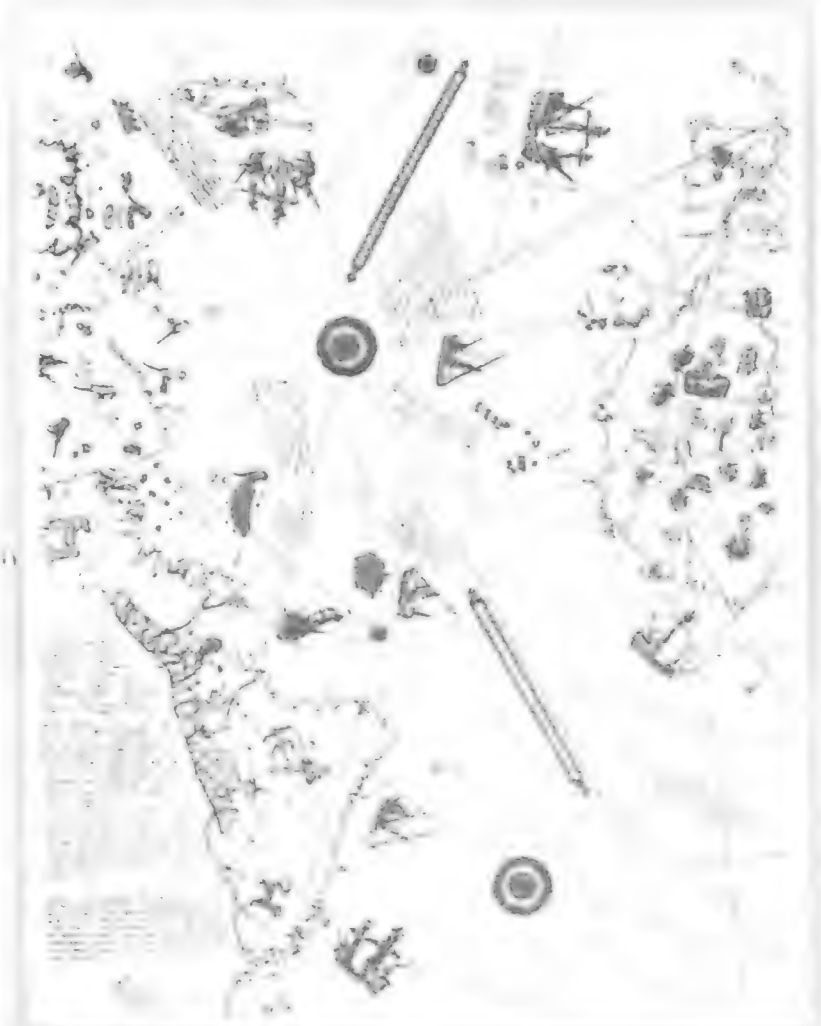

Pirî Reis'in, Ahmed Bican'dan yüzyıl sonra resmettiği bu haritadaki bilgilerle Dürr-ü Meknun'daki bilgiler birbirini tamamlar.

atalarımızın, yetmişbin körük koşup dağları erittiklerini, celâsunluklarını, bahadırlıklarını, uslu ulusların ise korkup duvarlar yaptıklarını öyküleندiren destanlarımızdan lejantlar var: "... *Yâfes oğullarından iki karındaş birinin adı Saluh ve birinin adı Kaluh idi. Onların nesli üreyib* (Türeyiş Destanı) *vilâyet olmuşdu. İskender anda varıcak ol ilün halkı dirilib* (cesarete gelip) *İskender'e* (vrk: 38/a) *şikâyet itdiler. Ya'cuc'dan eyitdiler. Şunda bir şom kavim vardur, adına Ya'cuc Ma'cuc dirler. Şol iki dağın arasından çıkar gelür, koyunumuzu davarımızı, oğlumuzu, kızımızı bulduklarını alurlar. Biryân idüb yerler. Hâlimiz böyledür, bize bir derman eyle didiler. İskender eyitdi. Siz bana yardım eylen, ben bu dağdan ol dağa sed çekeyim didi. Pes ilde günde ne kadar demür ve bakur ve kalay ve kurşun varise cem' eyledi. Kanglı ile taşınur idi. Bir dağdan bir dağa üçyüz aydı dirler. Pes ol yeri kazdılar. Tâ su çıkınca, anda kazıklar kakdılar. Büyük taşlar dökdiler. Andan demür ve bakır ne ise yığdılar. Tâ yere çıkınca. Andan dağlar gibi ağaçlar dökdiler. Dahi yer yer körükler çekdiler. Od a'levlendi, âsumana çıkdı. Dahi demür ve bakır kaynadı. Dahi demürü ve bakırı yığdılar. Tâ-kim yüz arşun* (75 m.) *yüceliği oldu. Bâzıları üçyüz arşun (220 m.) dirler. Eni elli arşun* (37 m) *Ol kadar ağaç yığdılar -kim demür ve bakır görünmez oldu. Allahü ekber! Yer yer nefh (üfürmek) itdiler. Gürüldüsü ve harareti üç günlük yola giderdi. Tâ-kim demür ve bakır ve gayri birbirine kaynadı, yekpare sedd oldu"* (vrk: 38/b)

Dağların anlatıldığı Beşinci Bölüm'de Tur-i Sinâ'nın oluşumundaki ilâhî kararın, İsrailoğulları'nın bu dağın altında ezilmesi olduğu; ama Yahudilerin korkularından yere yatıp yanaklarını toprağa koyup yukarı doğru bakmalarını toplu bır secde kabul eden Tanrı'nın hepsini birden bağışladığı (vrk 45/b) anlatılıyor. (Bundan dolayı Yahudiler yanaklarını secde mahalline koyarak tapınırlarmış)

Altıncı Bölüm'de, sulara denizlere ilişkin açıklamalar var: "...*Bu rubı'meskûn'un (karalar, kıtalar) içinde ne kadar sular vardır, hep denizlere dökülür.*

Bu denizler dahi Bahr-ı Muhid'e (Atlas Okyanusu) dökülür. Bilgil ki bu Rub'-ı meskun'un içinde yedi deniz vardur. (vrk 47/a)... ve Kulzum (Hazar Denizi) göl gibidir. Dibinden kaynar... Âna niçe sular girer, bir zerre artmaz. Zirâ-kim yer altından yolu (vrk 47/b) vardır, akar Karadeniz'e dökülür. Karadeniz'in suyu ol denizdendür. Bu Karadeniz-kim vardır, bir uzun göldür. Uzunu binbeşyüz mildir Eni dörtbinelli mildir. Pes Kulzüm'den gelür yer altından Karadeniz'e dökülür. Karadeniz suyu gelür, Boğaz'dan dökülür. Kostantiniyye önünde bir mikdar deniz (Marmara) olur. Ondan gelür, Gelibolu Boğazı'ndan Bahr-i Mağrib'e dökülür-kim âna Akdeniz derler. Ol denizin dahi suyu gelür, Mağrib'den aşağa Südde (Cebelitarık) Boğazı'ndan Bahr-i Muhid'e (okyanus) dökülür. Bahr-i Muhid içinde girdablar vardur. Su hışmile yürür, yedi kat yerün altında Bahr-i Okyanus'a (Pasifik) dökülür-kim bu yerleri götüren balığın denizidür ki bu â'lem üzerindedür. Ol denize giren su bir ulu denize bir bardak su dökmüşce gelemez... Ol denizi dahi yel götürür, yeli zulumat (karanlıklar) götürür. Zulumat denizden suyla inse yel ânı mahv ider. Yelden zulumat inse mahv ü fenâ

(yok) olurdu. Zirâ yokluk â'lemidir. Ânı Allah'dan gayri kimse bilmez. Â'lem-i fenâdır (Yokluk evreni) Halâ ve melâdır. (boşluk, bilinmezlik) Eydürler, zulumatdan aşağa yine Arş'dur ki bu â'lem bir top misâli gibi ola." (vrk 48/a) Hem dünyanın, hem kainatın küresel yapıda olduğunu vurgulayan enfes bir açıklama. Acaba şu tanımlamalar da henüz keşfedilmemiş olan Amerika kıtasıyla mı ilgili? *"Bahr-i Muhid'in içinde altıbin cezire (ada) vardur derler. Bâzıları onikibindir derler. Bu cezirelerin Rub'-ı Meskun'a (kıtalar) yakın olanında âdem (insan) sâkin olur. Bunların kimisine Resulullah risâleti (peygamberliği) erişmişdir. Kimine erişmemişdir. Bir hayvan gibidir(ler) Millet ve mezheb nedür bilmezler ve kiminde merdüm-horlar (yamyam) olur. Ve Muhid'in derinlerinde olan cezirelerde muhtelif dürlü tevaif* (topluluklar) *olur. Herbiri bir şekilde cezire vardur ki hayvanatı ejderha ve arslanlar ve yırtıcılar olur. Ânun gibi cezirede altun biter ve cevahir çokdur ve sakankur balığı derler ol cezirede olur. Cezireler var anda maymunlar ve fiiller ve gergedanlar, deniz canavarları olur. Ve dürlü ağaçlar ve yemişler ve sünbil ve za'fran ve nesrin ve dürlü nebatat biter. Denizden dürlü canavarlar çıkarlar. Kuru (kara) canavarları ile ceng iderler..* (vrk 48/b) *ve dahi cezire var-kim anda sansar olur, yâni it başlular. Anlarun bir yüzü a'dem, bir yüzü itdür. Gündüz olsa nikâb (maske) asarlar, âdemle olur. Verür, alur, gece olsa it yüzün açar, sabaha-dek ürür. Kimi bulursa yırtar derler. Cezire var-kim anda kilimküşlar (kilim kulaklılar) vardur. Anlarun kulakları sarkmışdır. Yatıcak bir kulağını örtünür ve bir kulağını döşenür. (kulak memelerini halkalarla genişleten Afrika yerlileri mi?...) Cezire vardır devilpalar (دوابيالر) yani kayış-ayaklar olur. â'deme binerler. Tâ ölünce yeldürürler. Kurtulmağa imkân yokdur. Cezire var-kim â'deminün kaddi (boyu) on arşundır (7-8 metre) Cezire var-kim â'deminün kaddi bir karışdur.* (vrk 49/a) *cezire var-kim halkı birbirin yerler. Cezire var ki halkı değirmidir. Kırk ayağı vardır. Yigirmi başı var. Onlara çihil (kırk) baş derler. Yürürse kanglı tekerleği gibi döne döne yürürler* (goriller mi?)... *Cezire var ki onbin er içinde bir avret bulunmaz. Erdüğü avreti tutarlar...Nikâh nedür bilmezler. Cezire vardur, ölülerin kanaraya (kesimlik hayvanların satıldığı yer) iletüb satarlar."* (vrk 49/b)

Fotoğraf: Fatih M.Öztan/İMBA

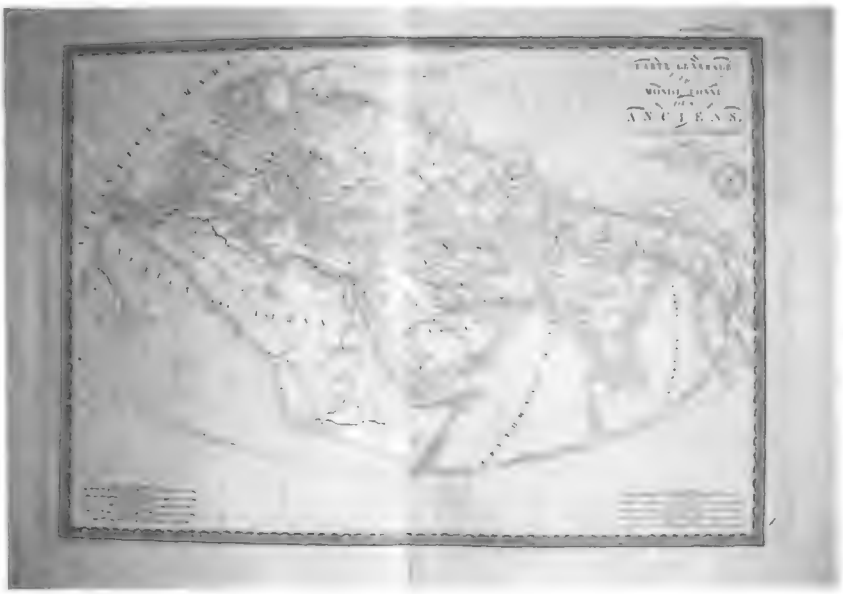

15. Yüzyılda dünya böyle biliniyordu. (Atlas-Classique de Geographi) (Harita fotoğrafları, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kitaplığı'ndaki eserlerden alınmıştır.)

Bîcan Efendi, daha birçok adaları anlattıktan sonra dünyanın bilinmez köşelerine ilişkin bu bilgilerin, tüm bu yerleri gezip gören İskender'den rivayet edildiğini de vurguluyor. (vrk 50/a)

Ahmed Bîcan efendi'nin, ilk Osmanlı kamusu (ansiklopedisi) diyebileceğimiz Dürr-ü Meknun'u, hangi Doğu ve Batı kaynaklarını tarayarak şifahî bilgileri derleyerek hazırladığını kestirmemiz zor. Yalnız yaşadığı dönemin ve bölgenin ona, Doğu-Batı kültür ve coğrafya köprülerinde, Milâddan önceki yüzyılların bilginlerinden filozoflarından da çağdaşı Müslüman yorumculardan da yararlanma olanağı sağladığını söyleyebiliriz. Baştan sona dikkatle okuduğumuz Dürr-ü Meknun'da, saçma sapanlıkla nitelendirileceklerin, doğruların ve 15. yüzyıla göre çok ileri düzeyde düşüncelere ve bilgilere dayananların yanında çok az yer tuttuğunu belirtmeliyiz.

İkinci bir yazı ile de kitabın kalan bölümlerinden alıntılarla kentleri, tapınakları vb. tanıtacağız.

[1] Yazıcıoğlu Ahmed, 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış âlim ve mutasavvıftır. Muahammediye yazarı Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin kardeşidir. Babaları kâtiplik ettiğinden "yazıcızâde" lâkabını almışlardır. Ahmed Efendi Bayramiye tarikatına girip çile doldurduğundan bir deri bir kemik kalmış bu yüzden de ona "bî-can" (cansız) lâkabı takılmıştır. Gelibolu'da yaşamış, orada ölmüştür. Doğum ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte 1455'e doğru öldüğü sanılmaktadır. Kardeşi Mehmed Efendi'nin yazdığı Arapça bir eseri Envârü'l-Aşıkîn adıyla Türkçeye çevirmiştir. Ahmediye adlı ünlü manzum eserin de kendisince yazıldığı sanılırsa da bunun yazarı Ahmed Mürşid Efendi'dir. Ahmed Bîcan, Kazvinî'nin eserini kaynak alarak A'caibü'l-Mahlûkat adlı, yaradılışı ve doğayı anlatan bir kitapçık daha yazmıştır. Fakat onun asıl önemli eseri özgün nitelikteki Dürr-ü Meknun'dur. Kişisel tesbitlerini, görüşlerini di içeren bu eser, onun, kozmografyaya, yaratılışın akıl almaz yönlerine duyduğu ilgiyle ömrünün son yıllarındaki çalışmalarının ürünüdür.

Burada vurgulayalım: Batı'da baskıcı kilisenin Bruno'yu yaktırdıktan sonra bile bilimi dizginleyememesi; Kopernik, Kepler ve Galileo'nun bilim devrimine öncülüklerinin önlenememesi yeni bir çağı açarken, Osmanlı ülkelerinde medreseler her türlü eleştirel bilimlere kapatılmıştı. Bu süreçte Ahmed Bîcan Efendi'nin de eseri Dürr-ü Meknun'un da gözden düştüğü muhakkaktır. Diyebiliriz ki yazar,

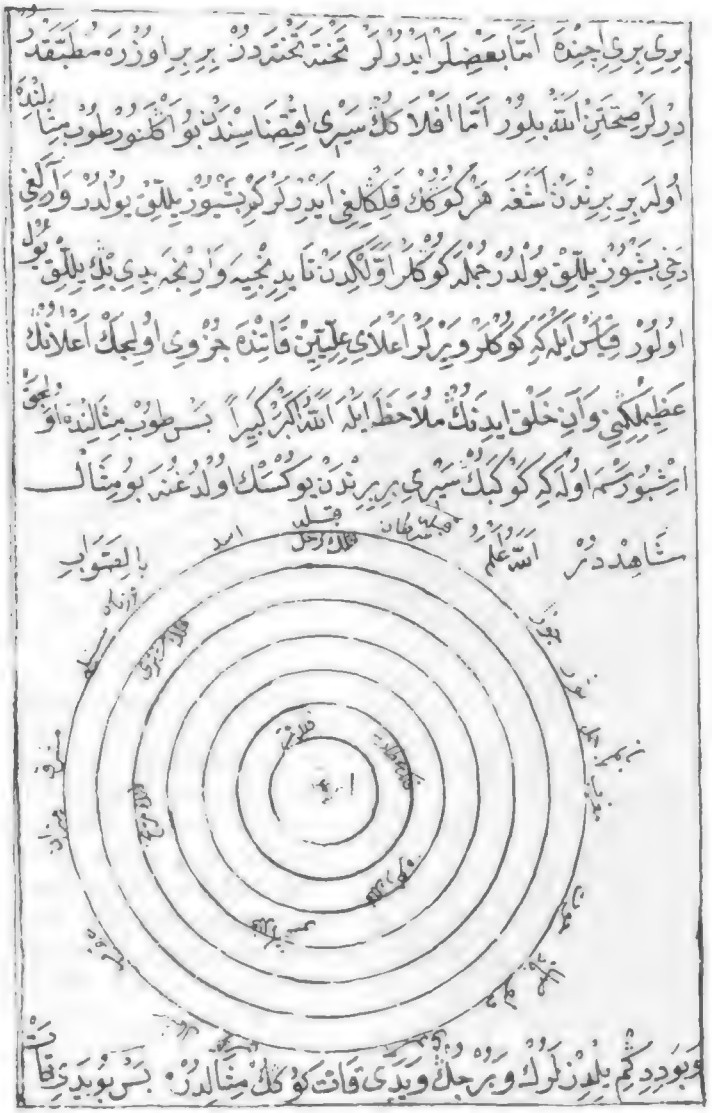

Dürr-ü Meknûn'daki uzay şeması. Merkeze Arz konmuş. İçten dışa dooğru yedi felek sırasıyla: Kamer, Utarit, Zühre, Şems, Mirrih, Müşteri, Zühâl. En dışta da burçlar ve yönler gösterilmiş. Bican efendi şöyle diyor: "Feleklerin seyrinden göklerin top gibi olduğu anlaşılır. Her gök'ün kalınlığı beşyüz yıllık yoldur. Aralığı da beşyüz yıllık yoldur..."

dinler tarihi ve dinsel ağırlıklı Envarü'l-Aşıkın adlı öteki eseri sâyesinde yobazların hışmından kurtulmuştur.

("dürr" adlı yazma birçok eser vardır: Dürrü'l-Esrar, Dürrü'l-Afka, Dürrü'l-Â'lâ, Dürrü'l-Ferîd, Dürr-i Güzîde, Dürrü'l-Hükkâm Dürrü'l-Kûnuz vb. Bunların her birinin alanları, konuları başka başkadır. Ayrıca, Dürr-i Meknun adıyla yazılan, Abdurrahman bin Muhammed Aydî'nin, Derviş Mehmed bin Ahmed el-Ankaravî'nin, Hüseyin bin Ahmed Şirazî'nin, Şihabüddin Ahmed bin Muhammed Hamavî'nin, Aydemir bin Ali el-Celdekî'nin eserleri bulunmaktadır. Bu sayılanların yazma müshaları Süleymaniye Kütüphanesinde mevcuttur)

[2] A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim Remzi Kitapevi İst. 1982 (4.baskı) sayfa 29. F. Taeschner'in "Osmanlılarda Coğrafya" makalesi Türkiyat Mecmuası 2. cilt sayfa 271 vd. yayınlanmıştır.

[3] Kitaplığımızdaki, okunaklı bir nesih yazısı ile son yaprağı kopmuş temiz ve eski bir nüshadır. Gaziantep'te bulup aldığımız bu nüshanın en azından 300 yıllık serüveninde, okumaktan çok ellenmekten ve bakımsızlıktan tahrip olduğu anlaşılıyor. Islanmış, kurumuş, kavrulmuş, deri cildi küçülmüş, kirli parmaklarla karıştırılmış... Ama asırlardır sâdece bir yaprak fire vermiş. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Serez, İzmir, Pertevniyal, Saliha Hatun, Hacı Mahmud Efendi, Fatih, Osman H. Öztürkler koleksiyonlarında Topkapı Sarayı Kitaplığı'nda ise Türkçe Yazmalar arasında H. 427, K. 916, R-1656, H-426 numaralı Dürr-ü Meknun nüshaları vardır. Bunların en eskisi Hicri 1007 (Milâdî 1598) tarihlidir.

F. Taescher, Leipzig Üniversitesinde, Berlin, Viyana Dresden, Paris kitaplıklarında da eserin yazma nüshaları bulunduğunu haber veriyor.

[4] Kozmogoni (Evren-doğum) ile Pythagoras'dan (İÖ 580-500) başlayarak ciddi biçimde ilgilenenler çok. Evrenin dört temel öğeden (toprak, su, hava, ateş) ve küresel yapıda bir başlangıcı olduğunu da, ilkin Pythagoras ileri sürmüş. Hipparkhos (İÖ. 160-127), Ptolemaios (İS 2. yüzyıl) evrenin başlangıç gizemiyle uğraşmışlar. Kopernik (1473-1543) "gün merkezli evren modeli" üzerinde durmuş. Laplace'ın 1796'da yayınlanan Exposition du Systeme du Monde (Dünya Sisteminin Açıklanması) adlı eseri ile başlangıçta güneşin, gezegenlerin bir bulutsu (nebula) olduğu giderek büzüldüğü, hızla dönmeye başladığı merkez kaç gücüyle de parçalanıp gezegenlere ayrıldığı tezi ortaya atılmış. Georges Lemaire 1927'de genişleyen evren modeli ile gök cisimlerinin birbirinden uzaklaştığını, genişleme hızının kütle çekimi kuvvetinin etkisiyle azaldığını, evrenin bir oluşum başlangıcı olduğunu ileri sürmüş. Bu izaha göre evren, sıcaklığı 10^{16}K olan yüksek proton, nötron, elektron, pozitron ve nötrino gibi parçacıklardan oluşmuş sonsuz yoğun bir ortamdı (Yani Bican Efendi'nin "ulu taş cevheri!") Bu ortama enerji egemendi. Patlamadan 100 saniye sonra sıcaklık 10^{9}K'ye düştü... "Big-bang" (Büyük patlama) 10 milyar yıl önce gerçekleşti. Bundan sonra da evrenin genişlemesi başladı. Bu tez, 1920'lerde ortaya atılmıştır. Daha geniş bilgi için AnaBritannica V. sayfa 205, VIII. sayfa 391 ve XIII. sayfa 569'a bakılabilir)

[5] İÖ.6. Yüzyılda İyonyalı filozoflar tüm nesnelerin sudan ya da denizden kaynaklandığını savunuyorlardı. Thales'i izleyen Anaximander'e göre varlıkların hepsi değişik formlar alan bir ilk tözden kaynaklanmıştı. Ama bu tür düşünceler Hıristıyan Avrupa'da 18. yüzyıla kadar yasak altında tutuldu. Oysa Doğu'da gerek, Antik çağ bilgilerinin, bir yasaklamaya uğramaması gerekse Kur'an-ı Kerim'deki uzayla, evrenle yıldızlarla ilgili müteaddit âyetlerin yorumları sonucu, Müslüman aydınlar, bilim adamları görüşlerini açıklayabilmekteydiler.

[6] Yüzmilyonlarca yıllık yaratılış ve oluş, Hıristiyan teologlarca topu topu 6 bin yıla sığdırılmıştır. Bunun içinde, Adem'le Havvâ'nın cennetteki yaşamları, dünyaya gönderilişleri, Adem'in günahı yüzünden hayvanların birbirlerine düşman kesilmeleri, toprağın lânetlenmesi, Nuh Tufanı, insanlığın bununla son bir kez daha terbiye edilmek istenmesi... de vardır. Hıristiyan dindarların tüm bu konularda ve ayrıntılarındaki tartışmaları 19. yüzyılın eşiğine kadar sürmüştür. Örneğin salt Nuh'un gemisine alınan yaratıkların cinsleri, tufandan sonra çoğalma ve yaşama görüşleri öylesine sorunlar ortaya çıkarmıştır ki (sonradan keşfedilen kıtalara, tufandan kurtulan yaratıkların nasıl gitmiş olabileceği gibi..) çözüm bulmak yerine sorunlar artmış durmuştur. Bunlardan, "doğmadıklarına göre Âdem'le Havva'nın göbekleri var mıydı, yokmuydu?" tartışması, bizim medreselerimizde yüzyıllar boyunca gündemde kalmıştır.

[7] İzostasi: "Yerkabuğu manto üzerinde aysberg gibi yüzmektedir. Bir tarafa bir kuvvet uygulandığında, uygulanan güç kadar diğer taraf yükselir. Bu durum Dördüncü Zamanda büyük değişikliklerin nedeni oldu. Büyük bölümü buzullarla kaplı olan Avrupa'da, bu buzulların erimesi sonucu İskandinav yarımadası yükseldi. Bu yükseliş günümüzde bile sürmektedir." (Bize bu bilgiyi veren Coğrafya öğretmeni sayın Fevzı Yörük'e teşekkür ederiz)

[8] B.Russell, (Çev. Hilmi Yavuz) *Bilim ve Dın* (Varlık Yayını, 1972), sayfa: 53

[9] a.g.e. sayfa 56

İsmet Paşa'nın Sakarya Madalyasının Öbür Yüzü

Altın İmtiyaz Madalyası'nın arka yüzünde, kabartma olarak "**Devlet-i Aliyye-i Osmaniye uğrunda fevkalâde sadakat ve şecaat ibraz edenlere mahsus madalyadır**" yazılmış ve 1300 tarihi konulmuştur. Gerçekten Altın İmtiyaz Madalyası, 1300/1884 yılında II. Abdülhamit tarafından ihdas edilmiştir. Bu nedenle, madalyanın ön yüzünde, Osmanlı devlet arması ve II. Abdülhamid'in tuğrası ile bu padişahın El Gazi unvanı bulunmaktadır.

36, 088 gram olan Altın İmtiyaz Madalyası, 3.5 cm. eninde yeşil-kırmızı bir şeride bağlıdır. Şeridin üstündeki çapraz çift kılıç ise, madalyanın bir muharebeye ilişkin olduğunu gösterir.

Geçen sayımızın kapağında bir montaj hatası sonucu, resmi baş aşağı basılan madalya İsmet Paşa'nın o sayımızın içinde yayımladığımız Franklin-Bouilon'la birlikte çekilmiş fotoğrafında, sol göğsünde takılıdır.

M.T.

Kırım Harbi Esnasında

Osmanlı Hastaneleri ve Dünya Hastaneciliğine Etkileri

ARSLAN TERZİOĞLU

19. yüzyılın başında Avrupa'da başlıyan tıp ve hastanecilik alanındaki başdöndürücü gelişmelere ayak uydurmak için Osmanlı İmparatorluğu'nda da bir sürü reformlar tatbikat sahasına konulmuştu. Bu reformların önce orduda ve bilhassa bahriyede başladığı görülür.[1] Nizam-i Cedid'in tesis edilmesiyle Orduda başlayan batılılaşmadan sonra donanmayı modernleştirmek için Sultan III. Selim zamanında çıkarılan "Bahriye Kanunnamesi" gereği 18 Zilkade 1219 (18 Şubat 1805) tarihinde verilen bir takrirle İstanbul'da Haliç'te Tersane-i Âmire'de hekim ve cerrah yetiştirilmek üzere modern bir tıbbiye kurulması öngörülmüş ve ilk olarak onun Spitalya denilen klinik niteliğindeki hastanesi ve sonra 17 Şevval 1220 (9 Ocak 1806)'da da Tıbhane ve Tabibhane denilen askeri tıp fakültesi niteliğindeki kısmının açıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.[2]

25 Mayıs 1807'de III. Selim'in tahttan indirilmesine sebep olan Kabakçı Vak'ası ve onu takip eden 14/15 Kasım 1808'deki "Âlemdar Mustafa Paşa Vak'ası" sonucu bu tabibhane ve yanındaki Spitalya'nın faaliyetlerinin aksadığı binalarının Temmuz 1822 (Zilkade 1237)'de tamamen yandığı bilinmektedir.[3] Sultan II. Mahmud 1827'de yine Haliç'te Sakızağacı semtinde yeni bir deniz hastanesi tesis etmişti.[4] Ama bu hastane sahilden uzakta olduğundan Tersane-i Âmire'deki kışlada Bahriye Subayları ve askerleri için Haliç'te Aynalı Kavak Sarayı'nın yanında Aynalı Kavak Deniz hastanesi açılmıştı.[5] Kırım Harbinden biraz önce 1850'de Sakızağacı ve Aynalı Kavak hastaneleri, şimdiki İstanbul Deniz Hastanesi'nin bulunduğu Kuleli binaya taşınarak 600 yataklı Kasımpaşa Merkez Deniz hastanesi tesis edilmişti.[6]

Osmanlı hükümetinin arzusu üzerine, Türk hastanelerinin modernleştirilmesi ve yeniden organize edilmesi için 1842'de Viyana'dan Dr. Lorenz Rigler ve Dr. Eder, İstanbul'a getirilmişti. Lorenz Rigler 14 Ekim 1842'de İstanbul'a gelir gelmez, 1823'te Sultan II. Mahmud tarafından İstanbul'da tesis edilen 600 yataklı Maltepe Askerî Hastanesi'nin idaresini üzerine almış ve bu hastaneyi Viyana'da tahsil ettiği Joseph-Askeri Tıp Akademisi hastanesi tarzında yeniden organize etmekle kalmayıp Türk hükümeti tarafından 1843'den 1846 yılına kadar inşa ettirilen 6 yeni askeri hastanenin planlanması ve organizasyonunda büyük rol oynamıştı.[7] Dr. Lorenz Rigler'in 1852'de Viyana'da yayınlanan "Die Türkei und deren Bewohner" isimli kitabında İstanbul'da yeni 10 Türk hastanesi bulunduğunu, bunlardan Gureba hastanesinin sivil 8'inin askeri 1 tanesinin Kasımpaşa'daki Bahriye'ye ait Merkez Deniz Hastanesi olduğunu belirttikten sonra 1 tane daha Deniz hastanesinin eskisinin modelinde inşa edileceğini belirtmektedir.[8] Böylece Kırım Harbi'nden önce Viyanalı Dr.Rigler tarafından reorganize edilmiş en az 10 hastanenin toplam 4550 yatakla işletmede oldu-

Kırım Harbi esnasında Üsküdar'da Selimiye Kışlası ve civarında yaralılar için tesis edilen hastane.

ğu anlaşılmaktadır.[9] Osmanlı İmparatorluğu'nda tıp ve hastanecilik alanında batılılaşmanın bahriyenin öncülüğünde iyice yerleşip geliştiği bir dönemde Kırım Harbi'nin patlak vermesi ile bu gelişme yeni bir hız kazandığı gibi Fransız ve İngilizlerin cephede yaralanan ve bilhassa kolera, tifüs skorbüt salgını nedeniyle hastalanan askerleri için Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde Çanakkale'de Renköyü, Nagara'dan, Gelibolu, Varna'ya Kırım ve İstanbul'a kadar tesis ettikleri hastanelerle, deniz tababeti ve hastaneciliğine yeni boyutlar kazandırılmış, burada gelişen, barakalardan oluşan pavillon sistemi hastaneler, gerek Avrupa gerekse güney-kuzey savaşı esnasında USA'da pavillon sistemi hastanelerin doğmasında büyük rol oynamıştır. Ama şimdiye kadar bu konu üzerinde yeteri kadar durulmamıştır. Yalnızca İngilizlerin Çanakkale'de Renköyü'nde tesis ettikleri pavillon hastanenin Almanya'daki hastane yapılarına, bilhassa Berlin'de Charité'de 1866-67 yıllarında inşa edilen cerrahi bölümüne ait Hastabarakalarında (Krankenbaracke) ve 1869-1871 yıllarında Barackenhospital olarak inşa edilen Leipzig yeni şehir hastanesindeki tesislerine Prof.Dr. A.H.Murken tarafından 1982 Ekim ayında İstanbul'da yapılan İstanbul Hastanelerine dair simpozyumda değinilmişti.[10] 1986 yılında Düsseldorf'taki XXX. Milletlerarası Tıp Tarihi Kongresi'nde Osmanlı Deniz Hastaneleri üzerine verdiğim bildiride ben de bu konunun önemini vurgulamıştım.[11] Şimdi bu bildirimizde yeni kaynakların ışığında Kırım Harbi esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda ve bilhassa İstanbul'daki bu hastanelerin Avrupa ve USA'da pavillon sistemi hastanelerin tesisindeki etkilerini belirterek bu dönemin hastane tarihinde bir dönüm noktası teşkil ettiğini ortaya koymaya çalışacağız. Önce bu dönemi ana hatları ile inceleyelim. 4 Temmuz 1853'te Rus ordusunun Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki Eyaletleri'nden Romanya'yı istilaya başlaması Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehdit edici bir durum arzettiğinden, Fransa ve İngiltere'de bu bütünlüğün korunması Avrupa dengesinin devamına bağlı olduğu inancı esasen mevcut olduğundan, doğudaki siyasi ve ticari çıkarlarının bozulmasını korumak da esas düşüncelerini teşkil ettiğinden, Fransa ve İngiltere Beşike'de demirli donanmalarını Marmara'ya sokmuşlar ve İstanbul limanına ulaştırmışlardı. Sadrazam Büyük Reşit Paşa politik görüşümüzü İngiltere, Fransa ve Sardunya devletlerine anlatarak onların desteğini sağlamış Fransa ve İngiltere Donanmalarının Marmara'ya girmesine izin verilmesinin ertesi günü 23 Ekim 1853'te Osmanlı Devleti tarafından Rusya'ya savaş ilân edilmişti.[12] Diplomatik yolla Ruslarla anlaşma sağlanamayınca 12 Mart 1854'de İngiltere ve Fransa müttefik olarak Osmanlı Devleti yanında Rusya'ya karşı harbe karar verdiler. 1854 Mayıs ayında Fransız ve İngiliz orduları Çanakkale ve Gelibolu üzerinden Varna'ya harekete başladı. Bu sırada Gelibolu yakınında 300 yataklı barakalardan oluşan bir

İstanbul'da Selimiye Kışlası ve civarındaki barakalarda Kırım Harbi'nde yaralanan Türk ve İngiliz askerlerinin tedavisi.

Florence Nightingale (1820-1910) Kırım Harbi esnasında, Kırım'da Balaklava'da tesis edilen askeri hastanedeki yaralılara bakarken. (1855 yılına ait bu resim F.Almanya'da özel bir koleksiyonda bulunmaktadır.)

askeri hastane tesis edildi.[13] Fransız birliklerinde "Medécin inspecteur-direkteur de service de Santé" ünvanı ile görev yapan Michel Levy'nin raporlarına göre Varna'da Ordu'da Marsilya'dan getirilen kolera salgını 28 Haziran 1854'de yayıldığında Varna'daki iki askeri hastane dışında çadırlarda tesis edilen 3 hastane de kifayet etmeyince Varna sahilinde bekleyen donanmaya ait 3 gemiden 2'si yüzer hastane olarak kullanıldı.[14] Nihayet 9 Ekim 1854'te Kırım'da Sivastopol'un İngiliz ve Fransız kuvvetleri ve donanması tarafından kuşatılması ile 1856'ya kadar sürecek olan Kırım Harbi başlamış oldu. 1855 yılı Mayıs ortalarında 17.000 kişilik Sardunya birliklerinin Kırım'a gelmesi ve bilâhare Ömer Paşa komutasındaki 35.000 kişilik Türk ordusu ile Kırım'da 309.268 kişilik Fransız, 97.864 kişilik İngiliz ordularıyla Ruslara karşı savaşan Müttefik kuvvetler 453.132'ye ulaşmıştı. Kırım'da Fransızların taşocağı (Steinbruch) ve Çankulesi (Glockentrum) denilen bölgelerde hastaneleri,[15] İngilizlerin Balaklava'da dört tane hastaneleri,[16] Türklerin de Kaniesch'te 1 hastaneleri varsa da[17] bunlar kâfi gelmediğinden çok sayıda yaralıların İstanbul'da, Çanakkale'de Renköyü ve İzmir'deki hastanelere gemilerle taşınmak mecburiyeti doğdu. 1852 Eylül'ünden 1856 Haziran'a kadar 114.668 hasta ve yaralı Fransız askerinin İstanbul'daki hastanelere oradan da 39.000 kadar yaralı ve hasta Fransız askerinin Toulon ve Marsilya'ya gemilerle taşındığı biliniyor.[18] Kırım'dan İstanbul'da, Çanakkale'de Renköyü'ndeki ve Abydos'taki hastanelere taşınan İngiliz hastalarının sayısı ise 33.086 olup, bunlardan 1311'i yolda ölmüştü.[19] Hasta taşınmasında Fransız ve İngiliz gemilerinin yanısıra Kırım'da Kamiesch'e yük getiren Amerikan ticaret gemileri kullanıldı.[20]

Kırım Harbi esnasında İstanbul'da Pera'daki bir Asker Hastanesi'nde yaralıların tedavisi. Daha tamamlanmamış bir Askeri Akademi binasında tesis edilen bu hastanede Fransız St. Benoit rahibeleri hastabakımı işlerini üstlenmişlerdi (Kaynak: The Illustrated London News *dergisi 30.9.1854 tarihli nüshası).*

Kırım'da Kamiesch'te cerrahi veya tıbbî müdahale yapıldıktan sonra askeri hekimin kontrolü ve gemiyle transportuna izin verilen hastalar askeri ve daha çok ticarî gemilere yerleştirildikten sonra çoğu kez sivil hekimlerin nezaretinde İstanbul'a ve oradan da Çanakkale ve İzmir'e taşınıyordu.[21] Sardunya ordusundaki yaralı ve hastalar da İstanbul'da Yeniköy'de Sardunyalılar için bir villadan tahvil edilen hastaneye gemilerle taşınıyordu.[22] Böylece sadece İstanbul, Çanakkale, İzmir'deki bütün hastaneler değil, hasta taşıyan gemiler de birer deniz hastanesi niteliğinde idiler denilebilir. İki yılı aşan Kırım Harbi esnasında Fransız ordusunda 85.375 kişinin, İngiliz ordusunda 19.427 kişinin hastanelerde ölmesi,[23] gerek Kırım, gerekse yaralıların tedavisinden merkez olarak seçilen İstanbul'daki hastanelerle, Çanakkale'de Renköyü Abydos ve İzmir'deki İngiliz Baraka hastanelerine ne kadar büyük iş düş-

tüğünü gösterir. Kırım Harbinde çıkan tifüs, kolera, humma, skorbüt salgınları, cephedeki yaralılardan on misli daha fazla hastalık ve ölümlere sebeb olduğundan Kırım'dakiler dışında Fransızların İstanbul'da 13 hastaneden başka Varna'da, Gelibolu'da, Çanakkale'de, Nagara'da, Edirne'de de hastanelere ihtiyaçları olmuştu. Bunlara İstanbul'daki Tarabya'da Deniz Hastanesi ile Kasımpaşa Merkez Deniz Hastanesi eklenince toplam 19.600 hasta yatağına erişildiği görülür.[24]

Fransa'nın Kırım'daki ordusu askeri başhekimi (Le medécin en chef de l'armée) Dr. Scrive'e göre Kırım Harbi sonlarına doğru Kırım'dan gönderilen hasta ve yaralı Fransız askerlerin yatırıldığı hastaneler ve yatak sayısı şöyle olup, buna göre toplam yatak sayısı 11.400 idi.[25]

Beyoğlu Hastaneleri	1500-2000	yatak
Dolmabahçe Hastaneleri	600	yatak
Davut Paşa Hastaneleri	1200	yatak
Gülhane Hastaneleri	1400	yatak
Ramiz Çiflik Hastaneleri	1200	yatak
Talimgâh Hastaneleri	600	yatak
Harbiye Mektebi Hastanesi	1100	yatak
(Yangınla 500 yatağa inmiştir.)		
Maltepe Hastaneleri	400	yatak
Maslak Hastaneleri	500	yatak
Kanlıca Hastaneleri	250	yatak
Rus Sefareti Hastaneleri	200	yatak
Varna Hastaneleri	500	yatak
Nagara Hastaneleri	500	yatak
Gelibolu Hastaneleri	500	yatak

Bu hastanelerdeki durum hakkında Dr.Scrive şu gerçekçi görüşü belirtmektedir:

"Bu sağlık müesseselerinin pek çoğunda sağlık şartları iyi değildi ve bu kuruluşlar, harbin getirdiği zor şartlar sebebi ile lüzumundan fazla doldurulmuş, kalabalık bir durumda idi. Bu durumun bir neticesi olarak da bu hastanelerde, hijyen şartlarının eksikliğinden salgın hastalıklar da zuhur ediyordu.

Maamafih, birçok raporlara göre, tahliye hastanelerimizde, yine de iyi şartlar altında, hastaneye yatırılmış pek çok hasta hakkında bilgi de edinmiş olmaktayız. Gerek, materyal ve gerekse idari işlem ve servis bakımından tatminkâr sonuçlar elde edilmiştir. Hatta, tifüs salgınının en şiddetli olduğu sırada, General Espinasse'in bildirdiği Sultan Abdülmecid tarafından istenilen rapora göre, İstanbul hastanelerinin her bakımdan Fransız hastaneleri ile rekabet edecek dereceye gelmiş olduğuna işaret edilmektedir."[26]

Kırım Harbi esnasında büyük sayıda ölüme sebep olan salgınlardan biri de skorbüt hastalığı idi. Fransızların gerek skorbüt hastası olan askerlerinin tedavisinde Türkler kadar başarılı olamadıklarını, gerekse tifüslü ve diğer hastaları Florence Nightingale'in İngilizlerin İstanbul'da Üsküdar'daki Baraka hastanelerinde tecrit ederek ayrı ayrı yatırmadıkları için İngilizler kadar başarılı olmadıklarından onlara oranla çok fazla askerin ölmesine sebep olduklarını, İstanbul'daki Fransız elçisi M.Thouvenel'in yeğeni bayan La Baronne Durand de Fontmagne, o zamanın görgü tanığı olarak, "Un Se'jour l'Ambassade de France Constantinople" adını taşıyan 1902'de Paris'te neşredilen ve şimdiye kadar bilimsel olarak değerlendirilmemiş olan anılarında şöyle dile getirmektedir:

"Skorbüt hastalığı askerler arasında büyük tahribat yapıyordu. Kırım Savaşı boyunca Osmanlılar her ay yüzlerce Skorbütlü hastayı Varna'ya gönderiyorlardı. Taze meyvanın bol olduğu bu şehirde, hastalar çabuk toparlanıyordu. Bizim askerlerimizin de tabiatın sunduğu bu dermandan deva bulmalarını istiyorduk. Bunun için adalardan birinde oturma izni alarak hasta askerlerimizi oraya götürmemiz gerekiyordu. M.Touvenel Ajaccio'yu hastalara en uygun adayı bulup belirlemek için yola çıkardı. Mitilen'in aranılan şartlara en uygun olduğu haberi geldi. Sultan Abdülmecid gereken izni bekletmeden verdi. Her şey hazırdı. Yalnızca hasta ya da nekahat devrinde bulunan askerlerimizi adaya taşımak kalmıştı. Ama ne yazık ki, Fransız idaresinin ağır işleyen çarkını unutmuştuk. Gecikmeler sonradan ortaya çıkan güçlükler, daha sonra da barışın imzalanması, Mitilen adasında belki de binlerce hayatı kurtaracak olan bir hastane ile dinlenme yerinin kurulabilmesine engel oldu. ... Tifüs ise Doğu'daki ordunun üstüne çöken en tehlikeli salgın oldu. Maslak'da (Moslack) ve Sivastopol'daki ölü sayısı endişe vericiydi. 1855 Şubat'ında Kırım'da 19.648 tifüs vakası görülmüş, bunların 2.400'ü ölmüş, 8.738'i İstanbul'daki hastanelere gönderilmişti. Yalnızca İstanbul'da ölen 50 bin Fransız, ondört mezarlığa gömüldü.

"Bizde Türklerde, İngilizlerde ve Ruslarda olduğu gibi her şey yalnızca askerî levâzıma bağlı olmasaydı, bu kadar çok kayıp vermezdik. İki sistemin farklılığı bu olayla apaçık ortaya çıktı. Bizim aldığımız netice tek kelimeyle felâketti. Bunun yanında, Florence Nightingale'e, hastaları hastalıklarına göre ayrı koğuşlarda yatırma fikrini, bir Fransız doktorunun, Dr. Scrive'in verdiğini düşünmek insanı gerçekten isyan ettiriyordu. İngilizler bu sâyede pek çok yaralı askerin tifüsten kurtulmasını sağlamış, ölü sayısı dörtte üç nispetinde azalmıştı. bizim hastalarımıza hemşirelik eden rahibeler de bu ayrımın yapılmasını istemişlerdi ama, onları da dinleyen

olmamıştı.

Beyoğlunda sık sık karşılaşıp görüştüğümüz Fransız Deniz Yolları Müdürü M.Girette, hasta askerlerin bulundukları yerde tedavi altına alınmak yerine, Fransa'ya gönderilmelerinin çok büyük bir yanlışlık olduğunu söylüyordu. Bunlardan ancak altıbininin sağ, ama ağır hasta olarak anavatana varabildiğinden bahsetmişti. Deniz, kimbilir kaç tanesi için mezar olmuştu...

Çok bulaşıcı olan tifüs, gemiciler arasında da yayılarak Marsilya'ya kadar uzanıyordu. Hastaların gemilerle taşınması yüzünden, Marsilya-Sivastopol yolculuğu bir süre için kesilecekti. Ayrıca gemide çalışan personelin büyük bir kısmı hastalığa yakalanıp ölmüşlerdi. Müdür de bunların yerine koyacak adam bulmakta güçlük çekiyordu.

Askerî doktorlarımız geceyi gündüze katarak çalışıyorlar, hastaları biran yalnız bırakmıyorlardı.Cesaretle savaştıkları tifüs aralarından kırkaltı tanesini alıp götürdü. İngiltere, askerleri için 448 doktor göndermişti. Bunların hiçbiri de ölmedi.Bizim 450 doktorumuzun 82'si hastalığa yakalanıp hayatlarını kaybettiler."[27]

Fransız ordusunda Louis Bauden ve Michael Levy'den sonra Ordu başhekimi olan Dr.G.Scrive'in 1857'de Paris'te yayınlanan "Relation Medico-chirurgicale de la Campagne d'Orient du 31 Mars 1854 Occupation de Gallipoli, an 6 Juillet 1856 de la Crimée" isimli eserinde, o zaman Skorbüt hastalığına karşı alınması gereken önlemler arasında birliklere Chollet usulünde konserve edilmiş sebzelerin mümkün olduğu kadar çok dağıtılması ve Kırım'da pek bol yetişen hindibanın askerlerce toplanıp, salata yapılarak yenmesini emir olarak çıkardığını yazmasına rağmen[28] Fransız birliklerinde skorbütlü hastaları Türkler gibi Varna'da taze meyvaların yenilmesi suretiyle tedavi edemediklerinden La Baronne de Fontmagne'nin bahsetmesi çok enteresandır.

La Baronne de Fontmagne'nin Florence Nightingale'e hastaları hastalıklarına göre ayrı koğuşlarda yatırma fikrinin Kırım'daki Fransız ordusu başhekimi Dr.Scrive tarafından verilmesine rağmen, bunun Fransızlar tarafından kullanılmaması ve bu yüzden Fransızların dörtte üç nisbetinde daha fazla hasta Fransız askerin ölümüne sebep olmaları hususu üzerinde ise burada bilhassa durmak gerekir.

Kırım Harbi esnasında İngilizlere İstanbul'da Üsküdar'da Selimiye Kışlası ve civarında 1.800 yataklı barakalardan oluşan Barrack Hospital, General Hospital ve Üsküdar'da eski Sultan Sarayı ile yanındaki binalarda, tesis edilen Palace Hospital ve Stable Hospital'den başka boğazda Kulelideki hastane ile Tarabya'da Sultan köşkünden tahvil edilen ve yabancı literatürde Royal Naval and Marine Hospital adıyla anılan deniz hastanesi tahsis edilmişti.[29]

Bunlara ilave olarak Bombay adlı İngiliz gemisi ile Menduhiye isimli eski bir Osmanlı gemisi hastane gemisi olarak (Lazarettschiff) İngilizlere tahsis edilmişti.[30] Mesudiye ve Suriye isimli gemiler de Türk yaralılara tahsis edilmişti.[30a] Üsküdar'daki dört kuleli büyük Selimiye kışlasında tesis edilen Barrack Hospital'deki hijyenik durum hastanecilik bakımından mahzurlu bir durum arzedince İngiliz Harbiye Nezaretince bu durumu düzeltmek üzere Florence Nightingale (1820-1910) İstanbul'a gönderildi. 4 Kasım 1854'de İstanbul'a gelen Florence Nightingale bu hastaneyi yeniden organize etti.[31] Çeşitli hastaları birbirinden ayrı barakalardaki hasta koğuşlarına tecrit etme fikrini La Baronne de Fontmagne'e göre Florence Nightingale o sırada, Fransız ordusu başhekimi olan Dr.Scrive'den almıştı.[32] Florence Nightingale Kırım'a İngilizlerin Balaklava hastanesi ile İstanbul'daki Üsküdar'daki hastanedeki bu yeni düzenlemeleri raporlar halinde İngiltere Harbiye Nezaretine gönderdiğinde, Harbiye Bakanı Sidney Herbert (1810-1861) ile çok iyi ilişkiler içinde bulunduğundan büyük bir destek gördü. Florence Nihtingale'in Kırım ve Üsküdar'daki hastanelerde edindiği tecrübelere dayanarak hastanelerin reformasyonu için yaptığı teklifler hastaneciliğin Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletlerinde gelişmesini oldukça etkiledi.-Florence Nihtingale'in 1858'de yazdığı ve 1864'te Almancaya da çevrilen "Notes in matters affecting the health efficiency and hospital administrati-

Üsküdar'da Selimiye Kışlası civarında tesis edilen askeri hastanede yaralı İngiliz askerleriyle İstanbul'a 1854 Kasım'ında gelir gelmez ilgilenen Florence Nightingale (Kaynak: The Illustrated London News *dergisinin 24.2.1855 tarihli nüshası).*

on of the British army chiefly on the experience of the last war",[33] isimli Üsküdar'daki İngiliz hastanelerinin planlarını da havi,[34] eserinde Kırım Harbi esnasında Balaklava ve İstanbul'da Üsküdar'daki tecrübelere dayanarak geliştirdiği "The Nightingale ward" adı altında pavillon sistemi hastane planı İngiltere'de Woolwich'teki Herbert Hospital (1859-1864) ile Londra'daki St.Thomas Hospital'in hatta New York'ta 1893'te inşa edilen Bellevue Hospital'in planına örnek alındı.[35]

Kırım Harbi esnasında İstanbul'da tesis edilen hastanelerin Fransa'da da Pavillon sistemi hastanelerin gelişmesine tesirleri olmuştur. Paris'te "Académie Impériale de medicine"nin 15 Ekim 1861'den 30 Nisan 1862'ye kadar süren "Salubrite des hôpitaux de Paris" konusundaki 18 oturumda devam eden münakaşalarda Kırım Harbi esnasında oradaki Fransız ordusunda Dr. Bauden ve Dr. Scrive'den önce başhekim olan Dr. Levy, İstanbul'da Beyoğlu'nda havadar bir yerde eski Rus elçilik binasından tahvil edilen 400 yataklı hastane ile boğazda bir villadan tahvil edilen Kanlıca Hastanesi'nde temiz havadan dolayı ölüm oranlarının az olduğu onun için büyük hastanelerin küçük pavillonlardan oluşan Pavillon sisteminde inşa edilmesi gerektiği tezini savunmuştu.[36]

İngilizlerin, İzmir'de Osmanlı Devletinin hastane için verdikleri bina etrafına inşa edilen İngiltere'den getirilen barakalardan oluşan Pavillon sistemindeki 1000 yataklı hastane gibi Çanakkale'de Renköyü'nde Pavillon sisteminde, Londra'da mühendis Brunel'in planlarına göre imâl edilen ve Renköyü'ne getirilen hasta pavillonları, hekim Dr. Parkes'in seçtiği yerde inşa edilmişti. Renköyü'ndeki bu pavillon sistemindeki hastane evvelce zikredildiği gibi sadece Berlin'de Charité'deki Cerrâhi kliniği pavillonlarının ve Leipzig'teki yeni Şehir Hastanesi'nin (Stadkrankenhaus) inşasını etkilemekle[37] kalmamış,

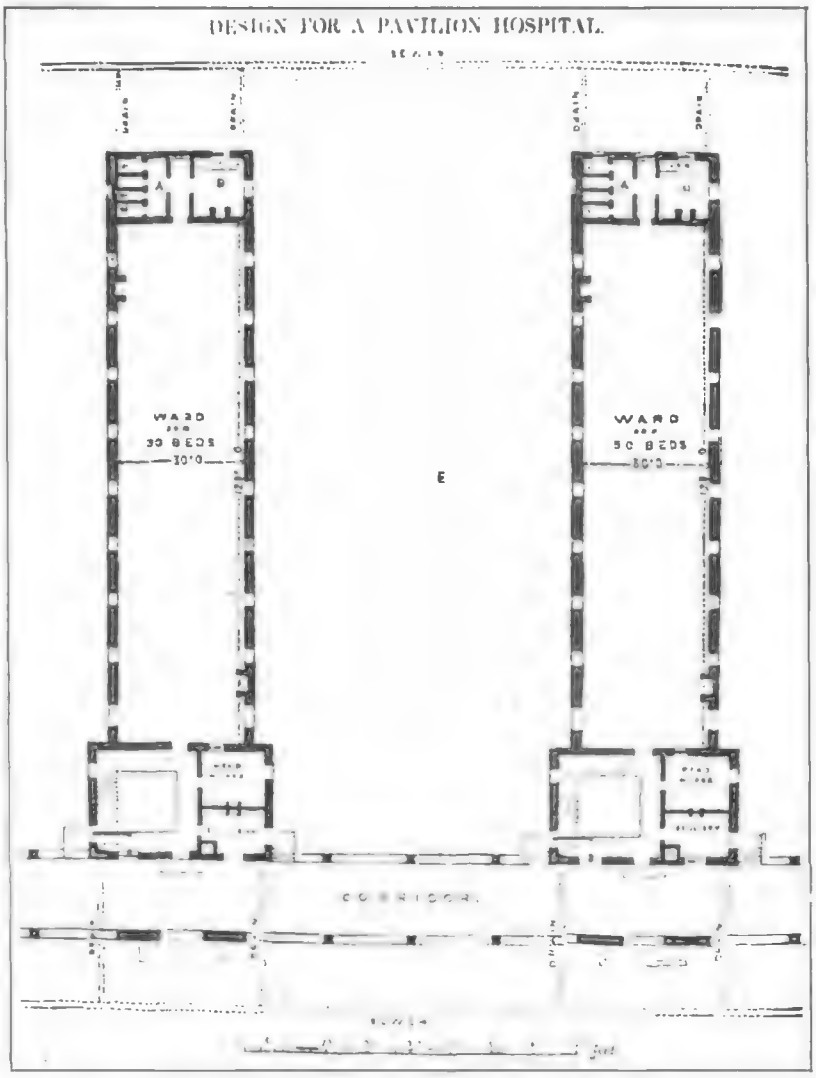

Florence Nightingale'in İstanbul'da Üsküdar'da geliştirdiği "Florence Nightingale ward" diye adlandırılan Pavillon hastane tipi.

hatta bunlardan önce Amerika'da 1861-1865 yıllarında Kuzey-Güney Harbi esnasında Baltimore, Philadelphia ve Washington civarında Pavillon sisteminde inşa edilen 200 kadar hastanenin inşasında da tesirli olmuştu. Bilhassa Renköyü hastanesindeki Wand-an-Wand-Säle denilen hasta salonu esasına dayanan hasta pavillonları, Kuzey Amerika'daki Pavillon sistemi inşa edilen hastanelere örnek alındı.[38]

Böylece Kırım Harbi esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da Üsküdar'da Florence Nightingale'in geliştirdiği "The Nightingale Ward" Pavillon sistemi ve Renköyü'ndeki pavillon sistemi hastanenin Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde inşa edilen bu hastanelerde tatbik edilerek hastaneciliğin gelişmesinde yeni bir devir açıldı.

Kırım Harbi esnasında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde tesis edilen bu pavillon sistemi hastanelerin tesirlerinin beş altı yıl gibi kısa zamanda Kuzey Amerika'da Pavillon sisteminde inşa edilen hastanelerde görülmesinde Florence Nightingale'in "Notes in matters..." gibi pavillon sisteminin üstün hastane hijyenini sağlıyan ve hastanede ölüm yüzdesini düşüren iyi taraflarına değinen yazıları yanısıra, Kırım'da yaralanan ve hastalanan askerlerin İstanbul'a ve Çanakkale'de Renköyü hastaneleri gibi irtibat

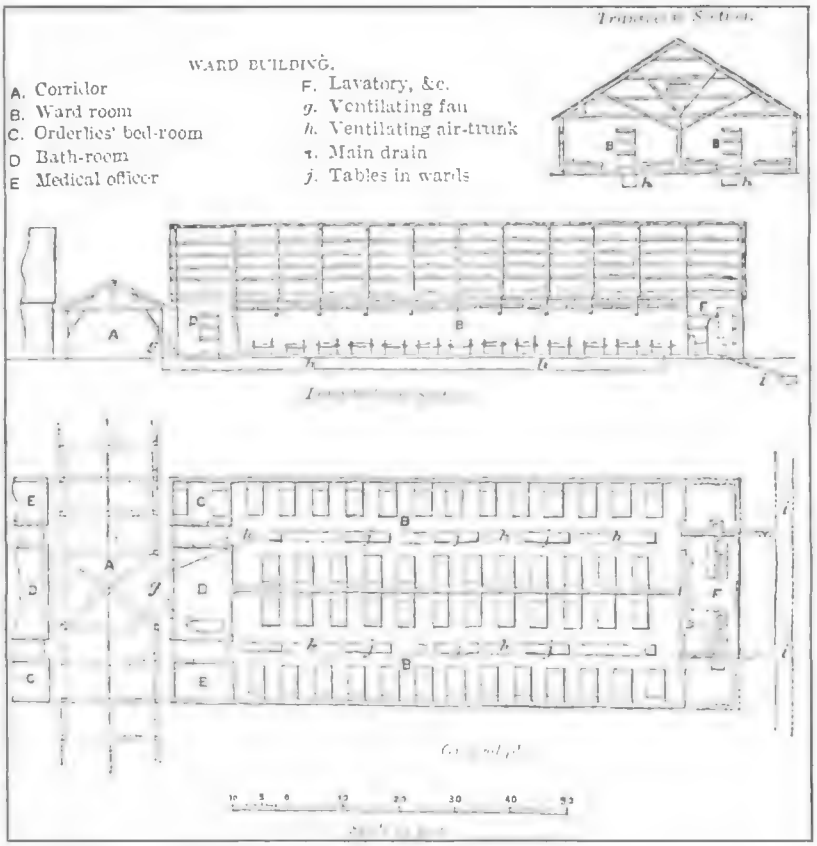

Kırım Harbi esnasında 1855'te Çanakkale Boğazı'na yakın Renköy'de inşa edilen Pavillon sistemi hastane'nin bir barakasının planı. Bu planla, "Florence Nightingale ward" diye adlandırılan sistemin benzerliği gözden kaçmayacak kadar büyük.

hastanelerine taşınmasında Amerikan gemilerinin de vazife görmesi[39] büyük rol oynamış olsa gerek. Ayrıca 1805'de Tersane-i Âmire'de Bahriye Nezareti tarafından tesis edilen ilk Türk bahriye tıbbiye ve cerrahhanesinde tarafımızdan bulunan bir arşiv belgesine göre lisan bilen eczacı kalfalarının tıp ve cerrahi talebesi alınarak askeri gemilerde bilfiil pratik yapmaları[40] sisteminin uygulanmasının Kırım Harbi'nden sonra Kuzey-Güney Harbi esnasında Kuzey Amerika'da da eczacıların gemilerde bir müddet "surgeon's stewards" olarak çalıştırıldıktan sonra verecekleri imtihandan sonra askeri cerrah veya askeri eczacı olarak diploma almaları[41] şeklinde tatbik edilmesindeki benzerlik herhalde tesadüf olmasa gerek ve Kırım Harbi esnasında Kırım'da Kamiesch limanına yük getiren Amerikan ticaret gemilerinin hasta taşımasının bu tesirlerin Kuzey Amerika'ya en kısa zamanda ulaşmasında rolüyle açıklanabilir. Kırım Harbi esnasındaki bütün bu gelişmeler Osmanlı deniz hastanelerinin ve tababetinin yanısıra Osmanlı donanmasında tekâmülünde etkili olmuştu. Kırım Harbi esnasında Fransızlara tahsis edilen Kasımpaşa Merkez Deniz Hastanesi Fransız hastane talimatına göre reorganize edilmiş[42] ve harpten sonra İstanbul'u terkeden Fransızların hediye ettikleri tıbbi alet ve cihazlar sayesinde bu hastanenin 20. yüzyılın başına kadar devrinin en örnek deniz hastanelerinden biri olduğu Coburg'lu Alman profesör Breitung'un 13 Eylül 1900'de *Kölnische Zeitung*'ta yayınladığı yazıdan[43] ve Bernard Stern'in[44] 1903 yılında Berlin'de yayınladığı eserindeki beyanından anlaşılmaktadır. Ayrıca Ruscuk, Tulcî, Vidin, İzmit, İznik, Gemlik, Preveze'den Süveyş ve Basra'ya kadar işletmede olan Osmanlı deniz hastanelerinin de Kasımpaşa'daki Merkez Deniz Hastanesi gibi Kırım Harbi esnasındaki bütün bu gelişmelere ayak uyduracak bir şekilde reorganize edilmiş olmaları gayet tabiidir. Kırım Harbi esnasında İngilizler Yalıköşkü'nde bir demir fabrikası inşa etmişler ve gemilerin tamiri için Fransa, Toulon Tersanesi'nden usta ve işçiler göndermişti. Haliç'te tesis edilen ve İngiltere'den gelen işçilerle takviye edilen bu fabrikanın İngilizlerin gitmesinden sonra geliştirilerek buharlı gemi inşasında kullanıldığı ve Amerika'dan gelen mühendislerle Haliç'te inşa edilen gemilerle Kırım Harbi'nden sonra Sultan Abdülaziz devrinde Osmanlı donanmasının İngiltere donanması gibi dünyanın sayılı donanmaları seviyesine geldiği unutulmamalıdır.[45]

Sonuç olarak denilebilir ki Kırım Harbi esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'da, Çanakkale'de Renköyü'nden İzmir'e kadar tesis edilmiş Pavillon sistemi hastaneler, Florence Nightingale, Dr. Scrive ve Dr. Levy'nin hastanecilik alanında geliştirdikleri fikirler, Avrupa'da ve Birleşik Amerika'da Pavillon sistemi inşa edilen hastaneleri etkilemiş ve hastanecilik alanında bir rönesansın başlamasını sağlamıştır. 1930'lu yıllardan yakın zamana kadar arsa fiyatları yüksekliğinden hastanelerde zentralizasyon ve konsantrasyona gidilerek yüksek katlı "Breitfuss-System" veya Monoblok-sistem denilen hastanelere doğru bir gelişme 1950'den sonra antibiyotikler sayesinde mümkün olmuştur. Ama artık mikropların (die Keime) antibiyotiklere karşı bağışıklık kazanması ile tekrar hospitalismus problemi çıkarak, son yıllarda tekrar dezentralize Pavillon sistemi hastanelere geçildiği ve hatta kalb ve diğer organ nakli ameliyatlarına ait kliniklerin zorunlu olarak ayrı pavillonlar olarak inşa edilmesi gibi durumların bu gelişmeyi desteklediği düşünülecek olursa, Kırım Harbi esnasında kazanılan tecrübelerle Pavillon sisteminin, daha doğrusu modern hastaneci-

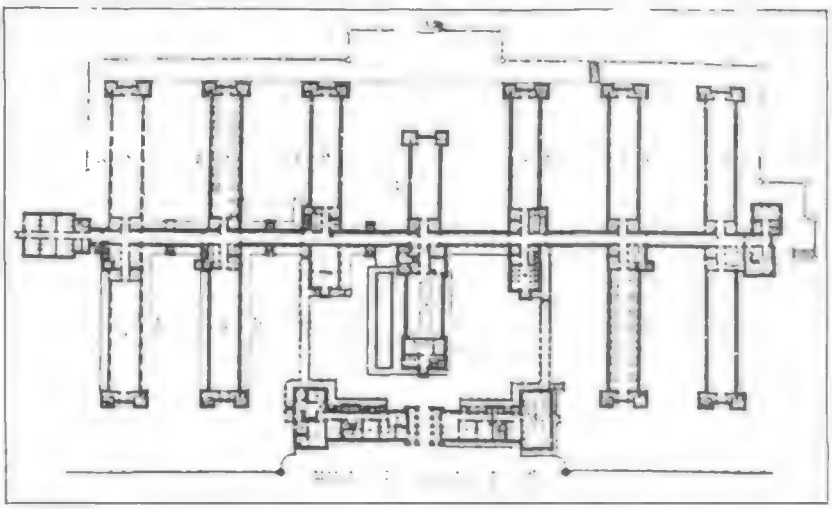

Florence Nightingale'in Üsküdar'da geliştirdiği "Florence Nightingale ward" sistemine göre İngiltere'de Woolwich'te 1859-1864 yıllarında inşa edilen Herbert Hastanesi.

Florence Nightingale'in Üsküdar'da geliştirdiği "Florence Nightingale ward" sistemine göre Londra'da 1871'de tesis edilen St. Thomas hastanesi.

liğin gelişmesi için ileriye dönük ve kalıcı çözümlerin bulunduğu, bunun için de bu dönemin hastane tarihinde bir dönüm noktası teşkil ettiği daha iyi anlaşılır.

[1] Shaw, S.J.: The Origin of Ottoman Military Reform: The Nizam-ı Cedid army of Sultan Selim III, Journal of Modern History, 37 (1965), s.291-306; Saffet: Bahriye Tarihimizden filâsâlar. İstanbul 1329 H., s.30.

[2] Başbakanlık Arşivi, Cevdet Bahriye Tasnifi, Nr. 1252.

[3] Saffet: a.e., s.30.

[4] Deniz Müzesi Arşivi, 22 Şevval 1261 H. (24 Ekim 1845) tarıhli Şûra Defteri 5.A, s.12; 3 Cemaziyelevvel 1261 H.tarihli (10 Mayıs 1845) Mektubî Defteri, Nr.1 A, s.21; Alpagut, A.H.: Marmara'da Türkler. İstanbul 1941, s.19.

[5] Deniz Müzesi Arşivi, Mektubî Defteri, Nr. 5, s.90.

[6] Başbakanlık Arşivi, Evrak-ı Bahriye Nr.3826; Apéry, P.: Annuaire Oriental de Médecine et de Pharmazie. Première Année (Constantinopel 1892), s.370.

[7] Wurzbach, Constant von: Biographische Lexikon des Kaisertums Österreich. Bd.26, Wien 1874, s.157; Terzioğlu, Arslan: XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılbaşında tesis edilen Osmanlı hastanelerinde Alman tesirleri. Türk-Alman Tıbbî İlişkileri Simpozyumu Bildirileri, Yayınlayan: Arslan Terzioğlu, İstanbul 1981, s.26.

[8] Rigler, Lorenz: Die Türkei und deren Bewohner... Bd.1, Wien 1852, s.382.

[9] Rigler, Lorenz: a.e., s.381-382.

[10] Murken, Axel Hinrich: Das Lazarett von Renkioi für die Verwundeten des Krimkrieges (1854-1855) und seine Auswirkungen auf das deutsche Krankenhauswesen. Historia Hospitalium, Heft 15 (1983-1984), s.113-124.

[11] Terzioğlu, Arslan: Die Marinekrankenhäuser des Osmanischen Reiches. İn: Verhandlungen des XXX. İnternationalen Kongresses für Geschichte der Medizin. Hrsg. von H. Schadewaldt, Düsseldorf 1987, (baskıda).

[12] Şeref, Abdurrahman: Tarih Musahabeleri. Sadeleştiren: Enver Koray, Ankara (1985), s.123-126.

[13] Baudens, M.L.: La guerre de Crimée, les abris, les ambulances, les hôpitaux. etc. Paris 1858. s.89 ff.; Kuhn, Oswald: Gebäude für Heil-und sonstige Wohlfahrts-Anstalten, 1. Heft: Krankenhäuser, Stuttgart 1897, s.245.

[14] Kuhn, Oswald: a.e., s.247-248.

[15] Mayrdacz, Paul: Sanitäts-Geschichte des Krimkrieges 1854-1856, Wien (1893), s.18, 20; Kuhn, Oswald: a.e., s.248; Baudens, M.L.: a.e., s.16-17.

[16] Myrdacz, Paul: a.e., s.45-46; Kuhn, Oswald: a.e., s.254-255.

[17] Myrdacz, Paul: a.e., s.24.

[18] Myrdacz, Paul: a.e., s.44.

[19] Myrdacz, Paul: a.e., s.46.

[20] Myrdacz, Paul: a.e., s.45.

[21] Myrdacz, Paul: a.e., s.45.

[22] Myrdacz, Paul: a.e., s.46.

[23] Kuhn, Oswald: a.e., s.250-251.

[24] Myrdacz, Paul: a.e., s.44.

[25] Scrive, G.: Relation Medico-Chirurgicale de la Campagne d'Orient du 31 Mars 1854 Occupation de Gallipoli, au 6 Juillet 1856 de la Crimée. Paris 1857, s.

[26] Scrive, G.: a.e., s.

[27] Fontmagne, la Baronne Durand de: Kırım Harbi sonrasında İstanbul. Çeviren: Gülçiçek Soytürk, İstanbul 1977, s.65-67.

[28] Scrive, G.: a.e., s.

[29] Kuhn, Oswald: a.e., s.251-252.

[30] Kuhn, Oswald: a.e., s.252.

[30a] Şehsuvaroğlu, Halûk Y.: Deniz Tarihimize ait makaleler. İstanbul 1965, s.221.

[31] Murken, Axel Hinrich: a.e., s.116.

[32] Fontmagne, la Baronne Durand de: a.e., s.66.

[33] Bir sürü baskıları olan bu eser hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kuhn, Oswald: a.e. s.182.

[34] Bkz. Nightingale. Florence: Notes on matters affecting... London 1858. Preface to section, s.VIII.

[35] Terzioğlu, Arslan: Krankenhausbau in byzantinischen und osmanischen Zeit und nach dem II. Weltkrieg in İstanbul. İn: Grundlagen der Krankenhausplanung für die Metropole İstanbul; hrsg. von W.Fuchs und R.Wischer, Berlin (1985), s.28; Thompson, J. und Goldin, G.: The Hospital: A social and architectural history. New Haven-London 1975, s.154-165.

[36] Bulletin de l'academie İmperiale de medecine, Tom.27, 26 (1861-62), s.598ff; Kuhn, Oswald: a.e, s.176-177.

[37] Murken, Axel Hinrich: a.e., s.122; krş. Esse, Karl Heinrich: Barackenlazarett der Königlichen Charité zu Berlin. Berlin 1868, Tafel 1.

[38] Murken, Axel Hinrich: a.e., s.120-121; bkz. Apffelstädt, Günter: Die Militärlazarette während des Sezessionskrieges in den USA (1861-1865). Münster 1980.

[39] Myrdacz, Paul: a.e., s.45.

[40] Başbakanlık Arşivi: Cevdet Bahriye Tasnifi, Nr.1252.

[41] Hospital Corps. U.S.Navy. Early History Prior to Establishment of Hospital Corps. Mil. Surgeon (1953), s.113, 119; Hospital Corps U S. Navy. Hosp. Corps. Quart. Nr.1 (1948) s.21; Schadewaldt, Hans: Bemerkungen zur Geschichte der Marinepharmazie. Sonderdruck aus: Veröffenthichungen der Internationalen Gesellschaft für Geschichte der Parmazie, Bd.10 (1976), s.9.

[42] Özbay, Kemal: Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri. C.3, İstanbul, 1981, s.198.

[43] Feuilleton der Kölnischen Zeitung vom 13. Sept. 1900.

[44] Ster, Bernard: Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei. Bd.1, Berlin 1903, s.102-103.

[45] Şehsuvaroğlu, Hâluk Y.: Deniz Tarihimize ait Makaleler. İstanbul 1965, s.148, 318-320.

İslam Devrimi*

BERNARD LEWIS

Diğer siyasî eylem biçimlerine oranla devrimlerde tiyatro unsuru daha çok göze çarpar. Bu durum devrimci olaylarda drama, sahne, tiyatro, rol ve hatta oyuncu gibi kelimelerin sıkça kullanılmasıyla da kanıtlanmıştır. Devrimciler de bu dramatik unsurun bilincindedir. Aralarında Karl Marx'ın da bulunduğu bazı devrimciler ise belli bir takım devrimci eylemleri tanımlamak için bürlesk ve fars [kaba güldürü] gibi hiç yumuşak olmayan kelimeler kullanmışlardır. Ancak İran devriminde bu kelimeleri duyamıyoruz. Oyun yazarları ve oyuncular hem bugün hem de gelecekte kendilerini izleyenlerin ve izleyeceklerin bilincindedir. Bu bilinç devrimcileri devrim oyununda rollerini yazar, yönetir ve yorumlarken etkiler.

Devrim tiyatrosu genellikle oyuncularla seyirciler arasındaki olağan ilişkiden daha fazla katılımı gerektirir. Bu tiyatro yalnız seyirci konumunda olmayan halkın duygu ve bilgisine bağlıdır. Yunan tragedyası, Japon No'su, Türk ve Mısır gölge oyunu, İngiliz kukla tiyatrosu ve Amerikan kovboy filmlerinde olduğu gibi, bu tiyatroda da seyirciler entrikanın esaslarını, karakterleri, iyi ve kötü şahsiyetlerin rolleriyle beklenen kaçınılmaz sonucu kesinlikle bilmelidirler. Oyun yazarı, yönetmen ve oyuncular ortak bir referans çerçevesine ve daha da önemlisi imâlar ile anılara dayanarak ilgi ve sempati toplamak için kullandıkları sembollere ve son olarak seyircilerin gayretli katılımına gereksinim duyabilirler.

Geçen 200 yıllık süre içerisinde dünyadaki en başarılı devrim modelleri Fransa ve Rusya, en etkili roller de Jakobenler'le Bolşevikler'in oynadıkları rollerdir. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında birçok devrimci lider kendi ülkelerinin değişik şartları içinde o muhteşem Bastille baskınını ve Cumhuriyet'in ilânını canlandırmaya çalışmışlardır. 1917'den sonra ise birçokları Bolşevik senaryosunu bazen bir suflörün yardımıyla, bazen de onsuz oynamaya çalışmışlardır.

Bu modellerin en etkili olduğu toplumlar, Fransa ve Rusya ile ortak bir değerler ve semboller (bu değerleri ve sembolleri kendi Avrupalı ya da Avrupa'dan aldıkları kültürden ya da Yunan-Roma ve Yahudi-Hıristiyan geleneklerindeki esas kaynaklarından çıkarmışlardır) mirasını paylaşan toplumlardır. bu modeller Avrupa'nın dünyada üstün olduğu çağlarda, diğer kıtalarda ilk olarak kendi eski rejimlerine, daha sonra da Avrupalı emperyalist efendilere karşı savaşan devrimciler tarafından da kabul edilmiştir. XX. yüzyılda İslâm topraklarında 1905 ve 1908'deki anayasal devrimlerle başlayan ve Fransa ile İngiltere'nin çekilmesinden ve iktidarlarını devrettikleri rejimlerin çöküşünden sonra ortaya çıkan ve devrimci olarak adlandırılan bazı hareketler de olmuştur. Yüzyılın başlarında savaş öncesi ve sonrası yıllarda batılılaşma arzusuyla yanıp tutuşan Ortadoğulu seçkin sınıflar içinde yaygın olan model, ilk olarak doğudan, daha sonra Güney ve Orta Avrupa'dan aldıkları örneklerle kıyaslandığında Fransız modeli olmuştur. Müslüman ülkelerdeki sosyal hayat, deyim yerindeyse, Avrupa

düşüncesinden ve Avrupa tarihinden alınmış yeni bir değerler ve semboller sistemiyle zenginleşmişti. 1979'da İran'da iktidarı ele geçiren ve İslâm topraklarındaki diğer rejimlere meydan okuyan İslâm devrimi bu sembollerden hiçbirini kullanmıyor. Mollalar ve yandaşları için ne İncil'den, ne Latin ve Yunan klâsiklerinden, ne Jakobenler ve Bolşevikler'den ne de Paris ve Petrograd'dan kullanıma uygun modeller ve uyarıcı semboller çıkarılabilir. Tabiî, bu onların hiçbir modeli ve sembolü yok demek değildir. İslâm'ın da kendine ait kutsal kitapları ve klasikleri vardır. İslâm tarihi kendi devrim modellerini; muhalefet, itaatsizlik, direniş, isyan terisi ve pratiği üzerine kendi reçetelerini; bazıları başarıyla sonuçlanan, tarih sayfalarında daha belirgin olan diğerleri ise, başarısızlık ve şehitlikle noktalanan geçmiş devrimlerin izlerini içinde taşır. Bu durum İslâm devrimi içinde araştırılması ve anlaşılması gereken İslamî hareketin, İslâmî fikirlerin, anıların ve sembollerin kökenine de karşıdır.

Öncelikle iki soru sorulmalı ve cevaplandırılmalıdır. İran'daki İslâm devrimi ilk kez icat edildiği ve uygulandığı yer olan Batı dünyasında kullanıldığı şekilde gerçek bir devrim midir ve niçin İslâm denilmiştir? Neden önemli bir siyasî, sosyal ve ekonomik değişime din etiketi yapıştırılmıştır? Devrim kelimesi poitikada ve belki de toplumda geniş kapsamlı ve derin bir değişimin, toplumsal olaylarda çağ açan bazı ayaklanmaların çağrışımını akla getirmektedir. XVII. yüzyılda ilk gerçek millî devrimi yapan İngilizler, XVIII. yüzyılda Amerikalılar ve Fransızlar, XX. yüzyılda Ruslar ve Çinliler devrim kelimesini bu mânâda kullanmışlar, ülkelerine getirdikleri büyük değişimleri ifade etmek istemişlerdir.

O zamandan beri dünyamızda, zamanımızdaki diğer birçok şey gibi devrim sözü de sürekli bir yıpranma geçirmiştir ve günümüzde her tür önemsiz değişiklik ve yenilikler için kullanılmaktadır. Batıda devrim terimi, sıklıkla, yaşam tarzında, üretim metodlarında ya da pazarlama alanındaki bazı olağandışı değişiklikleri ifade etmek için kullanılır. Dünyanın diğer bir çok yerinde ise, bu terim eskiden *coup d'état* (hükümet darbesi) olarak adlandırılan iktidarın şiddet yoluyla ele geçirilişini göstermek için kullanılmıştır. Çoğulukla devrim bir tank bölüğüyle, devlet başkanı ya da başbakanın makamını, merkezî telefon şebekesini, telgraf bürosunu ve bir ya da iki stratejik noktayı ele geçiren ve devrimci kumanda konseyi adını takınan, diğer bir ifadeyle askerî cunta olarak tanımlayabileceğimiz bir heyetin idaresindeki yeni bir rejimi ilân eden subaylarla başarıya ulaşır.

İran'daki İslâm devrimi de Fransız ve Rus devrimleri kadar gerçek bir devrimdir. İyi ya da kötü - nasıl gelişeceğini ancak ileride göreceğiz- İran'da olanlar klâsik anlamda bir devrim, siyasî iktidarda olduğu gibi ekonomide de büyük bir değişimle sonuçlanan ve geniş kapsamlı bir sosyal dönüştürmeyi başlatan ya da daha doğrusu devam ettiren, halkın büyük ölçüde katıldığı bir kitle hareketi idi. Diğer devrimlerde olduğu gibi uzun bir hazırlık döneminden geçmişti; bu sürecin içinde, iktidarın el değiştirmesi, yalnızca, daha önce olup bitenlerin ortaya çıkardığı, kendisi de daha sonra olanları kolaylaştıran bir evreydi.

Bu devrim büyük hoşnutsuzluklarla başladı. Ateşli inançlar bu devrime esin kaynağı oldu. Ve devrim hararetli ümitlerle yapıldı. Bu devrimin tamamlanması ve devrimin yapısıyla sonuçlarının değerlendirilmesinden önce hâlâ aşılması gereken uzun bir yol var.

Burbonlar'ın yönetimindeki Fransa'da ve Romanov hanedanı idaresindeki Rusya'da olduğu gibi Pehleviler'in yönetimindeki İran'da da zaten önemli bir değişim süreci başlatılmıştı ve bu sürecin devam etmesi için siyasî iktidarda bir değişimin gerekli olduğu noktaya kadar ilerlenmesi zorunluydu. Diğer devrimlerde olduğu gibi İran devriminde de, değişim sürecinin yolundan sapması, çarpıtılması ve hatta iptal edilmesi ihtimali de vardı. Konuya çok farklı açılardan yaklaşan bazı İranlılar bunun zaten yapıldığını iddia edebilirler. Ancak devrimin önünde hâlâ uzun bir yol var. Bu aşamada İranlılar kendilerine şu soruyu sorabilirler: Bu devrim ne tür bir devrimdir ve yönü neresidir?

"Devrim" konusunda yeterince şeyler söyledik. Şimdi şu sorulara cevap aramaya çalışalım: İslâm nedir? Niçin İslâm devrimi denilmiştir? Tupamaroslar'dan, Montaneroslar'dan ya da Latin Amerika'da fiyakalı isimler takılan diğer gruplardan Hıristiyan devrimcileri diye söz etmiyoruz. Geçen bir kaç yüzyıl içinde Hıristiyan dünyasında yer almış olan değişik ayaklanmalara da Hıristiyan devrimi demiyoruz. Öyleyse niçin İslâm devrimi? Bunun ilk ve açık cevabı MÜslümanların da devrimi nasıl tanımlandıkları, hem aktör hem de teorisyen olan Müslüman devrimcilerine kendi amaçlarını ve başarılarını ne şekilde anladıkları ve ortaya koyduklarında yatmaktadır. İslâm devrimcileri İslâm devrimini kendi tarihlerine bir dönüş ve bazı temel bağlılıkların yeniden vurgulanması olarak görürlerken çok önemli bir anlamda haklıdırlar.

Devrimlerde değişik senaryolar yazılır ve oyuncular da değişik rolleri üstlenirler. İdeolojik zeminini aydınlanma çağında (XVIII. yüzyıl) bulan Fransız devrimi ideallerini özgürlük, eşitlik ve kardeşlik şeklinde formüle etmiştir. Tabanı XIX. yüzyıl sosyalizmine dayanan Rus devrimi ise idealini işçi sınıfının diktatörlüğüyle başarıya ulaşacak sınıfsız bir devlet olarak ifade etmiştir. İran devrimi kendini İslâm dilinde ifadeyle, bir dinî liderliğin hâkim olduğu, eski düzenin dinî bakımdan eleştirisinin yapıldığı dinî bir hareket şeklinde ortaya koymuş ve yeni düzenin plânlarını dinî açıdan hazırlamıştır. Müslüman

devrimciler İslâmiyet'in doğuşunu kendilerine model olarak alırlar ve kendilerini dinsizliğe, baskıya ve imparatorluğa karşı yapılan bir mücadeleye girmiş olarak görürler.

Batı geleneği içinde yetişmiş olan biz Batılılar İslâm ve İslâmî kelimelerini kullandığımız zaman, batı dünyasında, hatta ortaçağlarda din ne anlama geliyorsa Müslümanlar için de İslâm dininin aynı anlama geldiğini düşünüyoruz. Bu da şu demektir: Hıristiyan dininde yaşamın bir bölümü veya kesimi belirli konular için ayrılmıştır. Bu bölüm yaşamın diğer konuları ile ilişkili bölümlerinden ayrıdır ya da en azından ayrılabilir. İslâm dünyasında ise böyle bir şey kesinlikle yoktur. Geçmişte de varolmamıştır. Tarihe şöyle bir göz attığımızda, Hıristiyan âleminde mevcut olan bu düzeni İslâm âlemi içinde gerçekleştirme çabaları (İran'da gördüğümüz ve ileride diğer bazı İslâm ülkelerinde de görebileceğimiz gibi) başarısızlıkla sonuçlanabilir.

O halde İslâm'ın devrimci bir çağrı olarak cazibesi ve gücü nedir? Bu içinden birkaç noktayı ayırmamız gereken büyük ve karmaşık bir sorudur. Öncelikle birçok İslâm ülkesinde İslâmiyet hâlâ grup kimliğinin ve bağlılığının temel ölçütüdür. Kendisi ile başkası, içerideki ile dışarıdaki ve kardeşle yabancı arasındaki ayrımı yapan İslâmiyet'tir. Biz Batılılar ise farklı sınıflandırma ölçütlerini benimsedik. Bu ölçütler millet, ülke ve buhların değişik alt bölümleridir. Millet ve ülke İslâm dünyasındaki eski gerçekler olmakla birlikte, siyasî bağlılığın belirleyicileri olarak yeni kavramlardır. Bazı ülkeler -özellikle Türkiye ve Mısır- bu kavramlara az ya da çok alışmışlardır. Ancak, olağanüsü hallerde kendi temel kimliklerini ve bağlılıklarını dinî birlik içinde (daha başka bir ifadeyle etnik ya da toprak ölçütünden ziyade İslâmiyet'le belirlenmiş bir varlık olarak) bulmaya çalışmak için Müslümanların tekrar tekrar ortaya çıkan bir eğilimleri vardır.

İkinci nokta, İslâmiyet'in hâlâ en çok kabul gören, kriz zamanlarında ise yegâne kabul edilen iktidar temeli olduğudur. Siyasî yetki otoriter bir hükümet şeklinde dahi meşruiyeti gerektirir. Bu yetki süresiz olmamak, uzun dönemlerde büyük bölgeler için kullanılmamak kaydıyla bir süre için kaba kuvvetle elde tutulabilir. İktidar meşruiyeti arar ve buna Müslümanlar arasında milliyetçilik, yurtseverlik, hanedanlık iddialarından ya da Batıda sıkça kullanılan millet veya halk egemenliği kavramlarından ziyade, İslâm kavramlarıyla ulaşır. Müslümanlar için İslâm kavramı bir tarafta sosyal normlar ve kanunlar, diğer yanda ise gelecek için yeni idealler ve arzuların toplandığı, düşüncelerin en anlaşılır şekilde formüle edilebildiği bir sistemi ifade eder.

Ve son olarak pratik olmasına karşın, büyük önem taşıyan bir konuya değinelim. Yakın geçmişteki olayların da tekrar tekrar gösterdiği gibi, İslâmiyet gerekli meşruiyete sahip olduğu varsayılan bir rejimin savunulmasında, ya da bu meşruiyete sahip bulunmayan ya da başka bir ifadeyle İslâmî olmayan bir rejime karşı halkı uyandırmak, kamuoyunu harekete geçirmek için hazırlanmış en etkili semboller (küçültücü bir anlamda olmadan, sloganlar da denebilir) sistemini önceden hazırlamıştır. Şahı deviren, Enver Sedat'ı, katleden, Mekke'deki Büyük Cami'yi zapteden ve şimdi de birçok İslâm ülkesindeki mevcut siyasî düzeni tehdit eden kişiler eylemlerini haklı çıkarmak ve halkın desteğini sağlamak için İslâmî terimleri kullanmışlardır. İslâmiyet'te kilise ile devlet arasındaki gibi bir ayrımın olmadığı bilinen bir gerçektir. Hıristiyanlık'ta bu iki yetkinin varlığı, kendisine inananların Sezar'ın hakkını Sezar'a Tanrı'nın hakkını da Tanrı'ya vermelerini emreden Hıristiyanlığın kurucusuna kadar gider. Hıristiyanlık'ta iki güç vardır: Tanrı ve Sezar. Bunlar birleştirilebilir ya da birbirlerinden ayrılabilir. Uyum içinde ya da çatışma halinde olabilirler. Biri ya da diğerî üstün durumda olabilir. Yakın geçmişte gördüğümüz gibi, biri müdahale ederken diğeri protesto edebilir. Ama her zaman iki güç vardır: Tanrı ve Sezar kilise ve devlet. Klâsik İslâm'da, yani batılılaşma öncesindeki İslâm'da böyle bir ayrım yoktur. İki güç yerine bir güç vardır ve bu yüzden ayrılma sorunu da ortaya çıkmamıştır.

Dinler arasındaki bu farklılık, İslâmiyet'in ve kurucusunun Peygamberliğinin başlangıcına kadar gider. Musa'dan farklı olarak Hz. Muhammed kendisine vaadedilen ülkeye girmek ve burayı fethetmek için yaşadı. İsa'dan farklı olarak yaşadığı sürece dünyadaki düşmanlarına karşı zafer kazandı ve hâkimi olduğu Medine'de bir İslâm devleti kurdu. Ayettullah Humeyni'nin bize hatırlattığı gibi Hz. Muhammed bir devlet adamının normal görevlerini yerine getirdi. Adalet dağıttı, vergileri yükseltti, kanunları yürürlüğe koydu, savaş açtı, barış yaptı. Başlangıçtan beri Peygamberinin mukaddes biyografisinde, Kuran'da ve hadis kitaplarında, kutsal kabul edilmiş olan en eski tarihinde (asr-ı saadet) bir din olarak İslâmiyetle gücün uygulaması arasında yakın bir ilişki olduğu kabul edilmiştir. Tekrar Humeyni'nin sözünü aktaralım: "İslâm siyasetten başka bir şey değildir." İslâmiyet'in kurucusu bir Peygamber olduğu kadar aynı zamanda hükümdar, devlet adamı ve komutandı. Kilise ve devlet, farklı kuruluşlar ve hatta farklı kavramlar olmaktan çıktıktan sonra bile birbirlerinden ayrılamamıştır. Bunlar çok sonra başka yerlerde olmuştur.

İslâm'ın zengin ve değişik geleneksel kültüründe bir çok farklı yönler vardır. Özellikle biri eylemsiz diğeri eylemci olarak adlandırılan iki siyasî gelenek mevcuttur. Her ikisinin lehindeki deliller en -eski İslâmî kaynaklar olan Kuran-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sözleri ile fiilleri üzerine dayandırılmıştır. Mistik gele-

nek açıkça Peygamberi hükümdar, yargıç ve devlet adamı gibi kabul eder. Oysa Peygamber bir devlet adamı olmadan önce yönetime karşı çıkan bir kişiydi (âsi). Mekke'den Medine'ye göçünden önce mevcut düzenin muhalifiydi. Mekke'deki putperest oligarşiye karşı muhalefetin liderliğini üstlendi. Bir an geldi, göç etmek zorunda kaldı ve göç ettiği yerde bir hükümet kurdu. Sonunda doğduğu yere zaferle dönmeyi ve Mekke'de İslâm Devleti'ni kurmayı başardı. Peygamberin Mekke'den ayrılışı (Hicret) İslâmiyet'in başlangıcı olarak kabul edilir. Peygamberliğini sona erdiren en büyük zafer gibi, göçünden önceki zorluklara karşı mücadeleler de Peygamberin mübarek yaşamının ve İslâm geleneğinin parçalarıdır.

Bu iki gelenekten Peygamberi hükümdar olarak kabul edeni daha iyi bilinmektedir ve belgelerle de ispatlanmıştır. Peygamberi yönetime karşı çıkan bir kişi olarak kabul eden gelenekte eskidir ve kökleşmiştir. Bu gelenek bütün İslâm tarihinde yüzyıllar boyunca yeniden bahis konusu olmuştur. Eylemci gelenek Şiîler arasında daha güçlü ve daha yaygın olmuştur. Ancak bu yalnız Şiîlere özgü değildir. İslâm tarihinde eylemsiz (mistik) Şiîlerle eylemci Sünnî muhalifler hiçbir zaman eksik olmamıştır. Yönetime karşı çıkan bir kişi olarak Peygamber bir tür devrim örneği vermiştir. (Karşı koyma ve reddetme, çekilme ve hareket, göç ve dönüş) İslâm tarihindeki muhalefet hareketleri tekrar tekrar bu örneği yinelemeye çalıştılar. Ancak bunların birkaçı başarıya ulaşabildi. 8. yüzyılda ilk büyük İslâmî devrimi gerçekleştiren âsiler Doğu İran'a gittiler ve oradan Irak'a geldiler, Bağdat'ta Büyük Abbasî Halifeliğini kurdular. X. yüzyılda dinden esinlenen bir diğer âsi grubu ise önce Yemen'e ve sonra Kuzey Afrika'ya gitti. Buradan Mısır'ı fethettiler ve Kahire'de Büyük Fatımî Halifeliğini kurdular. Humeyni önce Irak'a ve oradan Paris dışındaki Neauphle Şatosu'na gitti. Buradan da yönetimi devralmak için tekrar Tahran'a döndü.

Bütün bunlar İslâm'ın bir teokrasi olduğu anlamına mı geliyor? Değişik gözlemciler buna hem hayır hem de evet yanıtını vermişlerdir. Bazı Batılı gözlemciler - özellikle son dönem- İslâmiyet'i teokratik bir sistem olarak tanımlamışlardır. Teokrasi sözcüğünden kasdedilmek istenen şeye bağlı olarak üzerinde tartışılan terimler konusunda her iki taraf da haklıdır. Müslüman bilim adamları, tarihçiler, din adamları ve İslâm'ın bir teokrasi olduğu düşüncesini reddeden diğer kişilerin bakış açısına göre, kelimenin anlamı çok açıktır. Bunların haklı olarak belirttikleri gibi İslâm'da kilise yoktur. Papaz atama ve kutsama töreni ya da mukaddes bir makam anlamında papazlık müessesesi de yoktur. Vatikan, papa, kardinaller, piskoposlar ve kilise konseyleri yoktur. Hıristiyanlık'taki gibi dinî bir hiyerarşi de yoktur. O halde teokrasi kilisenin idaresi ve papazların yönetimi anlamına geldiğine ve İslâmiyet'te ne kilise ne de papazlar olmadığına göre, bundan İslâmiyet'in teokrasi olmadığı ve olamayacağı sonucu çıkar.

Buna karşı çıkan görüş teokrasiyi biraz farklı anlamda ele alıyor. Bu görüşü savunanlar İslâmiyet'te Allah ile insan arasında takdir edilmiş aracılık görevini yerine getiren mukaddes bir makam anlamında bir papazlık müessesesinin olmadığını kabul ediyorlar. Ancak sosyolojik anlamda çok önemli bir rahiplik müessesesinin varolduğunu iddia ediyorlar. Bu müessese atanma ve hiyerarşik derecelendirmeden ziyade, öğretim yoluyla statü kazanmış olmakla birlikte, soğunlukla bir ruhban sınıfı olarak görev yapan uzman bir din adamları grubundan ibarettir. Bu din adamları, ilahiyatçılar ve hukuk bilimi uzmanları (İslâmiyet'te ikisi yakın bir şekilde birleştirilmiştir) Allah'ı ve pratik amaçlar için Allah'ın kanununu temsil ederler. O nedenle, İran'da günümüzdeki rejime gelinceye kadar bir uzman din adamları grubu tarafından kullanılmamış olan nihaî siyasi otoriteyi olmasa bile, gerçek anlamda otoriteyi kullanırlar. Bu bakımdan, İranlı Mollalar iddia ettikleri gibi eski zamanlarda varolan düzeni geri getirmiyor, aksine İslâm öğretisinde ve tarihinde bütünüyle yeni olan bir şeyi vücuda getiriyorlar.

Diğer ve daha derin bir anlamda İslâm pratikte değilse de teoride teokratiktir. Aslında teokrasi Allah'ın yönetimi demektir. Bu anlamda İslâmiyet teorik olarak her zaman bir teokrasi olmuştur. Roma'da Sezar Allah'tı. Hıristiyanlık'ta Allah ve Sezar'ın birlikte varlıkları sözkonusudur. İslâmiyet'te ise Allah Sezar'dır. Çünkü o en yüksek mertebede devlet başkanı, hâkimiyetin, otoritenin ve kanunun kaynağıdır. Devlet Allah'ın devleti, kanun Allah'ın kanunu, ordu Allah'ın ordusu ve tabii ki düşman da Allah'ın düşmanıdır.

"Allah'ın düşmanları" günümüzde İran'da hem ülke dışındaki düşmanlara karşı siyasî polemiklerde hem de ülke içindeki düşmanlara karşı cezaî suçlamalarda sık sık duyduğumuz bir ifadedir. Günümüz insanı için Allah'ın yalnız düşmanları olmadığı, bunlarla başa çıkmak için, aynı zamanda insanın yardımına ihtiyacı olduğu düşüncesi biraz garip gözükebilir. Allah'ın düşmanları fikri, preklasik, klâsik, İncil'e, İslâm'a, ve İran'a özgü öncelleri gibi çok eski kavramlardan biridir. Eğer İslâmî Allah anlayışını devlet başkanı olarak akılda tutarsak bu günümüz şartlarında çok daha anlaşılır bir hale gelir. Otoriteyi Allah adına kullananlar, bunu Kraliçe adına kullanan İngiltere Başbakanı ve halk adına kullanan Birleşik Devletler Başkanı ile aynı çizgide ve aynı boyutta hareket ediyorlar. Madem ki devletin düşmanları vardır, o halde bundan devletin düşmanlarının aynı zamanda Allah'ın düşmanları olduğu sonucu çıkar.

Daha büyük sorun diğerinin, dışarıdakinin, yabancının tanımlamasıyla ortaya çıkıyor.

Bireyin tanımlanması İslâmiyet'le yapılıyorsa, içerideki Müslüman olduğuna göre, dışarıdaki de gayrı müslim, inançsız, yani kâfirdir. Bu, çoğu amaçlar için insanlığın temel ayrılığı olarak görülmüştür.

Eski kullanımda Müslüman ile inançsız arasındaki fark iman ve mensubiyetten kaynaklanıyordu. İranlı devrimciler Kuran'dan alınmış mazlum ve kibirli terimleri arasındaki farklılıkla birleştirerek, bu eski irkilme yeni bir boyut kazandırdılar.

Günümüz İran'ının dinî ve siyasî dilinde mazlum (Arapça mustad'af kelimesi; yoksun bırakılmış, haksızlığa uğramış diye de çevrilebilir) İslâmiyet'in lütfundan istifade eden ezilmiş gayrı müslimleri bile içine almaktadır. Benzer şekilde kibirli (Kur'an'daki anlamı aşırı mağrur gibi bir şey demek olan Arapça müstek bir) kelimesi de hem ülke içinde hem de ülke dışında İslâm dininin ikrar etmekle birlikte devrimin disiplin ve telkinlerini kabul etmeyenleri de içine alır. Bunlar da Allah'ın düşmanları arasında sayılır ve bunlara karşı tüm insanlık İslâm'ın kanununa itaat edinceye ve İslâm inancını kabul edinceye kadar sürekli bir mücadele (Arapça cihat kelimesi genellikle yanlış olarak mukaddes savaş şeklinde çevriliyor) zorunlu olduğu kabul edilir.

Bu düşmanlar iki temel kategoriye ayrılmış gibi kabul edilir: İç ve dış. Dış düşmanlarla gayrı müslim dünya kastedilir. Savaşta ve barışta bu düşmanlarla ilişkiler İslâm'ın mukaddes kanunu vasıtasıyla üzerinde dikkatle durularak düzene konulmuştur. Ancak devrimcilerin ilk ve esas kaygıları İslâm'ın içindeki düşmandır.

Madem ki dinî bakımdan tanımı yapılmış politikalar hakkında konuşuyoruz, o halde bir Batılı gözlemcinin doğal olarak en çok aklına gelebilecek terim, sapkınlık olacaktır. Bu terim uygun olmayabilir. Çünkü sapkınlık İslâmî bir terim değildir. Hatta bunun karşılığı olan İslâmî bir terim bile yoktur. Sapkınlık tanımı resmen yapılmış Ortodoksluktan sapma (inhiraf) anlamına gelen bir Hıristiyan terimidir. İslâmiyet'te konseyler, kiliseler ya da dinî hiyerarşî olmadığına göre, tanımı resmen yapılmış, Ortodoksluk da yoktur ve bu yüzden tanımı resmen yapılmış ve kınanmış bir sapma da olamaz. Bundan çok daha ciddî ve çok daha tehlikeli ne olabilir? Eğer bir Müslüman artık tam inancın asgarisine bile sahip olamıyacak derecede İslâmiyet'ten saparsa, o sapkından daha kötü kabul edilir. O artık birmünkir, bir mürtetir (irtidat eden, doğru yoldan ayrılan). Bir kimsenin mürtet olduğunu ilân etmeye, *tekfir* etmek denir. Bu terim günümüzde dinî hareketlerde, özellikle de Enver Sedat'ın öldürülmesinden sorumlu grup tarafından çok kullanılmıştır.

İslâm hukukunda irtidatın cezası ölümdür. İslâm yalnız dinî bir toplum olarak değil, aynı zamanda bir idare şekli olarak da kabul edilmiştir. Bundan da anlaşıldığı gibi irtidat hıyanettir. Bu dinî inanç ve bağlılığın olduğu kadar vatana sadakatin de inkârı ve bu sadakatten ayrılınması demektir. Var olan rejime veya düzene karşı her devamlı ve ilkeli muhalefet, kaçınılmaz olarak böyle bir vazgeçmeyi gerektirir. 14 yüzyıllık İslâm tarihinde İslâm'ın sınırları içinde birçok muhalefet hareketleri olmuştur. Bunların hemen hepsi ve elbette belli bir öneme haiz olanları dinî olarak ifade edilmiştir. Nasıl ki geçerlikte olan rejim otoritesini ve meşruiyetini dinî terimlerle ortaya koymuşsa, hâkim olan bu düzene karşı muhalefet ve mevcut düzenin eleştirilmesi de dinî terimlerle anlatılmıştır. Dinî bir rejime karşı koymak isteyen kişinin dinî bir mücadele yapması gereklidir.

İslâmiyet'in gelişi, bir anlamda uzun mücadelelerden sonra kısmen başarıya ulaşmış bir devrimin ta kendisiydi. VII. yüzyıldaki İslâmî fetihlerden sonra yeni din ve bu dinin çağrısıyla Müslümanların fethettikleri ülkelerin çok eski toplumları arasında sürekli bir gerilim olmuştur. İslâmiyet Avrupa'daki Hıristiyanlık gibi yeni bir dünyaya değil, üzerinde eski medeniyetlerin ve köklü geleneklerin bulunduğu topraklara yerleşmiştir. İslâm dinamizmi ile nehir vadisi toplumlarının daha eski güçleri arasındaki bu gerilim Ortaçağdan günümüze kadar devam etmiştir. Örneğin İslâmî öğreti temel olarak eşitlikçidir. İslâmın eşitlikçiliğinin özgür, ergin, erkek Müslümanlarla sınırlı olduğu doğrudur, ancak bu bile hem Yunan-Roma hem de Eski İran medeniyetlerine oranla uygulamada çok önemli bir ilerlemeyi göstermiştir. İslâmiyet ilk kez asillerin ayrıcalığını ortadan kaldırmış, dinî hiyerarşiyi reddetmiş ve görevlerin yeteneklere açık olması formülünü kabul etmiştir.

Tabiî ki, bütün bunlara karşı direniş çok güçlü olmuştur. Genelde İslâmiyet sadece sosyal hayatın ve aile hayatının bazı sınırlı alanlarında başarıya ulaşmıştır. Siyâsî ve sosyal konuların çoğunda, İslâm ülkelerinin daha eski gelenekleri ağır basmış, özellikle otokratik ve monarşik yönetim tarzı İslâmî bir kılığa bürünmüş biçimde varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle yüzyıllar boyunca devamlı bir isyan temasıyla karşılaşıyoruz: Zamanın değiştiği, İslâm'ın dalâlete sürüklendiği; İslâm birliğinin gayrı müslimler, kötü Müslümanlar, mürtetler ve Peygamberin mirasına hıyanet etmiş olanlar tarafından yönetildiği ve bir bütün olarak İslâm'ın günah yöneltildiği gibi bir duygu hâkim olmuştur. Bu nedenle Müslümanların görevi, böyle günahkâr bir rejimi yıkmak ve yerine yeni bir düzeni kurmak olmalıydı.

(Devamı gelecek sayıda)

Çeviren: ABDURRAHMAN ALTAN

* *New York Review of Books*'da 21 Ocak 1988'de yayımlanan "Islamic Revolution" başlıklı makalenin çevirisidir.

Rahmetli Dedem Rif'atlû

Hacı Mardiros Efendi Lusararyan

KEVORK PAMUKCİYAN

Kırkyedi yıllık Ermenice ve kırk yıllık Türkçe amatör muharrirlik hayatımızda, tanıdık veya tanımadık, ünlü veya ünsüz, yüzlerce şahıs ve aile hakkında, Ermenice, Türkçe ve bir tek de Fransızca bin adet kadar yazımız, gerek İstanbul'da, gerekse hariçte neşredilen altmışa yakın gazete, dergi, yıllık, ansiklopedi ve tarihî eserlerde dercedildi. Ancak, bunlar arasında ailemizle ilgili olanların sayısı devede kulak mahiyetindedir. İrademiz dışındaki işbu kusurumuzu kısmen kapatmak için, annemiz tarafından ailemizin en mühim şahsiyeti olan, rahmetli dedemizin ölümünün yetmişbeşinci yıldönümü münasebetiyle, aziz hatırasına hürmeten, bir yazı hazırlamayı arzu ettik.

Başka vesile ile de beyan ettiğimiz üzere, hem anne hem de baba taraftan ailemiz Kayserilidir.

Ermeniler uzun asırlardan beri Kayseri'de yaşamalarına rağmen, mühim bir kısmı 1603'de, Şah Abbas (1517-1629) Tebriz'i, Erivan'ı ve Nahiçevan'ı Osmanlılardan geri aldıktan sonra, buradaki Ermeniler'i İran'a göçe zorlayınca, bir kısım Ermeniler de gidip Kayseri'ye yerleşmişlerdir. Bunlar arasında, Zartaryanlar'ın, Frenkyanlar'ın, Ohanyanlar'ın, Arzuyanlar'ın, Manukyanlar'ın ve sair tanınmış ailelerin ataları da bulunmaktadır. Anne annemizin annesi, mezkûr sülâlelerden Ohanyanlar'a mensuptur.

Asıl mevzuya geçerek, önce şunu ifade edelim ki, dedemiz hakkında sunduğumuz bilgilerin bir kısmını rahmetli annemizden, bir kısmını Kayseri'deki evlerinin vekilharcı olan rahmetli Ohannes Kademyan'dan, ve cüz'i bir kısmını da sair kaynaklardan elde etmişizdir.

Dedemizin ailesine mensup en eski şahsın işi, muhakkak ki kilisede ışıkları yakmak olmuştur. Zira *"lusarar"* Ermenicede ışıklandıran mânâsını haizdir. İşbu kelime, bugüne kadar, aynı görevde bulunan şahıslar için kullanılmaktadır.

Kayserili Lusararyan ailesinden tesbit ettiğimiz en eski şahıs, Hacı Boğos Lusararyan'dır ki, Taniel ve Hovannes Gümüşyan kardeşler tarafından, Kayseri'deki Surp Kirkor Lusavoriç Kilisesi'nin müştemilâtı arasında inşa ettirdikleri Gümüşyan Mektebi'nin, 8 Şubat 1873 tarihli vasiyetnamesini, Surp Sarkis Kilisesi'nin yönetim kurulu üyesi olarak imzalamıştır. Dedemizin evi de bu mahallede bulunduğu için, işbu şahıs ya onun büyük babası, veyahut amcası olmalıdır. Nisbeten yakın zamanlarda dahi, Kayserili bir Boğos Lusararyan'ın adına rastladık ki muhtemelen onun torunu olmalıdır.

Dedemizin babası ise Hagop Lusararyan'dır. Adına iki yerde tesadüf ettik. Bunlardan birincisi, İstanbul'da neşredilmiş olan, Ermeni harfli Türkçe *Varaka-yı Havadis* gazetesinin 7 Mart 1864 tarih ve 76 sayılı nüshasıdır. Burada intişar eden Kayseri Ermenileri'nin Aramyan Cemiyeti'nin 1863 yılı bilânçosunda, 22 Ocak 1864'de onun cemiyete 500 Krş. teberrüde bulunduğu kayıtlıdır. Adı *"Hagop Ağa Lusararoğlu"* şeklinde geçmektedir. İkinci defa ise, Ermeni Patrikhanesi'nde bulunan, büyücek dinî bir kitabın içinde imzasına rastgeldik. Bu da kendisinin okumuş bir şahıs olduğunu kanıtlamaktadır. 1895 yılı Paskalya yortusu münasebetiy-

le ailesi ile birlikte Kudüs'e hacca gitmiş ve avdetinden kırk gün sonra vefat etmiştir. Resmî çevrelerde Ermeni cemaati nezdinde, hatırı sayılır bir kimse olmuştur. Lusararoğlu soyadı, muhtemelen babasından kendisine intikal etmiştir. Zira, 1810'da, Kayseri'den Kudüs Ermeni Patrikhanesi'ne teberrüde bulunan Ermenilerin isimlerini ihtiva eden bir defterde, işbu soyadını taşıyan bir kimseye rastlayamadık.

Ailevî hayatına gelince, Diruhi Şekerciyan'la evlenmiştir ki, tıbba dair eserler de yazmış olan, hekim Mardiros Şekerciyan'ın kızıdır. Aynı zamanda, rahmetli pederimiz tarafından büyük annemizin halasıdır. Üç kız ve üç erkek evlâdı dünyaya gelmiştir.

Birincisi Anna Dudu, Kayseri'de evlenip Kırşehir'e yerleşmiştir. Üç oğlu olmuştur. İstanbul'a geldikten sonra, Gedikpaşa'da oturmuştur. Yaklaşık 1935 de ölmüştür.

İkinci kızı Mayreni, Güdükyan soyadlı biri ile evlenmiştir. Dört evlâdı dünyaya gelmiştir.

Üçüncü kızı Nuritza, Kayseri'de Artin Yağmuryan'la evlenmiştir. İki oğlu ve bir kızı doğmuştur.

Birinci oğlu dedemiz olmuştur ki, ayriyeten etraflıca bahsedeceğiz.

İkinci oğlu Ohannes, yaklaşık 1870'de doğmuştur Hayganuş Keşişyan adında bir kızla evlenmiştir. Birinci Cihan Harbi'nin arifesinde, Kayseri civarında hafriyat yaptırmış ve deniz ilâhını (Poseidon) meydana çıkarmıştır. İki oğlu ve iki kızı dünyaya gelmiştir. Birinci Cihan Harbi'nden sonra, Buenos Aires'e yerleşmişlerdir.

Üçüncü oğlu Dikran, 18 yaşında iken meçhul bir hastalığın kurbanı olmuştur.

Dedem, Rif'atlû Hacı Mardiros Lusararyan Efendi ise, yaklaşık 1860'da doğmuştur. Kayseri'nin başlıca bankeri ve deve celebi olmuştur. Aynı zamanda, Kayseri Mutasarrıflığı Meclis-i İdare âzâlığında bulunmuştur. Tahsili hakkında bir bilgi mevcut değildir.

Adına ilk defa, Ermeni Patrikhanesi Arşivi'nde bulunan, ve 11 Kasım 1889 da, Sıvas'ın "*Vorpaser*" (Yetimsever) Cemiyeti'nin yönetim kurulu tarafından Patrik Horen Aşıkyan'a (1842-1899) yazılan bir mektubu imzalayanlar arasında tesadüf edilmektedir. Kayseri Ermenileri'nin cismanî meclisi tarafından, yörenin marhasası Rahip (1899'dan sonra Episkopos) Dırtad Baliyan (1850-1923) aleyhine Patrikhane'ye gönderilen 5 Mart, 24 Mart, 14 Nisan ve 21 Mayıs 1892 tarihli üç mektubun altında da imzası bulunmaktadır.

Hacı Mardiros Efendi (1860-1915).

15 Kasım 1895'de, Sultan Abdülhamit'in emriyle başlayan Kayseri vukuatı esnasında, dedem Atpazarı denilen semtte bulunuyormuş. Güruh ona da hücum etmek istemişse de, dükkânı orada bulunan ve kendisinden bir hafta önce 50 altun lira borç para alan, Musa isminde âlicenap bir Türk dostu, derhal onu mağazasına alıp, arpa çuvallarının arkasına gizlemiş ve kepengi de indirerek, dükkânın önünde nöbet beklemiş. Bunu görenler dedemi kendilerine teslim etmelerini ısrarla talep etmişlerse de, Musa Efendi şu cevabı vermiş:

— Şayet beni öldürürseniz, ancak o zaman onu ele geçirebilirsiniz.

Akşamüstü hâdiseler yatıştıktan sonra, Musa Efendi dedemi alıp Hükûmet Konağı'na götürür. Orada toplanan sair Ermenilerin de üzerleri aranır ve bir çakı dahi bulunmaz. Bunun üzerine keyfiyet ertesi gün Saray'a bildirilir. Gelen emir üzerine hepside serbest bırakılır.

Bu insaniyetli ve merhametli şahıs, 15 Ağustos 1915'de annemgil Kayseri'den ayrılırken, ilk oğlu Hagopik'in kendisine teslim edilmesini teklif eder, çünkü yollardaki meşakkata dayanamıyacağını tahmin eder. Ancak annem evlâdından ayrılmasına razı olmaz. Maalesef, Musa Efendinin tahmini Halep şehrine sekiz saat kala gerçekleşir. Zira henüz birbuçuk yaşında olan yavrucak, dizanterinin pençesinden kurtulamaz.

Yaklaşık 1895'de, Kayseri'ye gönderilen büyük posta, yolda haydutlar tarafından soyulur. Bu sıralarda Kayseri'de henüz banka yokmuş ve dedem yegâne bankermiş. Bunun üzerine Rahmetli, yaklaşık 2000 altun lira tutarındaki bütün alacaklıların parasını kendi cebinden öder. Böylece Posta idaresini müşkül vaziyetten kurtarır.

Takriben 1908'de ise, Hükûmet sair idarî teşkilâtlar meyanında, Kayseri'den de 500 altun lira bir istikraz yaptığı zaman, Mutasarrıf Paşa eşrafıtan ve meclis-i idare üyelerinden 65 kişiyi Hükûme Konağı'na davet eder. Sıra 62'nci mevkide oturan dedeme gelince, 48.50 Lira toplanmış olduğu anlaşılır. Dedem bakiye kalan 451.50 Lirayı ödemeği teklif eder. İşbu centilmen hareketi, gerek mutasarrıf, gerekse sair zevat tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanır. Mutasarrıf Paşa keyfiyeti derhal Saray'a bildirir. Birkaç gün sonra, İrade-i Seniye ile, dedeme Sâlise Rütbesi tevcih kılınır ki, askeriyede karşılığı binbaşılıktır.

Bu son iki bilgiyi, daha önce sözü geçen, eczacı ve İran'ın Halep fahrî konsolosluğunu ifa eden, uzaktan akrabamız rahmetli Ohannes Kademyan ricamız üzerine, 1954'de mektupla tarafımıza iletmişti. Metni Ermeni harfli Türkçe olduğu için, hafifçe rötuşdan geçirerek aşağıda sunuyoruz.

"Hacı Mardiros Efendi Lusararyan, Kayseri'de en muruf sarraf, banker ve aynı zamanda celeb (deve taciri) idi. Haydutlar Posta'yı soydukları zaman, orada parası olanlar, Kayseri Postahanesi'ne hücum ederek, alacaklarını talep eylediler. O zamanlar, Posta İstanbul'dan Kayseri'ye normal olarak sekiz günde, kış mevsiminde ise ancak 12-15 günde, Sıvas tarikiyle ulaşabilirdi. Hacı Mardiros Efendi, her kimin devlet postasında parası var idi ise, ilmühaberlerini getirip, kendisinden paralarını almalarını ilân eyledi. Posta müdürüne ilmühaberlerin doğru olduğunu tasdik ettirerek, hepsinin alacaklarını ödedi. 15-20 gün sonra, İstanbul'dan Kayseri'ye para geldi ve karşılığı kendisine ödendi.

İkinci Sultan Hamit devrinde, her diyardan kudretine göre istikraz yapıldığı zaman, mutasarrıf paşa tarafından maruf şahıslar Meclis-i İdare'ye davet edilir, ve ağram vergisi tahsilinde kendilerine ödenmek üzere, bu zevattan bir miktar istikraz yapılırdı. Miktarı 200 altun lira ile 1000 altun lira arasında değişirdi. Takriben 1908 de, Kayseri'den 500 altun Lira toplanılması için irade gelmiş idi. Mutasarrıf paşa tarafından, Meclis-i İdare'ye 65 kişi davet edilmişti. Ancak, onların ödediği miktar, iki Liradan başlayarak, yarım Liraya kadar düşmüştü. 62'nci mevkide oturan Hacı Mardiros Lusararyan'a sıra geldiğinde, o zamana kadar toplanan paranın miktarını mutasarrıf paşaya sorar. O da, 48.50 Lira biriktiğini beyan eder. Maruf zevattan bu kadar elde edildiği için, şimdiden sonra gelecekllerden dahi alındığında, herbir ilmühabere 20 Paralık pul yapışacağından, keza, bunlara ilmühaberler dahi eklendiğinde, Devlet Hazinesi zarar göreceğinden, emir buyurulduğu takdirde, noksan kalan 451.50 Liranın kendisi tarafından ödenip, Devletin zarar görmemesi için, 20 Paralık pul ve bir ilmühaber ile meselenin halledileceğini beyan etmesi üzerine, mutasarrıf paşa:

– Madem ki böyle söylüyorsunuz, 500 Lira veriniz, bir ilmühaber ile iş bitsin, der. Lusararyan ise:

– Hazırîn kabul ederse vereyim, der.

Hepsi bir ağızdan, muvafiktır, diye nida ederler.

Aynı gün, Hacı Mardiros Ağa 500 Lirayı Maliye'ye teslim eder.

Bundan çok memnun kalan mutasarrıf, keyfiyeti olduğu gibi Yıldız Sarayı'na telgrafla bildirir. Muhteviyatında, "Bu gibi bir vatandaşı takdir ettim, takdim buyurulmasını istirham eylerim" *der. Mesele Padişah'a intikal edince memnuniyetini bir irade ile ve telgrafla Kayseri Mutasarrıflığı'na bildirir. İçeriğinde şöyle denir:*

"Rif'atlû Hacı Mardiros Efendi Lusararyan'ın resmî elbisesi, kılıncı ve Fermanı Postada, kendisini hanesinde, askerî ve mülkî bil'umum memurların tebrik etmesi için, evinin karşısında bütün asker ve polis dizilerek, resmî tebrikat yapılsın."

Channes Kademyan, 25 Kasım 1954 tarihli diğer bir mektubunda, davet edilen şahısların sayısının 85 olduğunu, toplantıda dedemin 83'üncü sırada oturduğunu, ve toplanan paranın da 60-70 Lira arasında bulunduğunu kaydetmiştir.

Rahmetli annemin ifadesine göre de, 1908 yılında Hürriyet'in ilânından sonra, Kayseri Ermenileri'nin ileri gelenlerinden dedemle Tateos Mındikyan, rüşvet alanların tesbit edilip, resmî makamlara bildirilmesi için görevlendirilmişlerdir. Birçok Türkler gelip dedeme yalvarmışlardır ki, aleyhlerinde bir beyanatta bulunmasın.

Kademyan, dedemin, 50-60 yıl kadar önce yıktırılan Surp Sarkis Kilisesi'nin, uzun yıllar yönetim kurulu başkanlığında bulunduğunu, ve hayratı olarak da, inşa edilen yedi yıllık idadî mektebe harcanan 450 Liradan 300 Lirasının kendisi, 80 Lirasının da zevcesi Hacı Dikranuhi Hanım tarafından ödendiğini, bakiye kalan 70 Liranın da Ermeni cemaatından topladığını ilâve etmiştir.

Kayseri Ermenileri'nin ünlü simalarından, rahmetli Karabet Camciyan'ın (1870-1915) torunu, sayın Verjin Basmaciyan'ın annesinin ifadesine göre de, bugüne kadar mevcut olan, Kayseri'nin Surp Kirkor Lusavoriç Kilisesi inşa edilirken, en fazla dedem maddî yardımda bulunmuştur. Kayseri Ermenilerinin cismanî meclisinin 5 Ocak 1910 tarihli bir yazısına göre, bu sıralarda teşekkül eden İktisad Komisyonu'na da üye olmuştur.

Rahmetli, yaklaşık 20 Nisan 1915'de, beş dakika için karakoldan çağırılmışsa da, bugüne kadar kendisinden bir haber alınamamıştır. Ancak, aylarca sonra bir gün annemin rüyasında görünmüş ve 31 Temmuz 1915'de Kayseri'de ölen ilk kocası Dr. Toros Nazlıyan'la beraber olduğunu beyan etmiş.

Şimdi de biraz ailesi ve ahfadı hakkında bilgi verelim.

Dedem, 1883'de, Kayseri'nin Türk ve Ermeni çevrelerinde tanınmış bir şahsiyet olan ve resmî bir görevde bulunan, Hacı Artin Zambakciyan'ın büyük kızı Dikranuhiile evlenmiştir. Hacı Artin çok hayırsever bir kimse imiş ve resmî görevi sayesinde, Türklerin fakir ailelerine Hükûmetten maaş bağlatmıştır. Şöyle ki öldüğünde, bütün yardım alan Türkler evine gelip, *"Babamız öldü"* diye ağlayıp sızlamışlar. Cebinden ise ancak 40 para çıkmış. Zira gelirinin büyük kısmını hayır işlerine harcarmış. 1894 kolera salgınının kurbanı olmuş.

Büyük annemin annesi Gülizar ise, Ohanyan ailesine mensuptur. 1915'de Halep'te hastalanarak ölmüştür. Kardeşi Karabet Ohanyan Efendi (1840-1931) de çok hayırsever bir şahıstı. 1930'da inşa edilen Bakırköy Ermeni Kilisesi yönetim kurulunun binasının masraflarını kendisi ödemiştir. Evin-

de, yemek masasında ise, daima muhtaç misafirler bulunurdu. O da rahmetli pederim gibi, bir düşmenin kurbanı oldu.

Rahmetli büyük annem de çok hayırsever ve dindar bir kadındı. Yukarda sözü geçen mektepten maada, 1888'de, Kayseri'deki Surp Sarkis Kilisesi yeniden inşa edilirken, iç avlusunun masraflarını karşılamıştır. 1868'de Kayseri'de doğup, 13 Nisan 1947'de Üsküdar'daki evimizde vefat etmiştir.

İki evlâdları dünyaya gelmiştir. Birincisi Hagop, 4 Şubat 1914'de Kayseri'de doğup, 15 Eylül Mektebi'nden mezun olmuştur. 22 Ocak 1912'de, Everek'li Operatör Dr. Toros Nazlıyan'la (1882-1915) evlenmiştir. Kocası, Balkan ve Birinci Cihan Harplerinde, Kayseri'de, ulukışla'da ve İstanbul'da Maltepe Hastanesi'nde, askerî tabiplik yapmıştır. Müteveffa ennem, Birinci Umumî Harpte yedi türlü görevi bulunduğunu söylerdi.

1920'de İstanbul'da, rahmetli babam Mikayel Pamukciyan'la (1873-1970) evlenmiştir. İşbu izdivaçtan da, 23 Şubat 1923'de, Üsküdar'ın İcadiye mahallesinde, bu satırların yazarı dünyaya gelmiştir.

Dedemin dördüncü evlâdı Hacı Artin Lusararyan ise, 1894 yılı Ağustos ayında Kayseri'de doğup, 9 Temmuz 1970'de Beyrut'da ölmüştür. 1936'da Gümüşcü soyadını almıştır ve İstanbul'un en büyük gümüşcüsü olmuştur.

Hacı Mardiros Lusararyan ve ailesi.

İkisi kız ve ikisi erkek, dört evlâtları dünyaya gelmiştir.

Birincisi Nazeli, 1888'de doğup, 1891'de kuşboğan hastalığına yakalanarak ölmüştür.

İkincisi Garbis, 1891'de doğup, altı aylıkken dizanteriden hayatını kaybetmiştir.

Üçüncü evlâdları annemin de ilk adı Nazeli olmuştur. Ancak, 1895'de ailesi ile birlikte Kudüs'e hacca gittikten sonra, *"Nacı Nazeli"* demek uzun olur diye, *"Hacı Gül"* adını almıştır. 12 Ekim 1892'de Kayseri'de doğup, 9 Mart 1981'de Yedikule Ermeni Hastahanesi'nde vefat etmiştir.

1905'de Kayseri'deki Aramyan 1915'de, yukarda kaydettiğimiz gibi Halep yakınlarında dizanteriden ölmüştür. Çok zeki ve itaatlı bir çoçukmuş. İkincisi Bercuhi, 13 Şubat 1915'de Kayseri'de doğup, 8 Ocak 1988'de İstanbul'da Çapa Hastahanesi'nde ölmüştür. 1933'de, birincilikle Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nden mezun olmuştur. İki defa evlenmiştir. İkinci kocasından Hagop Semizoğlu adında bir oğlu olmuştur ki, yüksek elektrik ve elektronik mühendisidir.

Rahmetli annem, birinci kocasını 31 Temmuz 1915'de Kayseri'de kaybettikten sonra, 1 Kasım 1921'de Nıvart Enkserciyan ile evlenmiştir ve Alis, Mardiros ve Süzan adında üç evlâdı dünyaya gelmiştir. Bunlardan yalnız sonuncusu hayattadır ve evli olup Yunanistan'da yaşamaktadır.

Rahmetli dedem aynı zamanda Türkçe yazan değerli bir şairmiş. Şiirlerini ihtiva eden cönk, 2 Ağustos 1921'de Üsküdar'da vuku bulan dehşetli yangından annem tarafından kurtarılmışsa da, eşyalar taşınırken maalesef kaybolmuştur. Rahmetli annem, 1915'de kaybettiği üç sevgili meyanında, işbu manevî varlığın heba olmasına da büyük acı duyardı. Yegâne tesellisi, bir destanın

baştan yedi dörtlüğünün hafızasında kalmasıydı. Metnini aşağıda sunuyoruz.

Âlim demiş dünya boşdur inanma,
İnanıp da ateşine sen yanma,
Mali, milki gayet çokdur sanma,
Verir bana, eder beni âlişan.

Bu dünyanın saltanatı ne gibi,
Bugün biter yarın yiter ot gibi,
Güzelliğin geçer olur yok gibi,
İşte bunlar olsun sana bir nişan.

Dünya malı parlar misl-i güneşe,
Yaklaşdıkça yakar, benzer ateşe,
Son vaktında ister imdad yetişe,
Bilmez ki o maldır kendine düşman.

İşte âlim diyor inanmayın sakın,
Sözüne aldanıp varmayın pek yakın,
Sizden evvelini yoklayın bakın,
Ne etti onlara bu zalim cihan.

Gelen yolcular hep ikrar eder,
Benim malım çokdur cümleye yeter,
Verir bir vakit kârlar eder,
Sonra elden alır bırakır üryan.

Dünya malı bu dünyada kalacak,
Senin nen var sana lâzım olacak,
İki arşın bezdir seni saracak,
Eger o da bulunursa o maldan.

Zengin devletine güvenmeyecek,
Oğluna, kızına sevinmeyecek,
Fakirler haline şükürlenecek,
İkisi de alır ücret Mevlâdan.

Yazımıza ailevî iki fotoğraf da ekliyoruz. Birincisi, dedemizin üniforma ile Kayseri'de çekilmiş bir resmidir ki, aslı 19 Aralık 1982'de vuku bulan Kuzguncuk'taki evimizin müessif yangınında mahvoldu. Ancak, daha önce, aziz dostumuz, değerli nümizmat, sayın Garo Kürkman güzel bir suret çıkarmış olduğu için, kayıptan kurtuldu. Kendisine burada da teşekkür ediyoruz.

İkincisi ise, 1902'de Kayseri'de, S. Istepanyan'ın fotoğrafhanesinde ailece çekilmiş bir resimdir Soldan sağa doğru, büyük annem, kaynanası ve dedem görülmektedir. Ayakta duranlar ise, annem ve dayımdır. Fotoğraf, dedem tarafından, İstanbul'da mukim, büyük annemin dayısı Karabet Ohanyan'a hediye edilmiştir. Arkasında, dedemin imzasını taşıyan, Ermeni harfli Türkçe şu ithafname vardır:

"Der Âliye'de, mürüvvetlü Hacı Karabet Ağa Ohanyan Hazretlerine takdim, 5 Noyemper (Kasım) *1902, Kayseri"*

Karabet Ohanyan ise, fotoğraf hakkında altına, yine Ermeni harfli Türkçe olarak şu izahatı eklemiştir:

"Hemşirem Gülzar Hanım'ın kerimesi Dikranuhi Hanım'ın fotoğrafı, kayınvalidesi ve zevci Mardiros Ağa Lusararyan ile mahdumu ve kerimesi ile beşi birlikte çekilmiş"

Bu ikinci fotoğraf, uzun yıllar Ohanyan Efendi'nin evinde barınmış olan, annemin teyzelerinden rahmetli Güldudu Zambakciyan tarafından, 1950 sıralarında Fransa'ya giderken bize hediye edilmiştir.

Sözümüz burada sona ererken, eski ve yeni geçmişlerimize Tanrı'dan mağfiret dileyerek, onların daima kalbimizde ve hafızamızda yaşayan, aziz hatıraları önünde hürmetle eğiliyoruz.

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE
CEP ÜNİVERSİTESİ
Kendini yetiştirmek isteyen herkese öğrenmek istediği her konuda
her hafta bir kitap
Eşsiz bir genel kültür kitaplığına sahip olun

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad.
İletişim Han No: 7
Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 516 22 60-61-62

"Türk Halk Masalları"

MUSTAFA DUMAN

***Türkische Volksmärchen*, Pertev Naili Boratav, Illustrationen: Abidin Dino. Çeviri: Doris Schultz ve György Hazai, Diederichs Verlag, München, 1990, 340 s. resimli.**

Daha önce Berlin'deki Akademi Yayınevi tarafından 1967, 1968, 1970, 1973 ve 1974 yıllarında beş kez basılan *Türk Halk Masalları* bu kez Münih'teki Diederichs Yayınevi tarafından yayımlandı. Kitabın altı baskı yapmasını Alman okuyucu tarafından beğenilip aranmasına bağlayabiliriz.

Türk halkbiliminin yorulmaz emekçisi Pertev Naili Boratav bu kitabına, daha önce Türkiye'de yayınladığı kırk masalı aldı. Masallar Thomson ve *Türk Halk Masalları Kataloğu*'ndaki tip numaraları ile, araştırmacıların da kullanabileceği şekilde veriliyor.[1, 2] Boratav kitabın sonunda, "Sonsöz" başlıklı 27 sayfalık yazıda, Türk Halk Masalları konusunu işliyor. Türk Halk Masalları konusundaki çalışmaların tarihçesini ve masalların özelliklerini, önemli tiplerini anlatıyor.

Türk Halk Masalları'ndaki masallar ve Türkiye'de daha önce yayımlandıkları yerler sırasıyla şöyledir:

1- İnsanoğlu Nankördür. (*Zaman Zaman İçinde*, No: 20)
2- Papağan (*Az Gittik Uz Gittik* No: 21)
3- Üşengeç (*Az Gittik Uz Gittik* No: 25)
4- Ayşe, Fatma Kuzular (*Az Gittik Uz Gittik* No: 5)
5- Dülger Kızı (*Zaman Zaman İçinde* No: 9)
6- Hüsnü Yusuf Şehzade (*Zaman Zaman İçinde* No: II)
7- Arap Hala (*Zaman Zaman İçinde* No: 8)
8- Çember-Tiyar (*Az Gittik Uz Gittik* No: 22)
9- Eşek Kafası (*Az Gittik Uz Gittik* No: 24)
10- Oduncunun Kızı (*Zaman Zaman İçinde* No: 13)
11- Mehmet Eşkiya (*Az Gittik Uz Gittik* No: 29)
12- Sitti Nusret (*Zaman Zaman İçinde* No: 12)
13- Yıldırım Padişah (*Zaman Zaman İçinde* No: 15)
14- Usta Nazar (*Zaman Zaman İçinde* No: 19)
15- Yedi Kardeşler (*Zaman Zaman İçinde* No: 2)
16- Nardaniye Hanım (*Zaman Zaman İçinde* No: 3)
17- Bacı Bacı Can Bacı (*Zaman Zaman İçinde* No: 1)
18- Tık Sopam (*Az Gittik Uz Gittik* No: 33)
19- Tencerecik (*Az Gittik Uz Gittik* No: 34)
20- Sabır Taşı (*Zaman Zaman İçinde*: No: 14)
21- İlik Sultan (*Az Gittik Uz Gittik* No: 30)
22- Ahu Melek (*Zaman Zaman İçinde* No: 10)
23- Ütelek (*Az Gittik Uz Gittik* No: 28)
24- "Ben Bir Yeşil Yaprak İdim" (*Zaman Zaman İçinde* No: 4)
25- Balıkçı Güzeli (*Az Gittik Uz Gittik* No: 31)
26- Fesleğenci Kız (*Zaman Zaman İçinde* No: 5)
27- Nalıncı ile Padişah (*Zaman Zaman İçinde* No: 16)
28- Bostancı Dede (*Zaman Zaman İçinde* No: 18)
29- Altın Toplu Sultan (*Zaman Zaman İçinde* No: 17)
30- Deli-Gücük (*Az Gittik Uz Gittik* No: 23)
31- "Allah Kerim Padişahın Oğlu Erim" (*Az Gittik Uz Gittik* No: 37)
32- "Menekşe Yaprağından İncinen Kızım" (*Zaman Zaman İçinde* No: 7)
33- Zengin Hamamı (*Az Gittik Uz Gittik* No: 4)
34- "Kaz Yollasam Yolar Mısın?" (*Az Gittik Uz Gittik* No: 40)
35- Çan Kuşu, Çor Kuşu (*Az Gittik Uz Gittik* No: 20)
36- Yatalak Mehmet (*Zaman Zaman İçinde* No: 6)
37- Köylü ile Sultan Mahmut (*Zaman Zaman İçinde* No: 21)
38- Üselek (*Az Gittik Uz Gittik* No: 44)
39- Hasses Paşa (*Zaman Zaman İçinde* No: 22)
40- Fesatçı Saliha (*Az Gittik Uz Gittik* No: 36)

Kitapta Abidin Dino tarafından yapılmış 19 resim yer alıyor. Resimler daha önce yayımlanan *Zaman Zaman İçinde* adlı kitaptakilere benziyor fakat bazı farklılıklar da var. Bu resimler

kitaba ayrı bir özellik veriyor.

Pertev Naili Boratav halk masalları konusuna ciddi bir şekilde yaklaşarak TTV. kısa adıyla tanınan *Türk Halk Masalları Kataloğu*'nu (Wolfram Eberhard'la) hazırladıktan sonra, daha önce kendi derlediği veya Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesindeki öğrencilerinin derledikleri halk masallarının bir bölümünü, yukarıda adları verilen iki kitapta toplamıştır.[3, 4] Ayrıca 22 tane halk masalını da 1955 yılında, Fransa'da Fransızca olarak yayımlamıştır.[5] Bu kitap 1960 yılında Macarca'ya çevrilerek Budapeşte'de yayımlanmıştır.

Pertev Naili Boratav'ın Türk Halkbilimi alanındaki çalışmalarının yurt dışında daha çok takdir edildiğini söylersek abartmış olmayız. O, çeşitli çalışmalarının yanısıra, bizi, halkımızın kültürünü defalarca basılan *"Türk Halk Masalları"* adlı halk masalı derlemeleriyle, her kurum ve kişiden daha çok tanıtmıştır, diyebiliriz. Bir ulusun manevi dünyasını halk masallarından daha iyi ne tanıtabilir? Altı kez basılan *Türk Halk Masalları* bu görevi fazlasıyla yapmıştır. Bütün bu çalışmaların arkasından Pertev Naili Boratav için, biri Amerika'da, diğeri Fransa'da olmak üzere iki tane armağan kitabı basılmıştır. Türkiye'de O'nun için henüz bir armağan kitabı hazırlanmamıştır.[6, 7] Bazı dergilerd' ·azılar yayımlanmıştır. *Varlık Dergisi* 990. sayısının bir bölümünü "Pertev Naili Boratav'ın Emeğine Saygı" başlığı altında Boratav hakkındaki yazılara ayırmıştır.[8] *Masal Araştırmaları*'nın birinci sayısında da Boratav tanıtıldıktan sonra çalışmalarının kaynakçası veriliyor.[9]

Yorulmak bilmeyen bir uğraşı ile Türk Halkbilimi konusundaki çalışmalarını sürdürmekte olan Pertev Naili Boratav'a sağlıklı ve uzun ömürler dilerken saygılarımızı sunarız. Var olsun.

[1] Stith Thomson, *Motif-İndex of Folkliterature*, 6 cilt, 2. Baskı, Kopenhag, 1955-1958

[2] Wolfram Eberhard-Pertev Naili Boratav, *Typen Türkischen Volksmärchen* (TTV), Wiesbaden, 1953

[3] Pertev Naili Boratav, *Zaman Zaman İçinde, Tekerlemeler-Masallar*, Çizgiler: Abidin Dino, İstanbul, 1958

[4] Pervet Naili Boratav, *Az Gittik Uz Gittik*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969

[5] Pertev Naili Boratav, *Contes Turcs* (Türk Masalları), Erasme, Paris, 1955

[6] *Quand Crible Etaat Dans La Paille* (Kalbur Saman İçinde) Hzl: Remy Dor, Michele Nicolas, Paris, 1978

[7] *Studies in Türkish Folklore in Honor of Pertev Boratav*, edited by İlhan Başgöz and Mark Glazer, Indiana (USA), 1978

[8] "Pertev Naili Boratav'ın Emeğine Saygı" *Varlık*, Sayı: 990, Mart 1990, İstanbul, s. 19-31. Asım Bezirci'nin hazırladığı "Pertev Naili Boratav için kaynakça" çok eksik. Özellikle yurtdışında basılan kitap ve yazılar yer almıyor kaynakça'da. TTV. bile unutulmuş.

[9] *Masal Araştırmaları*, Hzl: Nuri Taner, İstanbul, 1988, s. 139-146

Ortadoğu'yu Anlamak İçin Önemli Bir Kitap

DAVUT DURSUN

Mahmut Dikerdem, *Ortadoğu'da Devrim Yılları* (Bir Büyükelçinin Anıları), İstanbul Cem Yayınevi-Kültür Dizisi 1990. 190 s.

Mahmut Dikerdem, Türk okurlarının yakından tanıdığı bir isim. Uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapmış, Türkiye'yi dışarıda başarıyla temsil etmiş, çeşitli ülkelerde büyükelçilik yapmış ve emekli olmuş bir diplomat. Emekliliği yıllarında Türkiye Barış Derneği'nin başkanlığını yürütmüştür. İlk baskısı 1977 yılında yapılan kitabın, tanıtmaya çalıştığımız baskısı 1990 tarihini taşımakla birlikte İkinci Baskı olduğuna ait bir not yok. Ayrıca bu baskı için yapılan hiçbir değişiklik olmadığı gibi ne bir İkinci Baskı için Önsöz ne de hatırlatma var. Sadece kitabın arka kapağındaki resim alt yazısının bu baskı için yeniden kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Orta boy, 190 sayfa ve sade bir kapakla yayımlanan kitap ilk baskısının tıpkı baskısı gibi gözüküyor. Zira tashih hataları bile aynen çıkmış. Oysa ki kitabın birinci baskısındaki tashih yanlışlarının bu baskıda düzeltilmesi, yazarın bu baskı için yeni bir "Önsöz" yazması yerinde olurdu.

Kitap esas itibariyle üç bölümden oluşmuştur, denebilir. Gerçi yazar bölümleri sıralamamış, ama temel ana başlıklar üç değişik başlıkla sunulduğuna göre, üç bölümdür, diyebiliriz. Birinci Bölüm diyebileceğimiz kısımda Mısır'la ilgili hatıraları, İkinci Bölüm'de Kıbrıs Sorunu'yla ilgili hatıraları ve Üçüncü Bölüm'de de Ürdün hatıralarını anlatmaktadır.

Emekli Büyükelçi M. Dikerdem, dört sayfalık "Önsöz"ünde böyle bir kitabı, daha doğrusu anılarını yazmanın sebeplerini anlatmakta ve Batılı diplomatların genellikle meslek hayatları süresince izledikleri önemli olayları, görgü ve bilgilerini gelecek kuşaklara aktarmayı görev bildiklerini, bizde ise böyle bir geleneğin kurulmadığını, önemli siyasal olaylara ve gelişmelere tanıklık etmiş nice şahsiyetin arkasına tek bir belge bırakmadan göçüp gittiğini belirtmektedir. Gerçekten de Türkiye'de "hatırat" yazma alışkanlığı henüz yerleşmiş değildir. Bu sadece Dışişleri mensupları arasında değil, siyasal ve askeri kadrolarda da böyledir. Özellikle siyasal tarih araş-

tırmaları açısından hatıratların taşıdığı önemi herkes takdir edecek durumdadır. Yazar, yıllık izinde bulunduğu Haziran 1967 yılında, görevli olduğu Akra'ya (Gana) dönerken 5 Haziran 1967 tarihinde, yani Mısır-İsrail Savaşı'nın patlak verdiği tarihte veda etmek ve direktiflerini almak için dönemin Dışişleri Bakanı İ.S. Çağlayangil'le görüşmesinde Mısır'da 5, Ürdün'de 3 yıl kalan ve bakanlıkta 2 yıl Ortadoğu Masası'nı yöneten uzman biri olduğu halde kendisine olayla ilgili hiçbir şeyin sorulmaması ve bilginin alınmamasından sonra kendisinde anılarını kaleme alma düşüncesinin uyandığını belirtiyor. Buna doğrusu ilk anda şaşmak gerekiyorsa da, Türk siyasal kadrolarında uzmanına danışma, bilgiye önem verme, danışman kullanma gibi rasyonel mekanizmaların yeri olmadığını bilen kişi olarak şaşmamak gerektiğini belirtmeliyim. *Bir röportaj vesilesiyle Sayın Kâmuran Gürün'le* Türk-Yunan ilişkilerini konuşurken bakanlığın, Batı Trakya konusundaki tecrübe ve bilgilerinden istifade edip etmediğini sormuştum ve Sayın Gürün bana "siz galiba Türkiye'yi tanımıyorsunuz" anlamında bir cevap vermişti. Gerçekten de Türkiye'de, hele Dışişlerinde elemanların tecrübe ve bilgilerinden yararlanma geleneğinin maalesef olmadığını Dikerdem'in kitabını yazma gerekçesinde de gözleme imkânı buluyoruz.

Yazar Dikerdem en çok beş yıl (1950-1955) görevli olarak kaldığı Mısır'la ilgili anılarına yer ayırmış (s.9-120) ve bu ülkedeki gözlemlerini Devrimden Önce Mısır, 23 Temmuz 1952 Darbesi ve Sonrası, Darbeden Sonra İktidar Kavgası, Devrimden Sonra Türk-Mısır İlişkileri ve Tugay Olayı ara başlıkları altında vermektedir. Mısır'da krallık yönetimine son veren 23 Temmuz 1952 tarihinde Hür Subaylar teşkilatının gerçekleştirdiği ihtilal öncesi Mısır'ı çeşitli yönleriyle özetleyen Dikerdem, Türkiye'nin genelde Arap ülkelerine ve özelde ise Mısır'a karşı politikasının "ilgisizlik" ya da "Arapları kendi hallerine bırakma" şeklinde özetlenebilen bir politika olduğunu belirtmekte ve bunun sebepleri üzerinde durmaktadır. 1950 öncesinde Arap ülkeleriyle tek iyi ilişkimiz 1947 yılında Filistin Sorunu'nun Birleşmiş Milletlerde görüşülmesi ve "Filistin'in taksimi" kararının alınmasında red oyu verişimizde tezahür etmiş ve bu red oyumuz Arap dünyasında olumlu yankı yapmıştır. Ne var ki, ardından İsrail Devleti'ni tanımamız, ticari ilişkileri geliştirmeye çalışmamız, 1949 Arap-İsrail Savaşı'nda Araplara destek olmamamız, Arapların karşı çıktıkları Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nda Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa ile birlikte yer almamız, Araplarla yollarımızı ayrı düşürmüştür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'dan çekilmeye mecbur kalan İngiltere, bu bölgedeki çıkarlarını koruyacak bir pakt teşebbüsünde bulunmuş ve bu çerçevede Ortadoğu Savunma Paktı projesini ortaya atmıştır. Mısır, XIX. yüzyılın son çeyreğinden beri kendisini sömüren İngiltere'den kurtulmanın yollarını ararken, bir bakıma Batı sömürgeciliğinin devamı olan böyle bir projeyi kabul etmesi düşünülemezdi. Bu bakımdan Mısır, İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye tarafından önerilen Ortadoğu Savunma Paktı projesini incelemeye lüzum görmeden reddetti ki, bu olayla da Türkiye'nin Batı ülkeleriyle birlikte hareket ettiği bir bakıma tescil edilmiş oluyordu.

Dikerdem, Büyükelçi Hulusi Fuat Tugay'a geniş yer ayırmış. Atanması, göreve başlaması, kişiliği, görevi sırasındaki davranışları ve nihayet apar topar Mısır'dan kovulması olayını en ince ayrıntılarına ve başka bir kaynakta bulamayacağımız zenginlikte anlatmaktadır. Hulusi Fuat Tugay'ın en önemli özelliği eşi yoluyla Mısır Krallık ailesine akraba oluşuydu. Eşi Emine Fuat, Eski Mısır Kralı Fuad'ın kız kardeşi Prenses Nimet'in kızıydı. Hulusi Fuad'ın bu özelliği belki Krallık döneminde olumlu bir faktör olarak görülmüş, ama Krallık rejimi devrildikten sonra Türkiye hükümetinin büyükelçiyi görevden almayarak yeni yönetimi hor gördüğünü ihsas ettirmesi "Tugay Olayı" diye diplomasi tarihine geçen üzücü ve Türk-Mısır ilişkilerini çok kötü bir noktaya getirici bir olaya sebep olmuştur.

Mısır'ın modern siyasi tarihine damgasını vuran 23 Temmuz 1952 darbesi ve Cemal Abdünnasır'a da geniş yer veren Dikerdem, bu konulardaki gözlem ve düşüncelerini akıcı bir üslupla anlatmaktadır. Darbeden sonra Nâsır ile M. Necip arasında cereyan eden iktidar çatışması, Devrimden sonra Türk-Mısır ilişkileri, Tugay Olayı bu bölümde ele alınan konular arasındadır.

Yazar kitabın ikinci bölümünü Kıbrıs Sorununa ayırmıştır. Yazar Dikerdem 1955 yılında merkeze (Ankara) dönmüş ve iki yıl burada Ortadoğu Masası'nda çalışmıştır. İşte bu zaman içinde patlak veren Kıbrıs Sorunu'yla yakından ilgilenen yazar, bölümün girişinde Kıbrıs'ın tarihini genel hatlarıyla özetlemektedir. 1950 yılı başlarında Türkiye'deki yönetimin Kıbrıs'a bakışı Başbakan N. Sadak'ın TBMM'indeki bir konuşmasında bütün çıplaklığıyla ortaya konmaktadır: "Kıbrıs Adası Lozan Antlaşmasıyla İngiltere'ye devredilmiştir. Ada üzerinde egemenlik hakkı İngiltere'ye aittir. İngiliz hükümetinin hakkından feragat edeceğine dair görünürde bir işaret yoktur. Türk hükümetine de bu yolda bir "ihsas" ta bulunmamıştır. Şu halde ciddi bir neden yokken telaşa düşmek ve bir bardak suda fırtına yaratmak yersizdir." (s.122) Demokrat Parti iktidar olunca da Türkiye'nin gündeminde Kıbrıs Sorunu diye bir sorun yoktu. Dışişleri Bakanı F. Köprülü'nün Atina havaalanında "Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs diye bir mesele yoktur" diye açıklama yapması ellili yılların başlarındaki anlayışı yansıtmaktaydı. Gerçekten de CHP ile DP yönetimleri arasında, bu yıllarda dış politikada değişen bir şey yoktu.

Kıbrıs konusu Türkiye'nin gündemine 1955 yılında girdi ve o günden bu yana gündem listesinin başından hiç inmedi. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun başkanlığında kurulan ve kitabın yazarının da üye bulunduğu Kıbrıs Komisyonu'nun çalışmalarıyla 29 Ağustos 1955 tarihinde Londra'da toplanan üçlü konferans hakkında geniş bilgi verilmektedir. Konferansta Zorlu, adanın gerçek sahibinin Türkiye olduğunu, Lozan Antlaşmasıyla devredilen adanın egemenlik hakkından İngiltere vazgeçiyorsa Türkiye'ye geri verilmesi gerektiğini savunmuştur. Ne var ki, toplantının devam ettiği sırada İstanbul'da patlak veren 6/7 Eylül olayları toplantının Türkiye lehine sonuçlanması imkân ve fırsatını ortadan kaldırmıştır. Ağustos 1958'de Yunanistan'ın Kıbrıs konusunu Birleşmiş Milletler'e getirmesi ve burada F.R.Zorlu'nun umulmadık şekilde kazandığı zafer, başarılı bir diplomatın nelere kadir olduğunu göstermesi bakımından enteresan bir örnek teşkil etmektedir. Bu tarihten sonra Kıbrıs konusu Yunanistan ve Türkiye arasındaki görüşmeler sonunda imzalanan Zürih ve Londra antlaşmalarıyla çözümlenmiş ve bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Esas itibariyle Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması önemli bir diplomasi başarısıydı, fakat altmışlı

yıllardaki gelişmeler bu başarıyı yok etti. Makarios, Türkler lehine düzenlemelere sahip yapıyı yıkmak için şikayetlere ve zulme başlayınca Türkiye zamanında olaylara müdahale edemedi. Oysa ki Garanti Antlaşması kendisine bu hakkı veriyordu. 1963'deki Kanlı Noel olayları bardağı taşıran son damla olmuştu, ama Türkiye konuyu Birleşmiş Milletlere götürmeye karar verince bir bakıma yenilgiyi peşinen kabul etmiş, kendi kurduğu devletin bir tarafını (Makarios) muhatap kabul etmiş oluyordu. Dikerdem, bütün gelişmelerin yanı sıra Gana'da görevli bulunduğu sırada K. Nkrumah'nın Kıbrıs konusunda bir federal çözüm önerdiğini belirtmektedir. O yıllarda böyle bir çözümün realize edilebilmesi imkânı olsaydı, herhalde günümüzde Kıbrıs Sorunu olmazdı. Ne var ki, Makarios ve dünyanın.çeşitli yerlere dağılmış olan Rumların baskısı üzerine bir zaman sonra Nkrumah da federal çözümü ve arabuluculuk konusunu artık ağza almayacaktır.

Kitabın üçüncü bölümünü "Arap Dünyasına Dönüş I" başlığıyla anlatılanlar oluşturuyor. Burada Bağdat Paktı ve sonrası gelişmeler, yaşanan olaylar baz alınarak anlatılıyor. Yazar önce Amerika Birleşik Devletleri'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra soğuk savaş yıllarında yürürlüğe koyduğu Sovyetler Birliğini çevreleme (containment) politikasını özetleyerek bu politikalarda Türkiye'ye biçilen rolü özetleyerek konuya giriyor. Bağdat Paktı teşebbüsünde insiyatifin ABD'de olduğu ve Türkiye'nin o yıllırda giriştiği ekonomik kalkınma projelerine dış destek sağlamak için ABD'nin politikasına yardım etmeye çalıştığına değiniyor.

Yazar 1957 yılında büyükelçi olarak atandığı Ürdün'ün sosyal, ekonomik ve siyasal durumunu özetledikten sonra 1958 yılının Ortadoğu'nun siyasi tarihindeki yerini vermektedir: "1958 yılı Ortadoğu ve özellikle Arap dünyası için yeni bir dönemin başlangıcı olarak siyasi tarihe geçecektir. Bu yıl içerisinde patlak veren olaylar hem Arap devletlerinin hem de dolaylı olarak Türkiye'nin yazgısını değiştirmiştir. Bunu söylerken, 1956 sonbaharında İngiltere, Fransa ve İsrail'in birlikte giriştikleri ve ağır bir fiyasko ile sonuçlanan Süveyş Kanalı harekâtının önemini küçümsemek istemiyorum. Ne var ki, Süveyş olayı Nâsır'ın prestijini pekiştirmesi ve Arap milliyetçiliğinin hızla gelişmesine neden olması bakımından önemli olduğu halde 1958 yazında meydana gelen olaylar tüm Ortadoğu bölgesinin siyasi haritasını değiştiren gelişmelere sahne oldu. Mısır'la Suriye'nin, arkasından, Irakla Ürdün'ün birleşmeleri, Irak ihtilali, Bağdat Paktının yıkılışı, Türkiye'de Demokrat Parti iktidarının altından kalkamayacağı bunalımlara sürüklenmesi, Amerika'nın Ortadoğu politikasının yeni bir dönemeç alması hep bu yıla rastlar. Ben şimdi, içinde yaşadığım, tanığı olduğum olayların ilginç ve bilinmeyen yanlarını ele alarak Ortadoğu dosyasının 1958 yılını anlatmaya çalışacağım" diyerek olaylara giriyor.

Alıntıdan da anlaşılacağı gibi Dikerdem Ortadoğu'yu çalkalayan 1958 olaylarını ve bunu izleyen gelişmeleri hatıralarla destekleyerek vermeğe çalışmaktadır. A. Menderes'in yakın dostu ve İngiliz yanlısı Irak başbakanı Nuri Sait Paşa'yla ilgili olarak Dikerdem'in dile getirdiği bir anısı, o yıllarda Arap kamu oyunun Türkiye'ye bakışını yansıtması bakımından ilgi çekicidir. Irak-Ürdün Birliği'nin başkanı Nuri Sait Paşa, birliğin ikinci başkenti Amman'a geldiğinde Türkiye Büyükelçiliğini de ziyaret etmek ister. Burada misafirleri karşılayan Dikerdem'e Nuri Sait "Hem ziyaretinizi iade edeyim, hem de aziz dostum Adnan Bey'in mesajına cevap vermek istiyorum ama latin harfleriyle yazmayı beceremiyorum" der. Büyükelçi M. Dikerdem "Dilerseniz bana dikte ediniz paşam. Arap harfleriyle yazarım" diye cevap verir. N. Sait buna pek memnun kalır ve "Demek ki Türkiye'de hâlâ Arap harfleriyle okuma yazma bilen gençler varmış" diyerek memnuniyetini dile getirir. Bu ifadenin gerisinde Türkiye'de olup bitenler hakkında Arap kamu oyundaki kaygıları yakalamak mümkün değil mi?

14 Temmuz 1958 Irak ihtilali, Irak-Ürdün Birliği'nin yanısıra Batı'nın bir tertibi olan Bağdat Paktı'nın da sonu oldu. Ürdün ve Lübnan'da benzer karışıklıkların çıkmaması için İngiltere Ürdün'e indirme yaparken ABD de Lübnan'a çıkarma yaptılar. Büyük heyecan yaratan Irak ihtilalinden sonra kurulan yönetimi Batılılar tanıyınca Türkiye de tanımak zorunda kaldı.

1950-1960 arasındaki gelişmeleri özetleyen *Ortadoğu'da Devrim Yılları* kitabı sadece Ortadoğu'yla ilgilenenler için değil Türk dış politikası, diplomasi tarihi ve siyasi tarihle ilgilenenler için vazgeçilmez bir kaynaktır. Dileğimiz Türkiye'yi yurt dışında başarıyla temsil etmiş büyükelçilerimizin bu tür kitapları yazmayı bir alışkanlık haline getirmeleridir.

Bulgaristan'da 120 Yıllık Türk Gazeteciliği Böyle midir?

ALİ BİRİNCİ

M.Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türk Gazeteciliği (1865-1985)*, Gazeteciler Cemiyeti Yay. 1990, 114 s.

Bulgaristan'daki Türk gazeteciliği hakkındaki yeni kitabı görünce çok sevinmiş ve heyecanla kapağını açıp, sayfalarını karıştırmaya başlamıştık. İlk hayâl kırıklığını ise kitabın iki isim taşıması yarattı. Dış kapakta *Bulgaristan'da Türk Gazeteciliği (1865-1985)* ismi varken iç kapakta bu isme *120 yıllık* şeklinde bir ilâve yapılmış ve okuyucu belki de iki tarih arasındaki devreyi yıl olarak bulmak zahmetinden kurtarılmak istenmişti. Neredeyse çeyrek asra (1952-1974) yaklaşan bir müddet Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü vazifesini yürüten kıdemli kütüphaneci ve yazarın bir kitabını isimlendirmedeki bu tavrı yine de şevkimizi kırmadı ve sayfaları çevirmeye devam ettik. Ama kitabın her sayfası, hakkındaki hüsn-ü zannımızı adetâ tekzip etmek için yazılmış ve yarışmış gibiydi.

Önsözherkesin katılabileceği şikâyetlerle başlıyor. Bulgaristan'daki 500 yıllık hâkimiyetimizin yadigârı olan Türk azın-

lığının son zamanlarda karşılaştıkları çok kötü ve insanlık dışı muameleler ve o topraklarda bulunan her türlü Türk eserlerinin incelenmesi gerektiği hususu. "Ancak, konular üzerinde çalışan bilim ve sanat adamlarımızın azlığı, dikkati çekecek denli düşündürücüdür" deyip "Türk gazetecilik bilimi, öteki ülkelerde olduğu gibi, Bulgaristan'da çıkan Türkçe basını da izleyip incelemek zorundadır" hükmünü veren yazar bundan sonra indekste bile devam eden, en hafif ifadeyle, şaşırtmalarına başlamaktadır. Bu hükmü takip eden cümlesi bu hususta ilk örnektir: "Bu konudaki başlıca kaynağımız, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü memurlarından rahmetli Adem Karagöz'ün (Bulgaristan Türklerinin Kültür Hayatına Dair İncelemeler) dizisinin ilk yayını olarak 1945 yılında İstanbul'da basılmış olan *Bulgaristan Türk Basını, 1879-1945* adlı kitapçığıdır." (66 s.)

Yazar, "Bulgaristan'da yayınlanmış -bir yerden başka yere nakledilenler de içinde olmak üzere- 97 Türkçe gazete ve dergiyi saptayıp kronolojik bir sıraya göre kısaca tanıtır" diye devam eden yazar (s.VII) bu arada Karagöz'ün bir temennisini ("kitabın birçok eksikleri, şüphesiz zamanla, ilgili bilgili arkadaşların yardımlarıyla tamamlanacaktır") naklen bu işe talip olduğunu, adetâ, ifadeden, daha doğrusu ilândan kendisini alamaz. Bu tamamlama işini ise önce "Bulgar Ulusal Kitaplığı'nda" gördüğü Bulgaristan'da çıkmış süreli yayınların matbu kataloğunun, dostu, gazeteci, yazar ve halkbilimci Salih Baklacı'nın eliyle edindiği (Türkçe gazete ve dergiler) bölümüne müracaatla yaptığı anlaşılmaktadır ve ifadesine göre bu katalog 1969 yılı sonuna kadar gelmektedir (s. VII-VIII).

Çifte isimden sonra ikinci şaşkınlığımızın sebebi Karagöz'ün kitabcığının "başlıca kaynak" kabûl edilmesi oldu. Eğer bu sahada bir "başlıca kaynak" ihtiyacı varsa matbuat tarihimize bir dizi kıymetli eseriyle büyük katkılarda bulunan İsmail Hakkı Tevfik Okday'ın kitabı (*Bulgaristan'da Türk Basını*, Ankara 1980, 205 + 66 s.) niçin tercih edilmemiştir. Sayın yazarın tercihini yorumlamak bizim için mümkün değildir. Okday'ın eseri kitaba ancak 50. sayfada girebilmiştir. Bilâl Şimşir'in Bulgaristan'daki Türk gazetelerinden okunabilir ilk sayfa tıpkı basımları ihtiva eden kitabçığı ise, bu kadar da talihli olamamış ve ismen bile (*The Turkish Minority Press in Bulgaria its History and Tragedy 1865-1985*, Ankara, 1986, 48 s.) sayın Acaroğlu'nun kitabında yer bulamamıştır. Aynı şekilde son zamanlarda basılan iki süreli yayınlar kataloğunu da kaale almamış, adetâ yok saymıştır (1. Hasan Duman, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, İstanbul, 1986; 2. *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*; Ankara, 1987). Sayın yazarın görmesi gereken kitaplara karşı tavrını görünce ihmâl ettiği diğer kaynakları, meselâ Filibe'deki Türk gazeteciliği hakkında birkaç sayfa ihtiva eden bir kitabı (Ali Kemal Balkanlı, *Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler*, Ankara, 1986, s.145-148) hatırlatmak fazla ve gereksiz bir iş olur. Nihayet Bulgaristan'da çıkan Türkçe gazete ve mecmuaların listesini veren Alexandre Popovic (*L'Islam Balkanique*, Berlin 1986, s. 390-94) 145 isim zikretmektedir.

Diğer taraftan yazar bir kitabiyat listesi düzenlemek bir yana kitabının, Karagöz'ün eserinin yanısıra, diğer mühim kaynağı olan Bulgaristan'daki süreli yayın kataloğunun bir künyesini de vermek zahmetine katlanmamıştır.

Kitabın ilk bölümünde (s. 3-63) başlangıçtan 8 Eylül 1844'e kadar çıkan 125 süreli yayın tanıtılmaktadır. Bu bölümdeki bazı yayınlar için Karagöz'ün kitabı dipnot olarak düşülmüş, ama onda olmayan birçok bilgi de aktarılmıştır. Bazıları için Bulgarca kaynaklara atıfta bulunulmuş, bu arada da nè olduğu belirtilmeyen rumuzlar (TSDİA, GPNP) dipnotlarda arz-ı edam etmiştir. Sayın yazar ancak 1963'de basılan *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*'nda yer alabilenlerin kütüphane numaralarını göstermiş, bu sırada da Millî Kütüphane'ye (Ankara) "Ankara Ulusal Kitaplığı" gibi yeni bir isim bağışlamıştır. Diğer taraftan yakından tanıdığı bir gazeteciyi, *Dostluk*'un sahibi Tahir Nuri'yi sempati terazisine koymuş, hakkında "kültürsüz, hattâ cahil, sevimsiz bir adamdı" ifadesini kullanmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde (s.69-85) 9 Eylül 1844-31 Ocak 1985 tarihleri arasında çıkan 36 süreli yayından sadece *Vatan* ve *Yeni Işık* için kaynak göstermektedir. Ekler kısmında (s.90-92) Okday'ın kitabından, daha önce zikretmediği 12 yayın hakkındaki bilgileri aktarıyor. Gazete ve dergilerin indeksinden (s.93-100) sonra gazeteci ve yazarların indeksi (s.101-113) ve numaralanmamış bir gazete başlıklarından örnekler kısmı ile (7 s.) kitap sona eriyor.

Kitabın metninde görülen isim yanlışları indeksinde de, tabiatiyle, devam etmiş, Ali Kemal Balkanlı (İstanbul, 1900, Ankara'da ikâmet ediyor) iki ayrı şahıs gibi gösterilmiş (s. 102), son devrin ünlü ve renkli simalarından Ubeydullah Efendi ise (bk. A.T. Alkan, *Sıradışı Bir Jön Türk, Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*, İstanbul, 1989) kendi isminden mahrum bırakılmasına rağmen üç yeni isme (s. 108) kavuşturulmuştur: Mehmet Ubeydullah Efgani, Ubeydullah Efgani, Hatiboğlu Şeyh Mehmet.

Tekrar Okday'ın kitabına dönelim: Okday bu mühim ve alanında bir müracaat kitabı olan eserinde 1865-1953 yılları arasında Bulgaristan sınırları içinde Türkler tarafından çıkarılan 150 gazete ve mecmua hakkında bilgi verirken, Şimşir 1865-1985 devresi için 133 rakamını vermiş, bir kısmının ilk sayfalarının tıpkı basımlarını neşretmiştir. Bu bilgiler ortada iken sayın yazar Karagöz'ün kitabını esas alarak şöyle demekte-

dir: "Bulgaristan'daki Türkçe gazete ve dergi sayısını 97'den 173'e çıkardığımızı övünçle söyleyebiliriz. Mithat Paşa'nın Tuna Valisi olarak Rusçuk'ta çıkarmaya başladığı *Tuna* vilâyet gazetesinden (1865) günümüze değin (1985 yılı başlarına dek) bugün (Bulgaristan) denilen topraklarda 120 yılda yayınlanmış olan Türkçe gazete ve dergilerin tamamına yakınını saptamış bulunmaktayız" (s.VIII).

Ebu Mukbil Kemal Bey'in doğum yerinin (Romanya-Pazarcık) bilinmediği hakkında neredeyse yarım asırlık şikâyetleri aktaran yazar (s.22) Okday'ın eserini gereği gibi kaale alsa bunu da öğrenir (s.91) ve hiçbir inandırıcılığı bulunmayan bir tefahur içinde olmazdı. Daha önce bir yazısında *Tarla* hakkında bilgi verdikten sonra "gazetenin 1882 yılında Sofya'da yayımlandığı böylece tarafımızdan saptanmış olmaktadır" diyen yazarın ("Yeni belgelere göre: Sultan Abdülhamit II Döneminde Dış Yayın Yasakları" *Ulusal Kültür*, no. 5, Temmuz 1979, s.144) kataloglara geçmiş (*Bulgarische Periodika* 1844-1944, Sofya, 1969, C.3, s. 45) bilgilerle öğünmesini, aynı zamanda kendisinden önce ortaya konan eserleri ve bilgileri bu derece hafife almasını anlayamadığımızı itiraf edip soruyoruz:

"İnsafın o yerde nâmı yok mu?"

Hâmiş: Acaroğlu, halen hayatta bulunan kişiler hakkında bile çok yanlış şeyler söylüyor. Halen Ankara'da yaşayan Ali Kemal Balkanlı (İstanbul, 1900-?) belirttiği gibi (s.6) "1938'de T.B.M.M. tarafından çıkarılan Af Yasası üzerine, babasıyla birlikte" Türkiye'ye dönmedi. Filibe Başkonsolosluğu'nda çalışan Balkanlı, babası 150'liklerden Osman Nuri'den iki sene önce memuriyetinin nakli dolayısıyla dönmüştü. Ömrü devlet memuriyetiyle geçti. Affı gerektiren bir suçu hiç olmadı. Babası Şumnu'da, Filibe'de bulunuyordu. Kendisini dedesi büyütmüştü.

Mekânı Zaman İçinde Algılamak; Ama...

NECDET SAKAOĞLU

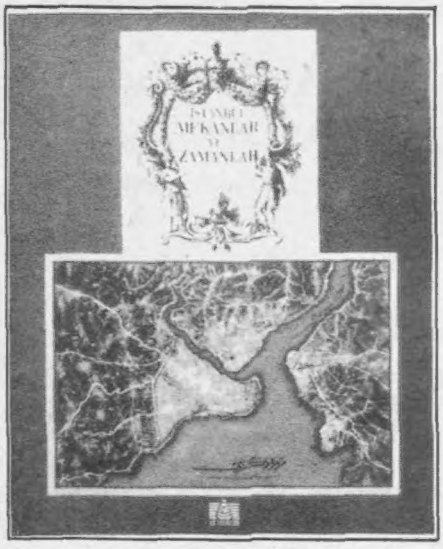

Cahit Kayra, *İstanbul Mekânları ve Zamanlar*, Ak Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları: 52, Grafik Sanatlar Matbaası, Fiyatı 80.000 TL.

"Akbank'ın bir kültür hizmeti" olarak sunulan eserin övgüye değer içeriğini, baskısını, kültürümüze lâyık bir kitap/albüm oluşunu vurgulamak görevimiz. İstanbullular ve İstanbul'u sevenler, bu kentin giderek Tevfik Fikret'in "Sis"indeki "fertute" görünümüne girmesinden rahatsız olanlar, sayın Cahit Kayra'nın uzun arayışlar, araştırmalar, derlemeler sonunda ve Akbank'ın olanaklarıyla sunduğu bu eserle geçmişlere dalıp bir parça ferahlayacaklar; ama çirkinleştirmelerin, bozulmaların nasıl adım adım yaklaşıp sonra birden koca bir kenti istilâ ediverdiğini de yaşayacaklardır.

Sayın Kayra'yı ve Akbank'ı kutluyoruz. Unutulmayı ve köşeye çekilmeyi yeğleyen bürokrat ve politikacı emeklilerinden farklı bir kimlikle enerjisini ve çalışma azminin tükenmeyeceğini kanıtlayan sayın Kayra'nın, araştırmak yazmak mutluluğu içerisinde nice yeni esere imza atmasını içtenlikle dileriz.

Esere ve sayın hazrlayıcısına olumlu bakışımızı bu kadarcıkla noktalayarak -kitabın genel bir değerlendirmesine ve tanıtımına da girmeden- okurken takıldığımız "sehiv"leri, özür dileyerek düzelteceğiz. Bunların, olasılıkla, bilgilerin doğru kaynaklardan alınmamasının birer sonucu olduğu veya yazarın konuya ilişkin kendi bilgisine güvenmesinden doğduğu anlaşılmaktadır.

19-20. sayfa: Justinien'e karşı 532'deki Nika Ayaklanmasına değinilirken *"Hipodrom'daki soykırımı ise bir geleneğin ve Belisarius da bir acımasız tipin kaynağı oldu. Daha sonraları Yeniçeriler Sultanahmet Meydanı'nda Sipahiler'i soykırıma uğratırken Belisarius'un bir örneği Kuyucu Murat Paşa, Anadolu insanlarını kırdı geçirdi"* denildikten sonra *25. sayfada* bu konuya bir kez daha dönülüp *"Devlet yönetimine hesap disiplini getirmek isteyen Tarhuncu Ahmet Paşa sarayda boğulurken yeniçeriler padişaha başkaldıran sipahileri Sultanahmet Meydanı'nda kılıçtan geçirecektir. Devlet adamları öldürülüp sarayın meydanındaki çınar ağacına asılacak..."* deniliyor. Buradaki karmaşıklığı nasıl çözelim? Veya herkes eş düzeyde tarih bilgisine sahip olamayacağına göre kimi okuyucuların yanlış bilgilenmelerini nasıl önleyelim?

a) Aradaki 1000-1200 yıllık zaman aşımına, sosyal, dinsel, yönetsel değişimlere karşın, yeniçerilerin Bizanslı ayaklanmacıların kötü varisleri olmaları, Kuyucu Murad Paşa'ya da Belisarius'un örnek olması mümkün müdür?

b) Sipahi soykırımı diye bir olay Osmanlı tarihinde var mıdır? 1657'de, o tarihe kadar yöneticiler ve saray üzerindeki baskılarını sürdüren kapıkulu sipahilerinin, Köprülü Mehmed

Paşa'nın sadarete gelmesinden sonra yeniçerilerce sindirilmelerinde birçok sipahi öldürülmüş ve bu sınıfın üstünlüğü sona ermiştir, o kadar. Kapıkulu ocaklarının bu itibarlı sınıfı, bir soykırıma uğramamıştır.

c) Tarhuncu'nun idamı 1653, sipahilerin sindirilmesi 1657, Çınar Vak'ası 1656'da dır. Birinci olayla ikinci ve üçüncünün bağıntısı yok. Oysa aynı paragraf içerisinde bu üçü, tarih sırasına da uyulmayarak birbirinin devamı gibi verilmiştir.

20. Sayfa: Sofia Sarayı'nın yerine Esma Sultan Sarayı'nın yapıldığı yazıldıktan sonra tekrar eskilere, Justinien Sütunu'na, Haçlılar'a dönülüyor. Sonra şu satırlar var: *"Justinien Sütunu da ötekiler gibi Haçlılar tarafından tahrip edildi. Kalan yıkıntılar XVII. yüzyıla kadar yaşamlarını sürdürdüler. Sütunların üstündeki tunç levhalar, heykeller eritilip para yapıldı ve tunçtan at heykelleri Venedik'e götürüldü."* Bu anlatıma göre, tunç lehvaları, heykelleri eritenler Osmanlılar; at heykellerini götürenler de Venedikliler oluyor. XVII. yüzyıla kadar korunan sütunlardan birçoğunun günümüze kadar ayakta kalmış olması da açıklanmıyor. Aynı sayfada bu konuya bir daha dönülerek bu sefer *"Latinlerin İstanbul'daki tahripleri, tunç heykelleri yıkıp eritmeleri"* hatırlatılıyor. Tüm bu tahriplerin, eritmelerin, götürmelerin, 1204-1261 arasındaki Latin istilası sırasında olduğuna ilişkin bir açıklama yok.

23. Sayfa: İbrahim Paşa Sarayı'nın tanıtılması ardından Topkapı Sarayı'nda geçen olaylara yer verilmesi, bu olayların önceki sarayda geçtiği izlenimini veriyor.

26. Sayfa: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa *"Bu meydanda (Sultanahmet) âsilerin önüne atılmış ve boğdurulmuş"* değildir. Topkapı sarayında Kapıarası denen yerde boğdurulmuş, ölüsü, saray avlusundaki ayaklanmacılara teslim edilmiştir. İzleyen üç cümle: *"İbrahim Müteferrika'ya kurdurulan matbaa terkedilmiştir. III. Selim yeni bir çıkış yapmak ve Yeniçeriler'in yerine Nizam-ı Cedit örgütünü kurmağa çalışmaktadır. Bu arada Melling, Kauffer resimler, haritalar çizmektedirler."* Patrona ayaklanması (1730) ile III. Selim dönemi (1789-1807) sebep-sonuç ilişkisi kurulacak kadar birbirine yakın mıdır? Belki yazar, uzun uzun anlatım yolunun zorluğundan kaçınarak kolay bir değerlendirme yöntemi denemekte, sehl-i mümteniler yapmakta. Fakat hiç değilse sunuşunda, buna dâir bir notu bulunmalıydı.

26-27. Sayfa: *"İngiliz donanması 1806'da Çanakkale'yi geçerek İstanbul önlerine geldiği zaman Sadrazam Mehmed Paşa buralardaki* (Kumkapı) *surları badanalayarak sağlam göstermek gibi önlemlere başvurmuş"*. Osmanlı tarihinin bu garip ve gülünç önlemi, İngiliz donanmasına değil Venedik donanmasına karşı, 1806'da değil 1656'dadır. Vezir-i âzam Boynueğri Mehmed Paşa'nın bu mârifeti, daha o dönemin tarihçilerince alaya alınmıştır. 1806'daki sadrazam ise bir Mehmed Paşa değil Hâfız İsmail Paşa'dır (Sadareti: 24.4.1805-13.12.1806)

27. Sayfa: III. Mehmed'in 19 kardeşini *"Nizam-ı Alem teorisine"* uyarak öldürttüğü yazılı. Osmanlı Devleti'nin böyle bir teorisi yok. "Fatih Kanunnâmesi" dense daha isabetli olurdu.

27. Sayfa: İki cümle: *"İkinci Mahmut tahta çıktı ama, Yeniçeriler Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürdüler. Bu tarihten sonra 1826 yılına kadar Osmanlı Sarayı, padişah, vezirleri, Enderun ağaları ile yeniden bir Ortaçağ uykusuna daldı."* Oysa, Osmanlı merkezî yönetiminin en faal olduğu bir dönem 1808-26 arasıdır. Rusya ile savaşlar (1809-12), Bükreş barış görüşmeleri (1812), Sırbistan (1804-17), Yunan (1815-30) ayaklanmaları, Kavalalı, Tepedelenli, Tuzcuoğlu, Vehhabi, Lübnan gerginlikleri ayaklanmaları, bir dizi iç ayaklanma... Sultan Mahmud ve çevresindekiler değil bir Ortaçağ uykusu, gece uykusu dahi uyumaya zaman bulamamışlardır.

28. Sayfa: "Osmanlı padişahları XVII. yüzyıla kadar devlet işlerini sarayda Bab-ı Hümayun'da yönetegelmişlerdir" deniliyor. Bab-ı Hümayun, sarayın dışa açılan tören kapısıdır. Yönetsel hiçbir işlevi olmadığı gibi bu deyim, Bâbıâli gibi bir kavram da değildir.

37. Sayfa: "Sultan Abdülaziz tahttan indirildikten sonra bu sessiz ve hareketsiz saraya (Topkapı) *getirilecek ve burada intihar ederek yaşamına son verecektir."* Olayın böyle olmadığını sayın Kayra neden bilmesin? Sultan Abdülaziz Topkapı Sarayı'nda iki gece kaldıktan sonra Çırağan Fer'iyesi denen sahil sarayına (şimdiki Kabataş Lisesi) götürülmüş, her ne türlü ise ölümü burada olmuştur.

40. Sayfa: Günümüzde Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne verilmiş bulunan Soğukçeşme'deki eski okul binası için *"bir zamanlar Mülkiye Mektebi idi"* deniliyor. Kitabesinden okuduğumuza, Maarif tarihimizden de öğrendiğimize göre burası Askeri Rüşdiye Mektebi'dir.

41. Sayfa: "Belisarius'un Bizans'ın bütün gençlerini mızraklattığı, Yeniçeriler'in Sipahileri kılıçtan geçirdiği ve yobazların kadınları taşlayarak öldürdükleri Sultanahmet Meydanı..." bu uzun cümlenin verdiği izlenim, o meydanın bir katliam, cinayet, terör yeri oluşu ve bunun sürekliliğidir. Acaba öyle midir? Yobazların kadınları taşlayarak öldürmeleri, hangi sebepten ötürü, kaç kez vakidir? Taşlayanlar yobazlar mıdır? Bütün Osmanlı tarihi boyunca, İstanbul'da ve bu meydanda yalnızca bir defa (1680 yılında) şer'i bir yargılama sonucu, bir Yahudi ile ilişkisi saptanan Müslüman bir kadın recmedilmiş (taşlanarak öldürülmüş), olay öylesine ilgi uyandırmıştır ki tüm İstanbullular ve dönemin padişahı IV. Mehmed de infazı izlemişlerdir.

*72. Sayfa: "Latinler 1502'de Bizansı ele geçirdikleri zaman bu sarayları yağmaladılar"*daki 1502'nin bir dizgi hatası olduğunu sanmaktayız. Rakamların yeri değiştirilince 1204 Lâtin istilasına yakın 1205 tarihi bulunabiliyor.

77. Sayfa: "Edirnekapı'daki Neslişah (Mihr-i Mah) câmisi" neresi? Kanuni'nin biricik kızı Mihrimâh Sultan'ın *"Neslişah"* diye ikinci adının bulunduğunu bilmiyoruz ve tesbit edemedik. Edirnekapı'da birbaşka Neslişah camisi de yok.

84. Sayfa; Sultan Abdülmecid'in köle ticaretini yasaklayan, esir pazarının yıkılmasını buyuran fermanı 1861 değil 1848 tarihlidir.

84. Sayfa: Önceki sayfalarda da birkaç kez sözü edilen ve Darülfünun denen Ayasofya'daki yanmış bina, temeli hernekadar bu amaçla atılmışsa da yirmi yılda tamamlandıktan sonra 20 gün bile Darülfünun olmamıştır. Bu bakımdan *"Ayasofya'nın alt tarafındaki Adliye Nezareti'nin Daire-i Mebusan oluşu, Darülfünun'un Cağaloğlu'na nakledilmiş olması"* izahı yanıltıcıdır.

84. Sayfa: "Gözden sürmeyi çekmek" için getirilen açıklama şu: *"Kayıkhanelerdeki sürme denilen yerlerden kayıkları geceleyin gizlice çekip götürmek"* Oysa "göz" (veya "çeşm"), Tersane-i Amire'deki büyük kereste anbarlarına, "sürme" de buralarda istiflenen 5-6 metreden kısa olmayan, kalın ve çok

ağır kalaslara deniyordu. Hırsızlıktaki üstün beceri; askeri yasak bölgeye girmeyi, onca denizci er, nöbetçi arasından geçip anbarlardaki istiflerden kalas yürütmekteki zorlukları düşündüren bu tâbirle anlatılagelmiş.

148. Sayfa: "1747'de III. Mustafa tarafından yaptırılan İskele Câmii" denilmekte. Sultan 3. Mustafa'nın padişahlığı 1757'de başlamıştır. Caminin yapımı bu tarihten sonradır.

15. Sayfa: "Osmanlı Matrakçı Nasuh", kendisinden sonra *"Bozoklu Osman Şakir"*in adı geldiğinden mi "Osmanlı" olmuş?

20,56,65...sayfalar: Neden bazan Beyazit, bazan Bayazıt? Doğrusu eski kaynakların tümünde "Bayezit" değil midir?

22. Sayfa: Dersaadet'in *"Der-Saadet"*, Deraliyye'nin *"Der-Aliyye"* imlâsı ile, İncili Köşk'ün de *"İncili Saray"* biçiminde yazılışını ilk kez görmekteyiz.

74. Sayfa: "Bir kehanet yapmışlardır", 77. sayfa: "cahil bilgin" sözlerini sayın Kayra'nın mantığının ve anlatımının çok çok uzağında bulduğumuzu belirtmeliyiz.

107. Sayfa: (Taksim kışlası anlatılırken) *"...Son yirmi yılda çeşitli mallar üreten imalathanenin yeri olacaktır. Bu arada kışlanın ortasındaki toprak tâlimgâh da futbol etkinlikleri ve millî maçlar için stadyum olarak kullanılacaktır", 112. Sayfa: "İçinde bir yandan imalâthaneler çalışırken bir yandan da toprak olan ortasında milli futbol maçları yapılmaktadır"* deniliyor. Bunun gibi tekrarlar kitapta sıktır.

135. Sayfa: "Arnavutköy-Akıntıburnu-Bebek bölgesinin XX. Yüzyıl öncesi ve başındaki önemli konularından biri, yedekçilerdir. Boğaz'dan yukarıya ve akıntının tersine giden yelkenli ve kürekli tekneler bu tarihlerde karadan halatlarla ve yedekçi denilen bir kısmı Yeni Yol'a bir kısmı Koska yöresine yerleşmişler. Bu yüzden tramvay arabaları yokuşlardan tırmanırken yavaşlamaları yüzünden müşterilerin canları sıkılmakta ve aralarında onar insanlarla çekilirdi."

Bu cümlelerden sayın yazarın da net bir anlam çıkartabileceğini sanmıyoruz.

Siyasette Bir Sefarad Hahambaşı

*ALAN RODRİGUE**

Esther Benbassa *Un Grand Rabbin Sépharade en Politique 1892—1923*, Annie Kriegel'in önsözüyle (Paris: Press du CNRS, 1990)

Bu kitap, Türk Yahudiliğinin Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarındaki tarihine önemli bir katkıdır. Bu dönemde Yahudi cemaatinin hahambaşısı olan Haim Nahum Efendi, sadece cematini Osmanlı devletinin en yüksek kademelerinde temsil etmekle kalmamış, iç politikasında da büyük roller oynamıştır. Nahum Efendinin Paris'teki Alyans (Alliance Israélite Universelle) merkezine yazdığı mektuplardan yapılmış iyi bir seçme-derlemesi ve hem duyarlıklı, hem de sağlam dayanaklı bir giriş'le Bayan Benbassa okuyucuya, politikası bir hahamın kariyerinin meraklı yanlarını ve yönetimi altındaki Yahudi cemaatinin siyasal evrimini derinliğine görme olanağını sunuyor. Alyans kurumlarında eğitilmiş olmamakla birlikte Haim Nahum bu örgütün yarattığı batılılaşmış yeni seçkinlerden biriydi. Alyans 1892'den itibaren onu himayesine almış ve Paris'teki Haham Semineri'nde ve diğer yüksek öğrenim merkezlerinde yetiştirmiştir. Nahum Efendi İmparatorluk Hahambaşılığı için dikkatle hazırlanmış ve Alyans'ın son anda gösterdiği duraksamalara karşın, Jön Türk Devriminden sonra, 1909'da bu makama seçilmiştir.

Böyle olmakla birlikte, kitapta verilen mektup örneklerinin açıkça gösterdiği üzere, Yahudi topluluğuna yeni fikirler aşılamak son derece sarsıntılı olmuştur. Zionizm cemaat sahnesine büyük bir güçle girmişti. Dışarıdaki Zionist önderlerin teşvikleriyle, fakat Yahudi nüfusun bütün kesimlerindeki hoşnutsuzlardan da bir çok yandaş bularak, bu hareket kısa sürede İstanbul'da kitlesel boyutlara ulaştı ve Birinci Dünya Savaşından önceki ve sonraki yıllarda tam bir felç yaratacak biçimde cemaat işlerinin istikrarını ciddi olarak bozdu.

Haim Nahum bir girdabın ortasında kalmıştı. Alyans'ın adamı ve Türk Yahudiliğinin Fransız tarzında özgürleşmesi ve toplumla bütünleşmesi taraftarı olarak, 1920'deki istifasına doğru yerel Zionistlerle fena halde çatıştı. Aynı zamanda Filistin'de bağımsız bir Yahudi devleti fikrine karşı olmakla birlikte, orada Yahudilerin önemli bir düşünsel ve ekonomik varlık göstermelerinin önemine inanarak, Birinci Dünya Savaşının kritik yıllarında Filistin'deki Yahudi topluluğunu korumak için elinden geleni yaptı. Herşeyden çok diplomat olan Nahum Efendi bütün gruplarla temas yollarını açık tuttu ve Yahudi cemaati için son derece karmaşık geçen bir dönemde, becerikli bir önder olduğunu kanıtladı.

Türk yöneticileri, Nahum Efendiyi diplomatik yeteneklerinden ötürü özellikle faydalı buluyorlardı. 1918'de iki kez, Osmanlıların İtilâf devletleriyle ayrı bir barış yapma olanaklarını yoklamak üzere hükümet tarafından Avrupa'ya gönderildi. Bunu, Mustafa Kemal Paşa için 1919 ve 1922'de Paris'e gönderilmesi ve 1922'de Lausanne Barış görüşmelerinde Türk heyetine danışman olarak görevlendirilmesi izledi.

Esther Benbassa kitaba yazdığı girişte, Nahum Efendi'nin yaşamının bütün çizgilerini açıklamakta ve onlardan hareketle, gerek Yahudi cemaatinin siyasetini gerekse Türk devletiyle ilişkilerini çözümlemektedir. Hahambaşının mektupları, kesin bir dönüm noktasında, Türk Yahudilerinin tarihindeki önemli bir dönemini canlandırıyor.

Osmanlı İmparatorluğunun alacakaranlık yıllarında Türkiye'deki Yahudi siyasal yaşamının çelişki ve karmaşalarını, tam bir çağının insanı olan Nahum Efendi'nin yaşamı yörüngesinde özetlenmiş olarak buluyoruz.

* *Indiana Üniversitesi, Bloomington*

BAĞDAT VİLAYETİ

Komşu Türkmen boylarıyla yıllar boyu mücadele eden Şammar aşiretinin yaşadığı kuzeydeki dağlık bölgeden, Zübeydler'in çoğunlukta olduğu sıcak ve verimli güney düzlüklerine inildikçe, silahın ve savaşçılığın revaç bulduğunu tarihler yazıyor. İki yanına birer Arap muharibi almış Bağdatlı müslüman kadın, mağrur... Onları bir savaşa uğurlamak için, çeyiz sandığından çıkardığı, açık yeşil motiflerle bezeli parlak satenden beyaz gelinliğini giymiş... Sağdaki Şammar savaşçısı, siyah maşlahı, çubuklu entarisi, başını güneşten koruyan, çift halkalı siyah ıgal'in tuttuğu kefyesi ile ulusunun geleneksel giysilerini sergiliyor. Kılıcı, hançeri, tabancası ve altı yıldızlı kalkanı; onun hem savaşmayı hem savunmayı göze aldığını göstermekte... Soldaki Zübeyd genci, açık renk hafif yazlık giysisi, bir hançerle bir topuzdan ibaret silâhlarıyla ancak teke tek yakın bir döğüşe girebilir.